

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN
TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİN YAKIŞIKLI

**ANABİLİM DALI: ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

KOCAELİ-2009

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN
TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMİN YAKIŞIKLI

**ANABİLİM DALI: ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

DANIŞMAN : DOÇ.DR. İRFAN KAYA ÜLGER

KOCAELİ-2009

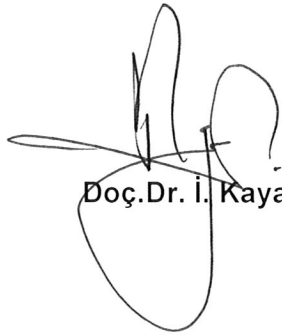
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN
TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

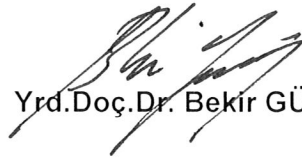
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Emin YAKIŞIKLI

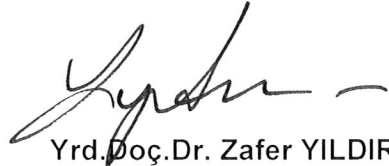
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 16.09.2009-2009/20

Doç.Dr. İ. Kaya ÜLGER

Yrd.Doç.Dr. Bekir GÜNAY

Yrd.Doç.Dr. Zafer YILDIRIM

ÖNSÖZ

“Dağlık Karabağ Sorununun Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Etkileri” araştırma konusu olarak seçilirken, özellikle SSCB sonrasında Kafkasya bölgesinde bağımsızlıklarını kazanan iki yeni devlet olan Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan ve günümüzde de devam eden Dağlık Karabağ sorununun incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra Dağlık Karabağ sorununun, gerçekte çok daha büyük sorunlara sahip Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileme kapasitesi ile ilişkilerin kurulamama sebepleri ile kurulabilme potansiyeli üzerine bir çalışma yapılması amaçlanmıştır.

Bu araştırma uzun süreli kaynak araştırmaları sonucunda hazırlanmıştır. Ermenistan’ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası siyaset sahnesinde yerini almasının ardından, Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında fazla yayın yapılmamıştır. Bu çalışma Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin değişimini ve gelişimini konu edindiği için önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

Böylesine bir alanda her yönüyle kapsamlı bir çalışmayı yüksek lisans tezi olarak almamı bana tavsiye eden, çalışmanın her evresinde ön çalışmalarımı gözden geçirip, çalışmayı baştan sona titizlikle yöneten, görüş ve çalışmalarından sürekli yararlanma olanağı bulduğum tez yöneticisi hocam Doç.Dr. İrfan Kaya ÜLGER’e en derin saygı ile sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

Bilhassa eğitimim süresince büyük yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof.Dr. Hasret ÇOMAK’a ve Yrd.Doç.Dr. Bekir GÜNAY’a da en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Son olarak yüksek lisans eğitimimin başından sonuna kadar bana olan güvenini hiç yitirmeyen ve desteğini esirgemeyen biricik eşim Aybala YAKIŞIKLI’ya sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASININ TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Kavramları.....	4
1.2. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri.....	6
1.2.1. Kurtuluş Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası.....	8
1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzlenen Dış Politika.....	11
1.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası.....	13
1.2.4. Soğuk Savaş Sonrasında Türk Dış Politikası.....	17
1.3. Günümüz Türk Dış Politikası.....	19
1.3.1. Güney Kafkasya, Ermenistan ve Azerbaycan'a Yönelik Türk Dış Politikası.....	20
1.4. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Geleneksel Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası Işığında İncelenmesi.....	22

II. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHSEL ARKAPLANI VE İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİLERİ

2.1. Genel.....	25
2.2. Sorunun Arkaplanı.....	26
2.2.1. Sorunun Ortaya Çıkışı ve SSCB'nin Dağılma Sürecine Kadar Gelişimi.....	26
2.2.2. SSCB'nin Dağılma Süreci Sonrasında Karabağ Sorunu.....	30

2.3. Barış Çabaları.....	49
2.3.1. Uluslararası Kuruluşlarca Alınan Kararlar.....	49
2.3.2. İkili Görüşmeler.....	55
2.4. Hukuki Durum.....	66
2.4.1. Karabağ Sorununda Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa.....	66

III. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

3.1. Türk-Ermeni İlişkilerinin Tarihi.....	71
3.1.1. Genel.....	71
3.1.2. Osmanlı Devleti Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri.....	72
3.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri.....	75
3.1.4. Ermenistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlişkiler.....	78
3.1.5. Ermenistan'ın Türkiye Politikası.....	92
3.1.6. Ermeni Sorununda Diyalog Çabaları.....	98
3.2. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Temel Sorunlar.....	102
3.2.1. Dağlık Karabağ Sorunu.....	102
3.2.2. Soykırım İddiaları.....	106
3.2.3. Sınırın Açılması.....	110
3.2.4. Toprak Bütünlüğünü Tanımama.....	115
3.2.5. Diaspora ve Ermenistan Dış Politikasına Etkisi.....	117
SONUÇ	123
KAYNAKÇA	130
ÖZGEÇMİŞ	145

ÖZET

SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkileri, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan üzücü olaylardan dolayı oldukça sancılı bir zemin üzerine inşa edilmiştir.

Ermenistan Cumhuriyeti 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde bu devleti ilk tanıyanlardan biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ancak aynı dönemlerde Ermenistan'ın Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ile Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini işgal etmesi diplomatik ilişkilerin tesis edilememesine ve sınır kapılarının kapanmasına neden olmuştur.

Tez; Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ve Dağlık Karabağ sorununun bu ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada komşu iki devletin izledikleri dış politika tüm yönleriyle incelenmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen ana unsur tarihi sorunlardır. Ermeniler her fırsatta soykırım iddialarını uluslararası platformlarda dile getirmeye çalışmakta ve Türkiye'nin soykırım için özür dilemesini talep etmektedir. Türkiye'ye göre, Ermenistan'ın sözde soykırımın varlığını kabul ettirmeye dönük politikası ve Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarına yönelik toprak talepleri Ermenistan'la ilişkileri etkileyen ana unsurlardan biridir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde "sorun" olarak kabul edilen her madde sonuçları itibarıyla Ermenistan'ın dış politikasının bir parçasını oluşturmakta, Ermenistan gerek ikili görüşmelerde gerekse uluslararası platformlarda sorunların çözümüne ilişkin uzlaşmaz bir tutum izlemektedir.

Tez, uluslararası ilişkiler ve dış politikada ulusal çıkar ve güç ilişkilerini temel alan teoriler esasında ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye-Ermenistan, Dağlık Karabağ, sözde soykırım, Ermenistan-Azerbaycan, Türk dış politikası.

ABSTRACT

Relations of independent Armenian Republic founded after dispersion of USSR, with Turkish Republic is constructed on a comparatively painful basis due unfortunate events confronted among relations of Armenians with the Otoman State.

Turkish Republic was one of the first to recognize Armenian Republic when it declared its independence on 1991. However, Armenia occupying The Autonomous Nagorno-Karabakh Region and 20 percent of Azerbaijan territory has resulted nonestablishing relations and closure of boundary entry gates.

The Thesis intends to investigate the relations between Turkey and Armenia and influences of The Nagorno Karabakh conflict on these relations. Foreign Policies of two neighboring states followed up have been examined under all aspects.

Historical problems are the main element that affects Turkish-Armenian relationships. On all occasions Armenians try to depict genocide claims on international platforms and demand Turkey to apologize for genocide. From Turkey's stand point, Armenian policy oriented to the acceptance of so-called genocide and Armenia's claims put forward towards Turkish East Anatolian territory are the main elements on the Turkish-Armenian relations.

Any article approved as a "problem" in Turkish-Armenian relationships constitutes as a result is a part of Armenian foreign policy and Armenia always presents an uncompromising behavior in binary meetings and international platforms.

The Thesis has been handled in terms of theories based on national interests and power relations in foreign policies and international relations.

Key Words: Turkey-Armenia, Nagorno-Karabakh, so-called genocide, Armenia-Azerbaijan, Turkish foreign policy.

KISALTMALAR

AAA	: Armenian Assembly of America (Amerika Ermenistan Asamblesi)
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AK	: Avrupa Konseyi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANCA	: Armenian National Committee of America (Amerika Ermeni Ulusal Komitesi)
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASALA	: Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu)
AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum (İngiliz Petrol Şirketi)
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
JCAG	: Justice Commandos of Armenian Genocide (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları)
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KİİP	: Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu

NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
ODIHR	: Office for Democratic Institutions and Human Rights (Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi)
RF	: Rusya Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TARC	: Turkish-Armenian Reconciliation Commission (Türk Ermeni Uzlaşma Komisyonu)
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEİGK	: Türk–Ermeni İş Geliştirme Konseyi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
VAT	: Viennese Armenian-Turkish Platform (Viyana Türk–Ermeni Platformu)

GİRİŞ

Türk-Ermeni ilişkileri çok eskilere dayanmakta ve içeriğinde birçok sorunu barındırmaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkileri ise SSCB'nin dağılması sonrasında 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinin ardından iki bağımsız devletin kısa fakat aynı yoğunluktaki sorunlarla devam eden ilişkilerini tanımlamaktadır. Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrasında geçmişte yaşanan tüm sorunlara rağmen, Türkiye tarafından başlatılan iyi niyetli girişimler, diasporanın Ermenistan iç ve dış siyasetindeki hakimiyetinin de etkisi ile Ermenistan kanadından karşılık bulamamış, bunun üzerine Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle yaşanan Ermenistan-Azerbaycan savaşı ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. 2008 yılı sonbaharında zorunlu spor ilişkisi ile başlayan ikili görüşmelerin ilişkilerin geleceğine ne getireceği ise henüz çok net değildir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini incelerken aslında bu iki ülke arasında neden ilişki kurulamadığı incelenmektedir. Çünkü Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik bir ilişki kurulabilmiş değildir. Bu kapsamda iki ülke arasında bugüne kadar ilişki kurulmasını engelleyen faktörlerin incelenmesi gerekmektedir. Bunların başlıcaları; Dağlık Karabağ sorunu, soykırım iddiaları ve Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebini her fırsatta dile getirerek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamasıdır.

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için gerek her iki ülkeden, gerekse dış ülkelere çeşitli kesimler çaba harcamaktadır. Bazı Türk ve Ermeni işadamları sınırın açılması, siyasi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmakta, bunun yanında Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri çeşitli ortamlarda diplomatik ilişkilerin başlaması ve sınırın açılması konusunda taraflara telkinlerde bulunmaktadır. Bu girişimler neticesindedir ki Türkiye ile Ermenistan son dönemde ilişkilerin kurulabilmesi için karşılıklı bir görüşme ve diplomasi trafiği içerisine girmişlerdir. Ancak, Ermenistan'ın sürekli olarak, Devlet Başkanı, Dışişleri Bakanı gibi devletin yönetim kademelerindeki yetkili ağızlarından, Türkiye'nin ilişkilerin başlaması

için şart olarak koyduğu ana konularda Türk tarafının elini zayıflatacak açıklamalarda bulunması, toprak ve tazminat talebinden vazgeçmemesi ve soykırım iddialarını dile getirmesi mesafe alınmasını engellemektedir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör de Dağlık Karabağ sorunudur. SSCB'nin dağılması sonrasında Kafkasya bölgesi büyük sorunların yaşandığı bir bölge olmuştur. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmelerinin ardından bölge ciddi bir çatışma alanına dönmüş, Ermenistan ve Azerbaycan arasında 1988 yılında başlayan çatışmalar aralıklarla 1990'ların ortalarına kadar sürmüş, Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 17'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Günümüzde halen Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatının almış olduğu kararlara rağmen işgal devam etmektedir.

Çalışmanın amacı, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini incelemek, iki ülke arasında ilişki kurulamamasına sebep olan sorunlara karşı Türkiye ve Ermenistan'ın tutumu açıklamak, Dağlık Karabağ sorununun Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde var olan sorunlar içindeki yerini incelemek, bu sırada Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkış nedenlerini ile sorunun çözümüne ilişkin çabaları araştırmak ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geleceğine ilişkin öngörülerde bulunmaktır. Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi ve ilişkilerde yaşanan sorunlar, çözüme ilişkin çalışmalar, SSCB'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya bölgesinde yaşanan çatışmalar ve bu kapsamda Dağlık Karabağ sorununun arka planı konunun kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmada ayrıca "Uzun yıllar birlikte ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni halkları ne olmuştur da birbirinden nefret eder hale gelmiştir? Türkiye ve Ermenistan arasında var olan sorunlar Türkiye ile Yunanistan arasında var olan sorunlardan daha mı büyüktür ki, Yunanistan ile her alanda ilişki kurulabilmişken Ermenistan ile bu mümkün olamamıştır? Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kurulamaması iki halkın genel isteği midir yoksa hükümetler ya da dış güçler bu durumu desteklemekte midir? Ermenistan ile

Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu hiç başlamamış olsaydı Türkiye-Ermenistan ilişkileri bugün nasıl olacaktı? Diplomatik ilişki tesis edilmiş olsaydı ağırlıklı olarak diaspora tarafından yürütülen sözde soykırım iddiaları aynı hızda devam eder veya bugünkü seviyeye gelir miydi?" sorularına yanıt aranacaktır.

Bu çalışmanın hipotezi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin başka faktörler yanında Dağlık Karabağ işgalinden doğrudan etkilendiği temeline dayanmaktadır. Bu çerçevede Dağlık Karabağ işgali olmasaydı ilişkilerin bugünkü seviyeden daha ileri noktada olabileceği öngörülmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kısaca 20. yüzyıl Türkiye Cumhuriyeti dış politikası dış politika teorileri çerçevesinde gözden geçirilmiş, Türkiye'nin halihazır Güney Kafkasya politikası kapsamında Ermenistan ve Azerbaycan politikası incelenmiş, uluslararası sistemde son yıllarda meydana gelen değişikliklerin Türkiye'yi, bölgesel rolünü yeniden değerlendirme noktasına getirdiğine dikkat çekilmiştir.

Dağlık Karabağ'ın sorun olarak ortaya çıkışı, bu anlaşmazlığın SSCB'nin dağılması ile birlikte çatışmaya dönüşmesi, çatışmaların doğurduğu ağır sonuçlar ve anlaşmazlığın çözümü konusunda yürütülen çalışmalar ikinci bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti döneminde başlayan Türk-Ermeni gerginliğinin gelişimi, Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrası ilişkilerin başlatılamamasının nedenleri, Dağlık Karabağ sorununun ilişkilerdeki rolü değerlendirilmiştir.

Sonuç kısmında ise, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi için her iki ülke tarafından atılması gereken adımlar ile Dağlık Karabağ sorununun ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geleceğine ilişkin öngörüler sıralanmıştır.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DIŞ POLİTİKASININ TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Kavramları

“İlişki” iki birim arasındaki karşılıklı etkileşim olarak tanımlanabilir. Konusuna ve öznesine göre çeşitli kollara ayrılan ilişkilerin belki de en karmaşıklarından biri devletler arasındaki ilişkilere dir. Bu tanımlama ilişkinin öznesi olarak her ne kadar uluslararası kavramı kullanılmakta ise de aslında bu ilişkinin öznesi bireyden başlayıp devlete, ulusa, ulus-devlete kadar uzanan geniş bir yelpazeyi incelemektedir. Uluslararası ilişkilerin tarihi yazılırken, genellikle milat olarak, egemen devletler arası ilişkilerin başladığı zaman dilimi başlangıç kabul edilmektedir. Bunu referans olarak alırsak; modern anlamda ulus-devletlerin kurulması ve devletler arası sistemin yerleştirilmesi, 15. yüzyıla kadar götürülebilir. Bu bağlamda, “uluslararası ilişkiler” terimi de egemen ulus devletlerin ortaya çıktığı 15. yüzyıldan günümüze kadar uzanan süreci ifade edecek biçimde “devletlerarası ilişkiler” ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle “uluslararası ilişkiler” denildiğinde devletler arasındaki ilişkiler anlaşılmaktadır.

1648 Westphalia Antlaşması da hem kurumsal oluşumu hem de pratik sonuçları bakımından net bir tarih olması sebebiyle, asıl milat noktası olarak kabul edilmekte olup, 1789 yılında “uluslararası ilişkiler” kavramını Devletler Hukukuna alternatif bir ifade olarak devlet sınırlarını aşan bir ilişkiyi tanımlamakta kullanmış olan Jeremy Bentham henüz bağımsız olarak ortaya çıkmamış olan bir akademik disipline farkında olmadan adını koymuştur.¹

Günlük hayatta “uluslararası ilişkiler” kavramı ile eş anlamlı olarak da kullanılan “dış politika” kavramının anlamı konusunda akademisyenler farklı görüşlere sahiptir. Dış politika kavramı konusunda iki temel tanımlama

¹ Vefa Toklu, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006, s.7.

mevcuttur. Bunlardan birincisi “politika” üzerinde durur ve dış politikayı, devletin politika yapıcılarının, uluslararası sistemdeki diğer devletler veya uluslararası aktörlere dönük olarak geliştirdiği stratejiler, planlı davranış kalıpları ve hedefe ulaşma çabalarının bütünü olarak tanımlar. İkinci grup tanımlar, “dış politika”nın “dış” boyutu üzerinde durur, bu tanımlamada “dış” devletin millî egemenlik alanı dışında kalan bütün uluslararası alanı ifade eder. “Dış” devletin otoritesi ve yetkisi dışında olan yerdir ve devlet kendi iç sınırlarında meşru yollardan her türlü politikayı geliştirme ve uygulama gücüne sahipken, dışta böyle bir fırsata sahip değildir. Çünkü dışarıda başka devletlerin egemenlik ve otorite sınırları mevcuttur.

Her iki tanımlama grubunda da var olan ortak payda devlettir ve devletlerin dış politika karar alma ve uygulayıcıları hükümetlerdir. Bu kapsamda ülkelerin dış politikaları, hükümetlerce alınan kararlar çerçevesinde oluşturulmakta ve yürütülmektedir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta, dış politikanın karar alma sürecini belirleyen yani bir ülkenin dış politikasına ilişkin çeşitli tutum ve davranışları tespit eden otoritenin tek başına bir birey (devlet başkanı, başbakan, vb.) ya da hükümet olmadığıdır. Demokrasinin gelişmesine bağlı olarak siyasal karar alma mekanizmalarında meydana gelen değişiklikler dış politikanın belirlenmesinde de kamuoyunun giderek yükselen etkisine yol açmıştır.

“Ülkelerin dış politikaları belirlenirken hangi temel esaslar göz önüne alınmaktadır?” sorusuna verilebilecek en doğru yanıt, dış politikaların ulusal güvenlik ve ulusal çıkar temeline dayandırılması gerektiğidir. Burada sözü edilen “ulusal güvenlik” kavramı siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü içermekte, “ulusal çıkar” kavramı ise zamana, ihtiyaçlara ve ülkelerin yönetim biçimlerine göre değişimler gösteren ve uluslararası alanda bir eylemde bulunan bir devletin neden o şekilde davrandığını açıklamaya yarayan bir araç olarak tanımlanmaktadır.²

² Kemal Çiftçi, “Siyasal Kimlik Algılamalarının Türk Dış Politikası’nın Oluşumuna Etkisi”, (Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2007), s.47.

Devletler dış politika uygulamaları konusunda üç şekilde karar verirler. Bunlar; geçmişten alınan dersler ışığında ve ülkelerin dışişleri bürokratlarının değerlendirmeleri neticesinde hükümet yetkililerinin ortak görüşleri ile alınan olağan (rutin) kararlar, özellik arz eden konularda dışişleri ve gerekli görülen tüm devlet kademelerinin de görüşü alınarak ve zarar-fayda analizleri yapılarak alınan rasyonel kararlar ve iktidarda bulunan yöneticilerin tercihleri ve çeşitli kamuoyu çevrelerinin etkileri ile yönlendirilen bürokratik kararlardır.

Uluslararası ilişkiler ve dış politika alanlarında alınan tüm kararların olağan ve rasyonel olması beklenirken birçok ülke dış politikasını devlet yönetiminin üst kademesinde bulunanların şahsi görüşleri veya kamuoyu etkisi neticesinde alınan bürokratik kararlarla yönlendirmektedir. Örneğin Yahudi ve Ermeni lobisi ABD’de o kadar etkilidir ki senato üyeleri ve hatta başkan adayları bile dış politika tercihlerini yaparken bu lobilerin etkisinde kalmakta, lobilerin desteğini almak için onların görüşleri paralelinde görüş sunma ihtiyacı hissetmektedirler.

Öte yandan devlet yönetiminde yer alan lider konumundaki siyasetçilerin ya da dış politika görevi verilen akademisyenlerin kişisel tercih ya da düşüncelerinin de dış politika kararlarının alınmasında büyük rolü olduğu da gözlenmektedir. Örneğin uzunca bir süre danışman olarak görev yaptıktan sonra dışişleri bakanlığına getirilen uluslararası ilişkiler alanında uzman akademisyen Ahmet Davutoğlu’nun Türkiye’nin dış politikasına “derinlik” katma isteği ve “komşularla sıfır sorun” hedefi son 5-6 yıldır politika belirleyicilerinin de desteğini alarak Türkiye’nin dış politikasına yön vermiştir.

1.2. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında gerçekleştirilen dış politika uygulamalarının temel ilkeleri olan akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik, uluslararası işbirliği, statükocu dış politika, “yurtta sulh, cihanda sulh”, uluslararası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirlik Türk dış politikasının sonraki yıllarda şekillendirilmesi ve belirlenmesinde de yol gösterici olmuştur.

Bu ilkeleri kısaca tanımlamak istersek;

- **Akılcılık:** Türkiye'nin dış politika uygulamalarında akıl, mantık ve bilim esas alınmaktadır. Geçmişten ders alınarak mevcut durum kavranılmış ve gelecekle ilgili muhtemel gelişmeler öngörülmüş, doğru bir strateji ve planlama ile sorunların tümüne el atmadan, uygulamaları safhalara ayırarak, sorunlar öncelik derecelerine göre uygun zamanda çözülmeye çalışılmıştır.
- **Gerçekçilik:** Türk dış politikasının temel prensiplerinden birisi de gerçekçiliktir. Erişilemeyecek hedefler peşinde koşmamaktır. Türkiye'nin imkanlarıyla hedeflerini bağdaştırmaktır.
- **Eşitlik:** Türkiye ile diğer egemen devletler arasında hukuki bakımdan eşitlik sağlanmasını öngörür.
- **Esneklik:** Değişen koşullara uyum sağlayabilme ve değişimin gereklerini yerine getirebilme iradesidir.
- **Uluslararası İşbirliği:** Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren dış politikada uluslararası işbirliğine büyük önem verilmiştir. Türkiye, işbirliği girişimlerini başlangıçta ikili anlaşmalar çerçevesinde geliştirmiş, 1930 yılına doğru uluslararası çalışmalara aktif olarak iştirak etmiştir.
- **Statükocu Dış Politika:** Osmanlı Devleti'nin ardılı olarak Türkiye, Cumhuriyetin başından günümüze temelde var olanı korumayı hedefleyen statükocu bir politika izlemiş, macera olarak kabul edilebilecek tavırlardan kaçınmıştır.
- **Yurtta sulh, cihanda sulh:** Atatürk, dış politika hedeflerine ulaşılmasında barışı savaşa tercih eden bir kişiliğe sahipti. 1911-1922 döneminde cepheden cepheye koşan, durmadan savaşmak zorunda kalan Atatürk, her zaman barış özlemi ile yaşamış, Türkiye'nin millî sınırlar içinde egemenliğini güvence altına alan bir barışı sağladıktan sonra da onu korumak için elinden geleni yapmıştır.
- **Uluslararası hukuka saygı:** Uluslararası hukuk temelinde devletlerin bağımsızlıklarına, iç işlerine ve ülke bütünlüklerine saygılı olmaktır. Mazlum milletlerin sorunları ile ilgilenirken, meşru hakka olduğu kadar kuvvete de yer verir.

-Tutarlılık ve güvenilirlik: Başarılı diplomasinin temel bir özelliği olan güvenilirlik unsuru da, Atatürk'ün dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasında, Misak-ı Milli'de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyleyip, icraatı da bunu doğrulayınca, güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirmiştir.³

1.2.1. Kurtuluş Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşından sonra topraklarının büyük bir kısmı Batılı devletler tarafından işgal edilen Osmanlı Devleti'nin enkazı ve yıkıntıları üzerinde, büyük istiklal mücadelesi sonrası yepyeni bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini alan Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası planda resmen tanınmıştır. 1923-1930 devresinde Türkiye'nin dış politika faaliyetleri, yeni Türkiye'yi uluslararası çevrede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelik olmuştur.

Lozan'dan sonra Türkiye'nin stratejik önemi artmış ve Türkiye güçlü Avrupa devletleri ile komşu durumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve İtalya ile komşu olan Türkiye bu dönemde gerçekçi bir dış politika izlemiştir.⁴

28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin gizli oturumunda oybirliği ile kabul edilen ve Türkiye'nin kabul edebileceği barış koşullarını açıklayan 6 maddelik Misak-ı Milli Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarında Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur. Misak-ı Milli özetle şöyledir:

- Arap kökenli halkın oturduğu ve Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte yabancı devletlerin işgali altında bulunan bölgelerin geleceği, halkın serbest oyuyla belirlenecektir. Mütareke sınırları içinde Osmanlı-İslam

³ Atilla Sandıklı, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci", (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007), ss.94-127.

⁴ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989, s.59.

çoğunluğun yerleşmiş bulunduğu kısımların tümü, gerçekte ya da hükmen hiç bir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.

- İlk serbest kaldıkları zamanda kendi istekleriyle anavatana katılan Kars, Ardahan ve Batum illerinde gerekirse yeniden halkoylaması yapılabilecektir.

- Batı Trakya'nın hukuksal durumu da, halkın tam bir özgürlük içinde verecekleri oylarla saptanmalıdır.

- İstanbul ve Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulacak, Boğazların ticaret gemilerine açık tutulması, ilgili devletlerin aralarındaki antlaşmalarla sağlanacaktır.

- Antlaşmalarla belirlenen ilkeler çerçevesinde azınlıkların hukuku, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların aynı haklardan yararlanmaları koşuluyla güvence altında olacaktır.

- Türkiye'nin siyasal, adli, mali tam bağımsızlığı kabul edilecektir; bu konularda hiçbir kayıt ve kısıtlama getirilemez.⁵

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin çökmesine neden olan ve sonrasında Türk yurdunu işgal eden aktörler olarak yabancı ülkelere yönelik bir düşmanlık gelişmiştir. Yurdun büyük bir bölümünün Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından işgal edilmesi, Batı'nın, Anadolu'ya yönelik "tezgahtarın" bir başka kanıtı olarak algılanmıştır. Bu durum bütün yabancı devletlerin Anadolu'yu bölmek istedikleri şeklinde bir komplo teorisinin geliştirilmesi için oldukça müsait bir zemin oluşturmuştur.⁶

Nitekim İnönü, Musul'un durumu Milletler Cemiyeti'nde karara bağlanırken sonucun aşağı yukarı Lozan'da İngiltere'nin istediği gibi olduğunu ve Türkiye için istenen bir sonuca ulaşamadığını belirtirken, bu konuda; "Cemiyeti Akvam Meclisi, onun komisyonları, hakemleri, hiçbirisi tarafsız olarak hüküm verecek vaziyette değillerdi. Herkes başından beri İngiliz noktalarını savunuyordu. İşin bu noktaya varacağı daha Lozan'da

⁵ Ahmet Köklügiller (haz.), **Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk**, Tarih Dizisi, İstanbul: Milliyet Kitapları, Aralık 1997, ss.57-58.

⁶ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.150..

iken belli olmuştur.”⁷ demektedir. İnönü'nün ifadesiyle, Türkiye'nin Lozan'da yapabildiği, Musul sorunundan dolayı barışı kesintiye uğratmamak olmuş, 1926 yılında da fedakarlık yapılmıştır. Çünkü, barış dönemine girildikten sonra Türkiye kendi iç sorunlarıyla uğraşırken, barışı devam ettirmek, yapılması gereken en doğru şey olarak görülmüştür.

Bu düşüncelerle Türkiye bu dönemde acele ittifaklara gitmek yerine dost ve komşu ülkelerle tarafsızlık, saldırmazlık, dostluk, iyi komşuluk ve işbirliği antlaşmaları yapma politikası izlemiştir. Türkiye ulusal politikanın bir aracı olarak savaşı kullanmayı yasaklayan 1929 Briand–Kellogg paktını ABD'den sonra onaylayan ikinci ülke olmuş, 1932 yılında da ortak savunma olanağı vaat eden Milletler Cemiyeti'ne katılarak savaşı yıpranmış bir ülke olarak, uluslararası alanda barış ve güvenlik isteyen ve arzulayan bir ülke olduğunu göstermiştir. Balkan devletleri ile de dostluk ilişkilerini artırmak isteyen ve herhangi bir çatışma istemeyen Türkiye 1934 yılında Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile Balkan Antantı'nı imzalamıştır.⁸

İtalya ve Almanya'da iktidarda olan hükümetler ve onların yayılmacı tutumları bu dönemde Türkiye'yi Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden görüşülmesi için Milletler Cemiyeti nezdinde girişimde bulunmaya sevk etmiştir.⁹ Böylece 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Sözleşmesi ile Türk askeri silahsızlandırılmış bölgelere girmiştir.

Kendini tüm çevresiyle güvende hissetmek ve Ortadoğu ülkeleri ile de iyi ilişkiler içerisinde olmak isteyen Türkiye Temmuz 1937'de Tahran'da İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Pakti'nı imzalamıştır. Sadabad Pakti'na göre taraflar, aralarındaki dostluk ilişkilerini devam ettirmeyi, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren meselelerde birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı

⁷ Sabahattin Selek (haz), **İsmet İnönü, Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ekim 1985, s.233.

⁸ Veli Yılmaz, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, ss 346-348.

⁹ Feridun C. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, ss.63-64.

hareketine girişmemeyi ve saldırı amacı güden herhangi bir siyasi tertibe katılmamayı taahhüt etmişlerdir.¹⁰

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası, savaşın yol açtığı felaketlerin bir daha yaşanmasını önlemek ve barışı muhafaza etmek maksadıyla uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalar hızlandırılmış ve bu çalışmalar idealist yaklaşıma temel teşkil etmiştir. Türkiye'nin 1932-1938 dönemi dış politikası uluslararası ilişkilerin genel çerçevesinde incelenirse, büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün, uluslararası statüko içinde korunması ve sürdürülmesinin ana amaç olduğu görülmektedir.¹¹ Türkiye bu dönemde, uluslararası barış ve güvenliğe katkıda bulunan, anti-revizyonist bir dış politika izlemiştir.

1.2.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında İzlenen Dış Politika

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da giderek büyüyen tehlike karşısında Türkiye'nin dış politikası, tam bir tarafsızlık şeklinde ortaya konulurken, bir taraftan da durumunu güçlendirecek önlemlerin alınması sağlanmıştır. Bu kapsamda, Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Yardım Deklarasyonu imzalanmış, Haziran 1939'da ise Fransa ile Ortak Deklarasyon yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği ve Almanya ile de görüşmeler yapılmış, Almanya Türkiye'yi kendi tarafına çekmeye veya tarafsızlığını sağlamaya çalışmıştır.¹²

Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerin boğazlarla ilgili yapılan talepler nedeniyle başarısızlığa uğraması ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yakınlaşması, Türkiye'nin yalnız kalma korkusu ile İngilizlerle yakınlaşmasına ve 19 Ekim 1939'da, Türk-İngiliz-Fransız Yardımlaşma Antlaşması'nın imzalanmasına yol açmıştır. Ancak İtalya'nın da savaşa girmesi ile bu antlaşma hükümleri gereğince savaşa girme aşamasına gelen Türkiye, savaşa girmek istemediğinden, antlaşmada yer alan "Sovyet Çekincesi"

¹⁰ Yılmaz, a.g.e., s.353.

¹¹ Toklu, a.g.e., s. 443.

¹² Faik A. Barutçu, **Siyasi Anılar 1939-1954**, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1977, s.9.

kullanılmış ve bu aşamadaki savaş ilanının ülkeyi Sovyetler Birliği ile çatışmaya sokabileceği bildirilmiştir. Ardından 14 Haziran 1940'da, yani Paris'in Alman ordusu tarafından işgal edildiği gün savaş dışı olma durumu resmen açıklanmıştır.

Alman ordularının Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal etmesi neticesinde Türkiye sınırına gelen savaş karşısında Almanya ile yapılan görüşmeler neticesinde 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre iki ülke topraklarının korunmasına ve yönetim bütünlüğüne karşılıklı uyulmasına ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirleri aleyhine yönelik her türlü hareketten sakınılmasına karşılıklı olarak söz verilmiştir.¹³

Savaş, Türkiye'nin bütün sınırlarında sürerken, İnönü'nün dış politikasının hedefi ülkeyi her ne pahasına olursa olsun savaştan uzak tutmak olmuş ve bu hedefi başarılı kılacak şekilde hareket edilmiştir.

Savaş sonrası düzeninin kurulması için 25 Nisan 1945'te San Francisco'da bir konferans toplanması ve konferansa, 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olan devletlerin katılması kararlaştırılmıştır. Bunun sonucunda yeni düzende yalnız kalmak istemeyen ve Sovyetler Birliği karşısında kendisine destek arayan Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve San Francisco Konferansına bir heyet göndermek davetini almıştır.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşında gerek müttefik ve gerekse mihver devletler, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa girmesi için büyük çaba harcamışlar ancak Türkiye'nin akılcı ve başarılı politikaları, kendini bu büyük savaşın dışında tutmasına yardımcı olmuştur.¹⁴ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği dış politikanın tam bir tarafsızlık olmadığı, savaş dışı kalma isteğini belirtir bir politika olduğu söylenebilir. Bu dönem, Türk dış

¹³ Barutçu, a.g.e., ss.195-196

¹⁴ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003, s.407.

politikasının uluslararası hukuk bakımından, tarafsızlık kurallarına uyduğu görülmektedir.¹⁵ Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türk-Sovyet ilişkilerinde savaş yıllarında oluşan soğuma yerini ciddi bir gerginliğe bırakmış, bu durum da savaş sonrası Türk dış politikasının Batıya yönelimini kolaylaştırmıştır.

1.2.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ortamın, Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü ile başlayan, yeni ve etkili bir örgütlenme dönemi olduğu söylenebilir. Galip devletlerin ön ayak olduğu bu teşkilatın, savaş sonrası dünyayı kendi istek ve çıkarlarına göre yönlendirmesi de kaçınılmaz olmuştur. Ancak, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan özenle kaçınan, savaşın son anında mihver devletlerine savaş ilan ederek bu oluşum içinde yer alan Türkiye, bu aşamada çekimsizliğinin sonucunu yalnızlık olarak görmekten endişe etmiştir. Sovyetler Birliği'nin boğazları Sovyet nüfuzu altına alma ve Türkiye'yi Rus uydusu haline getirme talebi Türkiye'nin yeni politikalar belirlemesine neden olmuştur. Bir anlamda "Sovyet korkusu" Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasını ve NATO'ya girmesini sağlamış, Türkiye uzun yıllar ABD'nin stratejik müttefiki olarak Sovyetler Birliği'nin karşı politikası içinde yer almıştır.¹⁶

Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin boğazlar konusunda verdiği notalara ABD ve İngiltere'nin desteği ile Türkiye sert yanıtlar vermiştir. Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemeye başlamaları, uluslararası alandaki ideolojik mücadeleyle doğrudan bağlantılıdır. Sovyetler Birliği sadece Türkiye'yi değil Yunanistan ve İran dahil tüm bölgeyi tehdit etmektedir. Bu nedenle ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Truman Doktrini adını alan konuşması ile Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararını açıklayarak, Sovyet Rusyanın bu iki ülke üzerindeki emellerini durdurmaya başarmıştır. Truman Doktrini Türkiye'nin dış politikasında da yeni bir dönemi

¹⁵ Toklu, a.g.e.,s.446.

¹⁶ Armaoğlu, a.g.e.,s.517.

açmış, Türkiye, Rusya'ya karşı denge unsuru olarak İngiltere yerine Amerika Birleşik Devletleri'ni seçmek zorunda kalmıştır.

1950'lerde Türkiye'nin iç politikasında temel bir taş olan kalkınma arzusu ve bu arzunun gerçeğe dönüşebilmesi için ABD yardımından çare umulması, Ankara'nın kendi isteği ile ABD'nin mimarı ve öncüsü olduğu uluslararası sistem içinde yer almasında belirleyici rol oynamıştır. O dönemde iç ekonomik ve politik sloganlardan biri "küçük Amerika olma" iddiasıdır. Ancak, ekonomik yardımın hiçbir zaman istenen miktarda olmaması, Amerika'nın kendisinden beklentilerinin karşılanmamasına yorumlanmış, Türkiye'den beklentilerin azalması halinde yardımın sona ereceğinden korkulmuştur.¹⁷

1950'lerin ortası Türk dış politikasını uzun yıllar etkileyecek bir sorunun da başladığı yıllardır. Bu sorun Kıbrıs'tır. Uzun yıllar boyunca (hatta günümüzde de) Türkiye'nin dış ilişkilerini etkileyen ve Türk dış politikasını yönlendiren Kıbrıs sorunu olmuştur.

1950'li yıllar boyunca devam etmekte olan iki kutuplu soğuk savaşta Türkiye, çıkarını ABD tarafında yer almakta görmüş, dış politikasını, Truman Doktrini'nden, Kore Savaşı'na katılmaya, İsrail'i tanımaktan NATO'ya girmeye kadar, her fırsatta taraf olduğu blok ile kolektif hareket etme temelinde şekillendirmiştir. Başlıca çıkar algılaması, ittifakın bir üyesi olmak ve kalmak biçiminde belirlemiştir.¹⁸ Türkiye'nin siyasal, iktisadi, toplumsal yapılanması Batı ile bütünleştirilmek istenmiş, iç ve dış tehdit algılamalarındaki örtüşme Türkiye'nin dış politikasının da ABD'yle paralellik göstermesine neden olmuştur. Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iki süper güçten birisi olan ve tarihsel olarak tehdit algılaması içerisinde bulunduğu Sovyet Rusya'ya karşı ABD'nin yanında yer alması, İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarında aynı zamanda, Kemalist rejimin devamlılığını sürdürebilmesine de olanak yaratmış, Batı ile bütünleşen bir Türkiye'nin, Batı tarafından

¹⁷ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, Aralık 1999, s.332.

¹⁸ Bostanoğlu, a.g.e., s.337.

bölünmesi/parçalanması için de artık bir neden kalmayacağı düşünülmüştür.¹⁹

1960'lı yıllarda ise İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren sürdürülen Amerikancı dış politika SSCB ve bağlantısız ülkelerin oluşturduğu güç merkezleriyle bir miktar dengelenmeye çalışılmıştır. Bu yeni dış politikanın benimsenmesinde belki de en önemli olay 5 Haziran 1964 tarihli, Türkiye'yi Kıbrıs'a askeri müdahale konusunda ikaz eden Johnson Mektubu'dur. Mektubun Türkiye'de o dönemde filizlenmeye başlayan ABD karşıtı görüşleri güçlendirmiş olduğu bir gerçektir.

1974'te Kıbrıs Barış Harekatını yapan Türkiye, ABD'nin yine benzer bir tutumu ile karşılaşmış, 5 Şubat 1975'te ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamıştır. Türkiye'nin silah ambargosuna cevabı ise, 13 Şubat 1975'te, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasıdır. Ayrıca ABD ile yapılmış olan Savunma İşbirliği Anlaşması feshedilmiş, Türkiye'deki bütün Amerikan üs ve tesisleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "kontrol ve gözetimi" altına alınmıştır. Silah ambargosunun kaldırılması ve Savunma İşbirliği Anlaşmasının yenilenmesi ancak 5 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

ABD'nin silah ambargosu Türkiye'yi kendine yeni dostlar aramaya ve diğer bölgelerde daha bağımsız politikalar izlemeye yöneltmiştir. Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleri dahil, Doğu Bloğu ve üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gelişmesi daha çok ekonomik alanda olmuş, Mart 1967'de Türkiye Moskova ile o zamana kadar hiçbir ülkeyle imzalamadığı, en geniş kapsamlı sanayi yardımı anlaşmasını imzalamıştır.²⁰ Türkiye'nin bu çok yönlü politikası başarılı olsa da BM ve diğer uluslararası platformlarda Kıbrıs konusunda umduğu desteği bulamamıştır.

¹⁹ Çiftçi, a.g.t., s.371

²⁰ Çiftçi, a.g.t., s.402.

1979'daki İran Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali Türkiye'nin stratejik konumunu güçlendirmiş, bu ortam Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin yeniden geliştirilmesi için uygun ortamın oluşmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde Amerikan Kongresi tarafından alınan yardım kararının zamanla Kıbrıs şartına bağlanması ve kesintiye uğraması Türkiye'nin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bu dönemde iki ülke arasında Yunanistan ile sorunlar, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve ABD tarafından 24 Nisan'ın "İnsanın İnsana Hunharlık Günü" olarak kabul edilmesi ile yaşanan gerginliklere rağmen Türkiye İsrail ve Mısır'dan sonra üçüncü en fazla ABD yardımı alan ülke haline gelmiştir.²¹

1980'li yılların başı Türk-Sovyet ilişkilerinin soğuma dönemidir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve Türkiye'deki bazı silahlı eylemlere etkisi olduğu düşünceleri bunun başlıca nedenleri olmuştur. Ancak, 18 Eylül 1984'te imzalanan Doğal Gaz Anlaşması iki ülke ilişkilerinin dönüm noktasıdır. 1980 sonrası Avrupa'yla ilişkilerde insan hakları ve demokratikleşme konularında yaşanan sorunlar nedeniyle bu dönem, üçüncü dünya ve İslam ülkeleriyle yaşanan yakınlaşmaya da neden olmuştur.

Türkiye Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdikçe ve İKÖ içinde daha aktif bir politika izledikçe, örgütü dış politika sorunlarında destek sağlayabileceği bir platform olarak yönlendirmeyi düşünmüş ve genel olarak Orta Doğu'ya yönelik aktif bir politika izlemiştir.

Yunanistan'ın AT'ye girmesiyle, Türkiye ile olan sorunlarını AT'ye taşıyabileceği ve AT'nin bazı sorunların çözümünü sağlayabilmek için siyasal ya da ekonomik yaptırımlar uygulayabileceği düşüncesi, Türkiye'de AT'ye girerek Yunanistan'ı dengeleme düşüncesine yol açmıştır. Nitekim Türkiye, 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın yaptığı başvurunun ardından 31 Temmuz 1959'da AT'ye katılma talebini ortaya koymuştur.

²¹ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Cilt:II, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.108.

1980'li yıllar, Türkiye'nin ABD ve Avrupa'yla ilişkilerinde insan hakları ve demokratikleşme konularının, Ermeni sorununun giderek artan bir şekilde gündeme geldiği ve Türk dış politikasının bu bağlamda şekillenmeye başladığı yıllardır. Bu dönemde Türkiye'nin iç sorunları veya Ermeni sorununda olduğu gibi Osmanlı'nın çöküş döneminden devralınmış olan sorunlar, Türkiye'nin dış politikasının uluslararası alandaki temel uğraşları haline gelmeye başlamıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde bu durum daha belirgin bir şekilde görülmüştür.²²

1.2.4. Soğuk Savaş Sonrasında Türk Dış Politikası

Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistemde ortaya çıkan köklü değişiklikler, ABD ve Rusya ile birlikte Avrupa ülkeleri için de dış politika ve bölgesel roller açısından yeni değerlendirmeler yapma döneminin başladığını göstermiştir. Bu kapsamda Türkiye de, bölgesel rolünün yeniden değerlendirilmesi ve yeni dış politika analizlerinin yapılması zorunluluğu ile yüz yüze kalmıştır. Bu zorunluluğun ana nedenleri şunlardır:

- Türkiye, Doğu Avrupa, Batı Asya ile Körfez, Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinin kesiştiği bir noktadadır. Hem soğuk savaş döneminde, hem de sonrasında dünyanın bu coğrafi kesiminde bir "mihver" görevi üstlenmiştir. Dolayısıyla, dünyanın bu bölgelerindeki köklü değişikliklerin Türkiye'nin dış politikasının planlanması ve uygulanmasında belirleyici olması kaçınılmazdır.

- Türkiye bu dönemde, kendisini Soğuk Savaş Dönemi konumuyla tam bir zıtlık içinde, bir süper devlet ve ona sıkı sıkıya bağlı müttefikleri yerine, bağımsızlığına yeni kavuşmuş, küçük ve istikrarsız devletlerle sarılmış bir biçimde bulmuştur. İki kutuplu sistem ve buna bağlı olan Soğuk Savaş'ın alışılmış istikrarı gitmiş yerine sistemsizliğin belirsizliği gelmiştir.

²² Çiftçi, a.g.t., s.428.

• Yıkılan Sovyetler Birliği toprakları üzerinde, Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye ile aralarında dil, kültür ve tarih bağları bulunan bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletlerin yönetici seğkin ve aydınları Türkiye'yi, özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında "modernleşme" yolunda bir "köprü" olarak değerlendirmeye başlamışlardır.²³

Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren sürdürdüğü Batı eğilimli dış politikasının yanında, bölgesel güvenlik ve işbirliği çıkarlarını da değerlendirmesi ve özellikle Kafkaslar ve Orta Asya'da yeni kurulan Türk devletleri ve Orta Doğu ile daha sıcak ilişkiler kurulması girişimleri, Türk dış politikasının yeni ağılımlarıdır. Türkiye'nin bu yeni bölgesel politikasının, Soğuk Savaş sonrasında bölgenin ve Avrupa'nın önemli bir parçası olma yolundaki dış politika hedefi çerçevesinde değerlendirilmesi yerinde bir tespit olacaktır.²⁴

Geliştirilen yeni politikalar kapsamında Türkiye son 50 yıldır ilk kez bir uluslararası girişimin öncülüğünü üstlenmiş, bölgesel refaha ve güvenliğe yönelik olarak Karadeniz Ekonomik işbirliği rgt için önderlik yapmıştır.²⁵ Bu dönemde "bölge merkezli dış politika" denilen, kısaca Türkiye'nin, uluslararası saygınlığı olan, mttelikleriyle daha eşit ilişkiler kurabilen bir aktör olabilme şansının ancak bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaktan geçebileceği şeklinde formüle edilen bir dış politika yaklaşımının benimsenmesi sağlanmıştır.²⁶

ABD'yle ilişkiler stratejik ortaklık olarak nitelendirilmeye başlanmış, Batı'yla bütünleşmek isteyen Türkiye, AB'ye ye olmak konusunda karşılaştığı engelleri ABD'den bulduğu destekle dengelemiş, 10-11 Aralık 1999'daki AB Helsinki Zirvesi'nde, ABD desteği ve bazı AB yesi ülkelerde

²³ Faruk Sönmezoğlu ve Baskın Oran, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994, ss. 420-424.

²⁴ Toklu, a.g.e.,s. 450.

²⁵ Bostanoğlu, a.g.e., s.337.

²⁶ ifti, a.g.t., s.437.

Türkiye'ye daha ılımlı bakan partilerin iktidara gelmesi gibi bazı etkenler sayesinde, Türkiye'ye aday üyelik statüsü verilmiştir.

Bu dönemde ABD eski dışişleri bakanlarından Kissinger, Türkiye'nin artık daha güçlü olduğunu ve daha önce olmadığı kadar kendine güvendiğini, bu durumun ABD çıkarlarıyla uyuşmayan politikalar uygulayarak, bölgesinde daha bağımsız davranma şeklinde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.²⁷

1.3. Günümüz Türk Dış Politikası

Türk dış politikasının iki temel direği vardır: *Batıcılık ve Statükoculuk*. Bu iki temel ışığında Türk dış politikası geleneksel olarak, *ülke güvenliğinin sağlanmasını, ulusal çıkarların tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir perspektif içinde korunup ilerletilmesini, kalkınma ve refah için gerekli dış kaynakların teminini, dost ve müttefikler edinilmesini, Türkiye'nin çağdaş dünya içindeki yerinin korunmasını ve güçlendirilmesini* hedeflemiştir.²⁸

Soğuk savaş sonrasının değişen ve globalleşen uluslararası ilişkiler ortamında Türkiye geleneksel dış politikasının yanında *çok boyutlu ve hedef odaklı* bir dış politika izlemeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, üyesi olduğu NATO ve tam üyelik istikametinde kararlılıkla yürüdüğü AB yanında *yeni açılımlarla* dış politika alanında etkinliği artırma gayreti içerisinde olmuştur. Türkiye'nin dış politikada çok yönlülüğü hayata geçirmesi ve çok daha aktif bir dış politika izlemesinden yola çıkılarak statükocu dış politikasını terk ettiği ileri sürülmüştür. Ancak, Türk dış politikasında gözlemlenen bu yeni yönelimin, statükocu ve batıcı geleneksel dış politika çizgisinden radikal bir sapma olarak yorumlanamayacağı, sadece Soğuk Savaş sonrası uluslararası koşulların gerektirdiği bir durum olarak değerlendirilmesi gerektiği yaygın olarak kabul edilmektedir.²⁹

²⁷ Çiftçi, a.g.t., s.486.

²⁸ "Genel Görünüm", <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa> (09 Mayıs 2009).

²⁹ Cevat Okutan ve Fulya Ereker, "Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde "Rejim" Unsuru", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, Güz 2005/2, s.198.

Günümüzde dünya genelinde toplumsal yaşama egemen olmaya başlayan liberal karakterli anlayış, “*her şeyin siyasal olduğu*” uzun bir dönemi bitirmekte ve artık hemen hemen “*her şeyin ekonomik olduğu*” yeni bir ortam yaratmakta ve bu yeni ortamda da siyasal yönetimlerin yeni amaçlar edindiklerine tanık olunmaktadır. Uluslararası rekabet, ticari değişimlerin dengelenmesi, ulusal paranın değerinin korunması ve yeni teknolojiler geliştirme yeteneklerine sahip olabilmek, artık yeni yönetimlerin amacı olmuştur. Artık Türkiye’de de dış politika stratejileri, ulusal güvenlik çıkarlarının yanında, eskisine oranla çok daha fazla, dış ekonomik çıkarlar ekseninde değerlendirilmektedir.³⁰

1.3.1. Güney Kafkasya, Ermenistan ve Azerbaycan’a Yönelik Türk Dış Politikası

Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye gerek politik gerekse ekonomik nedenlerle dış politikasının tek boyutlu özelliğini değiştirmek, Orta Asya, Orta Doğu ve Balkanlar’da etkin bir ülke konumuna gelmek amaçlarıyla ağırlıklı olarak Orta Asya’daki Türk cumhuriyetleri ile yakın temaslar kurmuş ve bölgesel işbirliği platformları geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye’yi çevreleyen bölgelerden hemen hemen tümünde olduğu gibi Kafkasya’da da her an alevlenebilecek ağır sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle, benimsenen *etkin ve ön alıcı dış politika anlayışı*, bir anlamda bölgesel sorunların getirdiği bir zorunluluk olmuştur.

Türkiye’nin Güney Kafkasya bölgesi ile köklü tarihi ve kültürel bağları mevcuttur. Ancak Azerbaycan ile ilişkileri çok daha özeldir. *Türkiye ve Azerbaycan arasında mevcut* kardeşlik ilişkileri gücünü derin tarihi, kültürel, insani bağlardan ve ortak dilden almaktadır. Ayrıca Türkiye’nin bölgede yer alan Azerbaycan ve Gürcistan ile yakın dostluk ilişkilerinin yanı sıra ekonomik

³⁰ Okutan ve Ereker, a.g.m., ss.199-200.

ilişkileri ve işbirliği de giderek güçlenmektedir. Bu bağlamda, Güney Kafkasya bölgesinin istikrar, barış ve refahı Türkiye için özel önem taşımaktadır.³¹

2006 yılında faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), 3 Temmuz 2007'de faaliyete geçen Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) ve Gürcistan bölümünün temeli 21 Kasım 2007'de atılan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı (BTK) gibi projeler sayesinde bölgenin stratejik konumu daha da gelişmiştir.

Türkiye-Azerbaycan ikili ticaret hacmi 2003'ten bu yana yılda ortalama yüzde 40 oranında artarak, 2007 yılı ilk 11 aylık döneminde 1.2 milyar doları aşmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerine en fazla yatırım yapan ülkedir (yüzde 45 pay-2,5 milyar dolar). Azerbaycan'ın enerji sektöründeki Türk yatırımları 2,5 milyar doları bulmuştur. Böylelikle Azerbaycan'daki toplam Türk yatırımları 5 milyar dolara yaklaşmaktadır.³²

Bölgedeki bir diğer ülke olan Ermenistan ile ilişkiler konusunda ise, Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuş, Ermenistan'ın bölgesel kuruluşlar, uluslararası camia ve batılı kurumlarla bütünleşmesi yönünde aktif çaba harcamıştır. Bu çerçevede Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Teşkilatı'na kurucu üye olarak davet edilmiştir.

Ancak, gerek Dağlık Karabağ savaşı kapsamında Azerbaycan, gerekse sözde soykırım iddiaları ve toprak bütünlüğünü tanımama konularında Türkiye ile yaşadığı sorunlar ışığında Ermenistan'ın bölgesel istikrar ve güvenliği tehdit eden ve iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna aykırı tutumu nedeniyle, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki tesis edilmesi mümkün olamamıştır.³³

³¹ "Türkiye'nin Güney Kafkasya Ülkeleriyle İlişkileri" http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (10 Mayıs 2009).

³² "Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri" <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (10 Mayıs 2009).

³³ "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri" <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (10 Mayıs 2009).

Buna rağmen ikili ilişkilerin normalleşmesi amacıyla Türkiye, Ermenistan'a ve Ermenistan'dan transit taşımacılığı kolaylaştırma, Erivan ile ülkemizin çeşitli kentleri arasında doğrudan uçuşların gerçekleştirilmesini sağlama gibi kolaylaştırıcı hususları uygulamaya koymuştur. Ancak, Dağlık Karabağ sorunu bölgede barış ve istikrarın tesisinin önündeki en temel engel olmuştur. Sorunun çözümlenememiş olması bölgede devletler arası ikili ve çok taraflı ilişkilerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

1.4. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Geleneksel Türk Dış Politikası ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası Işığında İncelenmesi

Türkiye'nin resmi bakış açısını yansıtan Dışişleri Bakanlığı'na göre Türk dış politikasının öncelikleri;

- Ülke güvenliğinin sağlanması,
- Ulusal çıkarların tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir perspektif içinde korunup ilerletilmesi,
- Kalkınma ve refah için gerekli dış kaynakların temini,
- Dost ve müttefikler edinilmesi,
- Türkiye'nin çağdaş dünya içindeki yerinin korunmasını ve güçlendirilmesidir.

Türk dış politikası, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Batıcılık ve statükoculuk temeline dayanmıştır. Ancak son dönemde izlenen çok boyutlu, hedef odaklı ve zaman zaman ekonomik çıkar eksenli dış politika, statükoculuğun terk edildiği izlenimini uyandırmakla beraber, dengelerini yeniden kurmaya çalışan dünyada yeni statükonun oluşumunda kendi yerini ve yönünü belirleme çabasındaki girişimlerdir.

Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve bu ilişkilere Dağlık Karabağ sorununun etkileri de dış politikanın değişen yüzü paralelinde değerlendirilmeli, dış politikanın statükocu yapısı ve Osmanlı Devleti'nin mirasının sürdürülmeye çalışılması, bu kapsamda güçlü olunan zamanlarda Misak-ı Milli sınırları

içinde bulunan veya Türklük bağı olan ülke ve milletlerin sorunlarının hamisi olmaya gayret gösterilmesi de göz önüne alınmalıdır.

Geleneksel Türk dış politikasının temel esaslarından “ülke güvenliğinin sağlanması” ve “ulusal çıkarların tarihten gelen ve geleceğe uzanan bir perspektif içinde korunup ilerletilmesi” kriterleri kapsamında, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesi ve diplomatik ilişkilerin kurulması pek uygun bir dış politika hamlesi olarak görünmemektedir. Çünkü Ermenistan’ın Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımaması ve bazı Ermeni siyasetçilerin açık Doğu Anadolu’dan Batı Ermenistan olarak bahsetmesi ülke güvenliğine karşı açık bir tehdittir. Ayrıca Ermenistan’ın sözde soykırım iddialarının dünya çapında tanınması için verdiği destek ve sonrasında gündeme gelebilecek tazminat talepleri göz önüne alındığında, Türkiye’nin ulusal çıkarlarının zarar görmesi için bu kadar çaba sarf eden bir ülke ile ilişkilerinin dostça olması da düşünülemez.

Oysa, artık reel politığın üzerindeki ekonomik değerlerin etkisinin giderek arttığı bir uluslararası ortamda, güvenlik öncelikli yaklaşımın tek başına ne kadar “güdük” kaldığı ya da kalacağı ise ortadadır. Kuşkusuz güvenlik, önemli ve hatta öncelikli bir konudur. Ancak artık güvenlik de yalnızca “siyasal” olarak değerlendirilememektedir. Büyük ölçüde piyasa mekanizmasıyla şekillenen yeni uluslararası ortamda bağımsızlığın ve güvenliğin içeriği yeniden oluşturulmak durumundadır.³⁴

Bu çerçevede, “kalkınma ve refah için gerekli dış kaynakların temini”, “dost ve müttefikler edinilmesi (veya günümüz perspektifinden bakıldığında kaybedilmemesi)” ve “Türkiye’nin çağdaş dünya içindeki yerinin korunmasını ve güçlendirilmesi” esasları kapsamında ilişkilerin normalleştirilmesi/geliştirilmesi için Ermenistan ile ilişkilerin kurulması için gerekli adımların atılması da bir dış politika gerekliliğidir.

³⁴ Okutan ve Ereker, a.g.m., s.199.

Türkiye'nin uzun yıllardır en büyük müttefiki olmuş olan ABD ve üyelik durumunda ekonomik ve politik açıdan daha güçlü bir Türkiye'ye katkı sağlayacak olan AB, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine büyük önem vermektedirler. Ancak Azerbaycan ile sahip olunan tarihi ve manevi bağlar yanında hızla gelişmekte olan ekonomik ilişkiler, Türkiye'nin Ermenistan politikası oluşturulurken göz önüne alınan önemli bir unsur olmaktadır.

Kafkasya bölgesinde huzur ve güvenin sağlanması yanında, ABD ve AB'nin teşvik ve yönlendirmesi sonucunda Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesi için gayret sarf eden Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda ateşkesin üzerinden 15 yıl geçmiş olmasına rağmen, Ermenistan tarafından hala somut bir adım atılmamış olması nedeniyle Azerbaycan karşısında zor duruma düşmekte, bu durum da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine imkan vermemektedir.

Son dönemde İsviçre arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler neticesinde açıklanan "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen "komşular ile sıfır sorun" politikası paralelinde başarılı bir dış politika hamlesidir.

Protokollerin Ermenistan tarafından kabulü Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde mevcut sorunlar için Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Ayrıca protokollerin TBMM onayı için Dağlık Karabağ sorununda atılacak adımların bekleneceği açıklamaları protokol görüşmelerinin Dağlık Karabağ sorununun çözümüne de katkı sağlayabileceğini göstermektedir.

II. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHSEL ARKAPLANI VE İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİLERİ

2.1. Genel

Karabağ, Azerbaycan'daki Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan sınırları içinde bulunan Sevan Gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan coğrafi bölgeye verilen isimdir. Aslında, Karabağ ve Dağlık Karabağ coğrafi bakımından iki ayrı bölgedir. Yaklaşık 18.000 km² yüzölçümüne sahip olan Karabağ'ın çoğunlukla dağlık ve 4392 km²'lik kısmını oluşturan bölümü Dağlık Karabağ olarak adlandırılmaktadır. Karabağ; Ağdam, Füzuli, Laçın, Kelbecer, Zengezur, Hanlar, Beylegan, Terter, Yevlah, Kubatlı, Cebail, Mingeçevir, Ağcabedi, ,Gorus, Berde, Hankendi, Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend ve Eskeran, rayonlarından (ilden küçük, ilçeden büyük coğrafi-idari birim) oluşurken Dağlık Karabağ; Hankendi merkez olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend ve Eskeran rayonlarından oluşmaktadır.³⁵

Karabağ sorununun 1800'lü yılların başlarında Kafkasya'da güvenilir bir müttefik arayan Rus İmparatorluğu tarafından başlatıldığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. 19. yüzyılın başlarında bugünkü Ermenistan ve Karabağ topraklarında başta Azeriler olmak üzere Türkler çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıktadır. Bu dönemlerde Ermenilerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu ve İran topraklarında yaşamayı seçmiştir. Karabağ da çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu bir Hanlıktır.³⁶ İşte bu bölgede yaşayan ve azınlıkta olan Ermenileri destekleyerek kendisine daha yakın bir topluluk oluşturmaya çalışan Ruslar bir anlamda "Karabağ Sorunu"nun da başlamasına neden olmuştur.

³⁵ "Dağlık Karabağ Sorunu", <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html> (28 Kasım 2008), par.2.

³⁶ Ömer E. Lütem, "Karabağ Sorunu", http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=149&Itemid=44 (24 Aralık 2008), par.3.

Karabağ sorununun son dönemi ise SSCB'nin dağılma sürecine girdiği 1980'lerin ikinci yarısında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde yeniden hak iddia etmesiyle ortaya çıkmıştır. Ermenilerin Dağlık Karabağ üzerindeki hak iddiaları burada nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları tezinden yola çıkmaktadır ve mevcut durum itibariyle Dağlık Karabağ'da çoğunluğu teşkil ettikleri bir gerçektir. 1989 nüfus sayımına göre 192.000 olan Dağlık Karabağ nüfusunun yüzde 75'i (145.000) Ermenilerden, yüzde 25'i (47.000) Azerilerden oluşmaktadır.³⁷ Ancak burada Ermeni nüfusun artmasının ana nedeni Rusların Kafkaslarda izlemiş olduğu politikadır. Bu kapsamda, Ermenistan'ın Rusya'nın Kafkasya politikasının ana unsurunu oluşturması, Ermenilerin Dağlık Karabağ konusundaki isteklerini daha yüksek sesle dile getirmesini sağlamıştır.

Azerbaycan ise, Ermenistan'ın istekleri karşısında Dağlık Karabağ'ın hukuki ve tarihi açıdan kendisine ait olduğunu savunmaktadır. Aslında bu durum uluslararası hukuk tarafından da desteklenmektedir.

2.2. Sorunun Arkaplanı

2.2.1.Sorunun Ortaya Çıkışı ve SSCB'nin Dağılma Sürecine Kadar Gelişimi

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun ortaya çıkışı açısından en önemli olaylardan biri, Ermenilerin bu bölgeye toplu halde yerleştirilmeleri sürecidir. Bu dönemde Ermeniler, Anadolu, İran ve Kafkasya'da çeşitli devletler içerisinde dağınık halde yaşamaktadır. Fakat 19. yüzyıldan itibaren Rus İmparatorluğu'nun bölgede bir Ermeni devletinin oluşturulmasına yönelik girişimleri ile bir Ermeni Devleti'nin temelleri atılmıştır. Bahse konu yıllarda Kafkasya'da, özgürlüklerini korumaya çalışan Hanlıkların yanında, Rus İmparatorluğu ile döneminde Kaçar Hanedanı (günümüzdeki İran) arasındaki mücadele söz konusudur.

³⁷ "Why does Nagorno Karabakh Matter?" <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/analysis/72268.stm>, (12 Şubat 2009)

Bölgeye yabancı olan Ruslar, Kafkasya'da yerel bir unsur edinmeden burada kalmalarının zor olacağını anlamış, bu kapsamda dengeyi kendi lehlerine çevirebilmek için bölgeye müttefik bir devletçik yerleştirmeyi planlamıştır. Böylece bölgeye önce Malakan Ruslar göç ettirilmiş, ancak bunlar ile mezhep sorunlarından ötürü yaşanan sıkıntılar nedeniyle Ermeniler diğer seçenek olarak öne çıkmıştır. Bundan sonra oluşturulacak Ermeni ülkesi için bir mekan belirleme aşamasına gelinmiş ve bölgedeki üç Türk ülkesini birbirinden ayıran eski Revan Hanlığı topraklarına, Gökçe Gölü ve Karabağ'a kadar olan arazilere yerleştirilmesine karar verilmiştir. Böylece aşağı yukarı şimdiki Ermenistan sınırları ile Kafkasya'nın ortasına konmuştur.³⁸

Bu kapsamda İran topraklarından 1825–1826 yıllarında 18.000, 1828'de 50.000 Ermeni Revan, Nahçıvan ve kısmen de Karabağ Hanlıkları topraklarına yerleştirilmiştir.³⁹ Ayrıca 1828–1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında İran'dan gelen yaklaşık 100.000 ve 1829 yılında Osmanlılar ile Ruslar arasında imzalanan Edirne Antlaşması gereğince 84.000 civarında Ermeni bölgeye getirilmiştir.⁴⁰

Bazı kaynaklar bu dönemde Kafkasya'ya, Anadolu'dan ve İran topraklarından en az 1 milyon Ermeninin göç ettiğini veya ettirildiğini belirtmektedir. Bu göçler sonucunda Revan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarını içeren bir Ermeni bölgesi kurulmuştur. Buna rağmen, 1832 yılındaki Rus İmparatorluğu resmi nüfus sayımlarına göre, Karabağ Hanlığı nüfusunun yüzde 64,8'i Türk (Azerbaycanlı), yüzde 34,8'i Ermeni olarak kayda geçmiştir.⁴¹ 1887 yılında Fransa'da yayınlanan "*Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle*" ("Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü") isimli kitabın

³⁸ Aygün Attar, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, ss.37-38.

³⁹ Rusya ile İran arasındaki savaşlar sonucunda, 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile günümüzdeki Ermenistan ve Azerbaycan toprakları Rusya'ya bağlanmıştır. Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesi İran yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras Nehri'nin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara göç etmesini öngörmektedir.

⁴⁰ Araz Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor mu?", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 9, Bahar 2003, s.2.

⁴¹ Aslanlı, a.g.m., s.2.

“Karabağ” maddesinde, 250.000 olarak gösterilen nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, geri kalanının Ermeni, İranlı ve Ruslardan oluştuğu belirtilmektedir.⁴² Hatta Ermeni kaynakları bile Karabağ Hanlığı’nda Ermeni nüfusun azınlıkta kaldığını ifade etmektedir. 1972 yılında Erivan’da yayınlanan “Batı Ermenistan’ın Rusya’ya iltihakı” isimli bir kitapta 1800’lü yılların sonlarında Karabağ Hanlığı’nda 12 bin ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2500’ünün Ermeni ailesi olduğu belirtilmektedir. Ermeniler tarafından 1978 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi içerisinde yer alan Akdere rayonuna bölgeye gelişlerinin 150. yılı anısına dikilen anıt, bir anlamda bölgeye sonradan geldiklerinin kendileri tarafından da kabulüdür.⁴³

Ermenilerin bölgeye yerleşmesi ile özellikle Karabağ’daki Müslüman halkın bir kısmı Azerbaycan’ın diğer bölgelerine, İran ve Osmanlı topraklarına göç etmiş, böylelikle bölgedeki ve özellikle Karabağ’daki etnik yapı büyük bir değişikliğe uğramıştır. Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesi 19. yüzyıl boyunca devam etmiş, fakat Ermenilerin bölgede çoğunluğu ele geçirmesi ancak Balkan Savaşları sonrasında Doğu Anadolu’dan Kafkasya’ya yapılan Ermeni göçleri ile Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Doğu Anadolu’dan yaklaşık 420.000 kişinin⁴⁴ bölgeye göç etmesi ile olmuştur.

Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesi 20. yüzyılın başından itibaren Ermenistan ve Azerbaycan arasında zaman zaman silahlı çatışmaya kadar varan sorunlara yol açmıştır. Yaşanan ilk çatışmalar Ermenilerin 1829–1830 yıllarında Karabağ’daki Türklere karşı yapılan ayaklanma olsa da ciddi anlamdaki ilk Türk-Ermeni çatışması Rusya’da yaşanan 1905 ihtilalinden sonra meydana gelmiştir.

Bölgeye yerleşen Ermeniler, burada kalıcı olabilmek ve daha da güçlenebilmek için 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında örgütlenme

⁴² Cemalettin Taşkıran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 93.

⁴³ Toğrul Aliyev, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara-2006), s.10.

⁴⁴ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s.227.

sürecine girmişlerdir. Bu örgütlerin en önemlisi 1890 yılında Tiflis'te kurulan Taşnaksutyun Komitesi'dir ve komitenin amaçlarından biri de Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmaktır. Ermeniler bu dönemde Rusya topraklarına ilişkin taleplerini pek dile getirmemişlerdir. Bunun nedeni, kendilerinin bölgeye yerleştirilmesi sürecinden beri hep iyi ilişkiler içinde oldukları Ruslarla, ilişkileri bozmama çabasıdır. Ancak 1905 yılında Ermeni ve Azeriler arasında yaşanan çatışmalar sonrasında Ermeni örgütleri, Kafkasya'nın çeşitli bölgelerine ilişkin yayılcılık politikaları geliştirmişler, bu kapsamda, günümüz Gürcistan, Azerbaycan, Türkiye, Rusya ve İran topraklarına yönelik yayılcı gayretler içerisine girmişlerdir.

1917 Rus Devrimi'nin ardından bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan ve Ermenistan, Karabağ'da hakim olabilmek için savaşılmaya başlamışlardır. 1918 yılında Karabağ'daki Ermeniler büyük bir ayaklanma başlatmışlar ve Türklerin evlerine, iş yerlerine saldırmışlar, ancak Türk ordusunun Bakü'yü alması ve Karabağ'a yürümesi ile saldırılar son bulmuştur. Daha sonra 1. Dünya Savaşından yenilgi ile çıkan Osmanlı Devletine müttefikler tarafından baskı ile imzalatılan Sevr Antlaşması ile Giresun, Trabzon, Erzincan, Muş, Bitlis, Van Gölü'nün doğusu Ermenilere bırakılmış, burada bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması öngörülmüştür. Ancak 3 Aralık 1920 tarihinde o dönemde bağımsız olan Ermenistan ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Gümrü Antlaşması ile yaklaşık bugünkü sınırlar kabul edilmiştir. Ardından Ermenistan Sovyetler Birliği'ne katılmış ve 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması ile sınır son halini almıştır.

Kafkasya bütün olarak Sovyetler Birliği sınırlarına dahil olduktan sonra 1 Haziran 1923'te Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuş ve Azerbaycan'a bağlanmıştır. Ermeni kaynaklarına göre⁴⁵ o sıralarda nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeni olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının esas nedeninin Sovyetlerin "böl ve yönet" politikasıdır. Bu plan kapsamında Nahcivan da bir Ermeni koridoruyla Azerbaycan'dan ayrılmış, ilave olarak

⁴⁵ Ömer E. Lütem, "Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile Sorunları", http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (10 Ocak 2009), s.1.

Türkiye'nin Azerbaycan'la kara bağlantısı kesilmiştir. Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasıyla da Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir anlaşmazlık sebebi yaratılmış ve Sovyetlerin hakemliğine başvurulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Ermenistan'ın her fırsatta Karabağ'ın kendisine bağlanması taleplerine karşın Sovyetler Birliğinin kuruluşundan 1980'lerin ikinci yarısına kadar, Azerbaycan ile Ermenistan arasında ciddi çatışmalar yaşanmamıştır. Çünkü Ermenistan'ın resmi olarak 1945 yılından itibaren başlayan talepleri Moskova Komünist Partisi Yüksek Komitesi tarafından kabul edilmemiştir.⁴⁶

1968 yılında Dağlık Karabağ'ın başkenti Hankendi'de Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar çıkmış, bu olaylar Dağlık Karabağ'da, Ermenistan'a bağlanmak isteyen büyük bir halk topluluğu olduğunu göstermiştir. Olayları Kafkaslardaki çıkarları için tehdit olarak algılayan Moskova bu talepleri dikkate almamış, 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi'nin başına getirilen Boris Kevorkov 15 yıl boyunca Moskova'nın istediği politikaları izlemiştir. Hatta bu dönemde Ermenistan'a bağlanmak isteyenler Taşnak propagandası yapmakla suçlanmışlardır.

2.2.2. SSCB'nin Dağılıma Süreci Sonrasında Karabağ Sorunu

SSCB'ne katıldığı 1920'li yıllardan 1980'lerin ikinci yarısına kadar birkaç kez Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'a yönelik toprak taleplerinde bulunan Ermenistan, bu taleplerini alenen ve sürekli biçimde değil, daha çok aralıklarla ve gizlice yapmış, 1980'lerin ikinci yarısında SSCB'nin dağılmasına giden süreçte ise Dağlık Karabağ bölgesine yönelik taleplerini açıkça dile getirmeye başlamıştır.

Bu dönemde sorunun başlangıcı, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin kendisi ile birleşmesi talepleridir. Bu amaçla Ermenistan parlamentosu 1 Aralık 1989 tarihinde "Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'ın bir

⁴⁶ Taşkiran, a.g.e., ss.141-146.

parçası olduğu” kararını almıştır. Ancak bu karar yürürlükteki SSCB Anayasasına aykırı olduğundan hem Moskova yönetimi, hem de Azerbaycan yönetimi tarafından reddedilmiş ve kınanmıştır. Ermenistan 1992 yılında BM’ye üye olunca Karabağ politikasını değiştirmiş, bölgede Ermeniler ile Azeriler arasında herhangi bir savaş veya çatışmanın bulunmadığını, Azerbaycan’ın zulmünden kaçan Ermeni halkın özgürlük mücadelesi verdiğini ve Ermenistan’ın da bu mücadeleyi desteklediğini ifade etmeye başlamıştır.⁴⁷

Ermenistan günümüzde de bu politikasını sürdürmekle beraber, devlet yetkilileri tarafından bölgede yaşayan Ermeni halkı desteklemek için işgal ettikleri toprakları gerekirse ilhak edebilecekleri de ifade edilmektedir. Ancak ilhak edilmemiş olsa da Ermenistan işgali altında bulunan Karabağ ve Azerbaycan toprakları fiiliyatta Ermenistan’ın bir parçası gibidir. Bu bölgelerde yaşayan Ermeniler Ermenistan iç politikasında aktif olarak rol alabilmekte, Ermenistan merkezi yönetimi de bu bölgelere ilişkin politikalar geliştirebilmektedir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov, 1985 yılında ülkenin ihtiyaç duyduğu reformların Perestroyka (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık saydamlık), Demokratizatsiia (demokratlaşma) ve Novoe Mysshlenia (yeni düşünce) gibi bazı temel ilkelere dayanacağını belirtmiş, böylelikle Sovyetler Birliği’nde her alanda kısmi özgürlük hareketleri başlamış, bu durum milliyetçilik akımlarının da güçlenmesine neden olmuştur.⁴⁸ Bu gelişmelere paralel olarak Ermenistan ve Karabağ’da da milliyetçi akımlar yeniden yeşermiş ve Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması talepleri ile sokak gösterileri artmıştır.

Gorbaçov’un milliyetler konusundaki hoşgörülü yaklaşımı, Dağlık Karabağ’daki Ermenileri, Ermenistan’a bağlanma konusunda cesaretlendirmiş, 1987 yılının Ağustos ayında Dağlık Karabağ’da çoğunluğu oluşturdukları iddiaları ile Ermenistan’a katılmak için Moskova’ya

⁴⁷ Aslanlı, a.g.m. s.4.

⁴⁸ Lüttem, a.g.m., s.3.

başvurmuşlardır. Başvuru sonrasında Gorbaçov'un ekonomi baş danışmanı olan Aganbekyan'ın 18 Kasım 1987'de Fransa'da yaptığı "Dağlık Karabağ Ermenilerindir ve bu topraklar Ermenistan'a ilhak edilmelidir," açıklaması belki de savaşa giden süreci başlatmıştır.⁴⁹

13 Şubat 1988 tarihinde Karabağ'ın başkenti Hankendi'de on binlerce kişinin katılımıyla düzenlenen gösteri Karabağ Savaşı'nın da başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Çünkü Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması ilk kez burada bu kadar yoğun bir kalabalıkla ve açık olarak dile getirilmiştir.⁵⁰

Ermenistan'ın Karabağ Ermenilerinin taleplerini desteklemesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi sorunlara yol açmıştır. Moskova yönetiminin dağılma sürecine girilmesi nedeniyle sorunların giderilebilmesi için yeterince kararlı davranamaması, ABD ve Avrupa'nın da o dönemde bölge için yeterli politikalar üretmemesi Ermenistan'ın girişimleri için uygun bir ortam yaratmış ve savaşa giden süreci hızlandırmıştır.

Karabağ ve Ermenistan'da gösterilerin sürdüğü 1988 yılı Şubat ayında, 140 üyesinden 110'u Ermeni olan Karabağ Meclisi 20 Şubat 1988 tarihinde bölgenin Ermenistan'a bağlanması kararını almıştır. Ancak, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, bu kararın, ülkedeki milletlerin birbirleriyle olan ilişkilere zarar verdiği ve aşırı milliyetçilerin tahriki olduğunu belirterek kabul etmemiştir. Sonrasında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların kendilerine yapılan saldırılar sonucunda kaçmaya başlaması, Bakü ve Sumgayt'ta Ermeni ve Azeriler arasında çatışmalara neden olmuştur. Sumgayt'ta 26-28 Şubat'ta meydana gelen çatışmalarda 6 Azeri, 26 Ermeni olmak üzere 32 kişi ölmüştür⁵¹.

⁴⁹ "Bağımsızlık Sonrası Savaş", <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/bagimsizlik/bagimsizlik.html> (15 Şubat 2009), par.1.

⁵⁰ Attar, a.g.e., s.122.

⁵¹ "Kronoloji", <http://azerbaycan.ihh.org.tr/kronoloji.html>, (18 Ocak 2009).

Ermenistan Meclisi de 15 Haziran 1988'de Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını Azerbaycan Meclisi'nden ve Sovyetler Birliği Yüksek Meclisi'nden istenmesine dair bir karar almış, bu karar Sovyetler Birliği Anayasasının, **“birliğin, halkların kendi kaderlerini özgürce tayini ve aralarında eşit olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin gönüllü katılımıyla oluşmuş çok uluslu, federal bütün bir devlet olduğunu”** belirten 70. maddesine dayandırılmıştır. Azerbaycan Meclisi ise bu konuda 17 Haziran'da bir karar alarak, Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesinin **“bir birlik cumhuriyetinin toprağının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine”** dair hükmü gereğince Ermeni Meclisi kararının geçersiz olduğunu belirtmiştir. Konuya hukuki açıdan bakıldığında, bir Sovyet Cumhuriyeti olmayan Karabağ bölgesinin Sovyet Anayasası'nın 70. maddesi hükmünden yararlanamayacağı anlaşılmaktadır.

Karabağ Meclisi, 12 Temmuz 1988 tarihinde bir kez daha, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak istediğini belirtir bir karar almıştır. Bu konu 18 Temmuz'da Sovyet Parlamentosu Yüksek Kurulunda görüşülerek Karabağ'ın talebi reddedilmiş, bu karar Ermenistan ve Karabağ'da büyük gösteriler ve grevler yapılmasına neden olmuştur. Moskova, Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karabağ konusunu çözümlenmekteki yetersizliklerini veya isteksizliklerini dikkate alarak Temmuz ayı sonlarında, “Karabağ'ın idaresi için Özel Komite” kurmuştur.

Ancak durmak bilmeyen olaylar ve çatışmalar neticesinde Azerbaycan'ın Gence şehri ile Nahcivan'da 24 Kasım 1988'de sıkıyönetim ilan edilmiş ve üç gün sonra bu şehir ve bölgenin parti başkanları görevden alınmıştır. Askeri birlikler Ermenileri bu bölgelerden tahliye etmeye başlamışlardır. Moskova'dan yapılan açıklamada olaylarda 87 kişinin öldüğü 1500 kişinin de yaralandığı, 158.000 Ermeni'nin Azerbaycan'dan ve 141.000 Azeri'nin de Ermenistan'dan ayrıldığı bildirilmiştir⁵².

⁵² Lütem, a.g.m., s.4.

Moskova 1989 yılı başında tutumunu sertleştirmiştir. Ermenistan'daki gösterileri düzenleyen Karabağ Komitesi mensupları tutuklanmış ve gece sokağa çıkma yasağı konmuştur. Ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan komünist partilerinde ve yerel hükümetlerde birçok değişiklik yapılmıştır. 28 Ocak 1989 tarihinde Azerbaycan Başbakanı Hasan Seyitov "sağlık nedeniyle" görevinden alınmış yerine Ayaz Mutalibov atanmıştır. Karabağ'da ise Komünist Partisi Birinci Sekreteri Genrik Pogosyan da "sağlık nedeniyle" görevinden çekilmiştir. Ayrıca Karabağ, 12 Ocak 1989 tarihinde, doğrudan Moskova'nın idaresine alınmış, ancak Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olmaya devam ettiği belirtilmiştir. Moskova'nın aldığı bu sert önlemler bir süre için göreceli bir sükunet sağlamıştır.⁵³

Sovyet Parlamentosu Yüksek Kurulu 28 Kasım 1989 tarihinde Karabağ'ın doğrudan Moskova tarafından yönetilmesi sistemine son vermiş, Karabağ'ın idaresi için kurulan Özel Komite de lağvedilmiştir. Ancak Sovyet askerleri Karabağ'da kalmaya devam etmişlerdir. Böylece Karabağ, kağıt üzerinde Azerbaycan idaresine geri dönmüş, ancak Sovyet Yüksek Meclisi Azerbaycan'dan iki ay içinde Karabağ'a tam ve gerçek özerklik veren kanunları çıkarmasını istemiştir. Karabağ'ın Azerbaycan idaresine geri dönmesine tepki olarak Ermenistan Meclisi, Karabağ'ın Birleşmiş Ermenistan Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu belirten bir bildirgeyi 1 Aralık 1989 tarihinde kabul etmiştir. Buna göre Ermenistan kanunları Karabağ'da da geçerli olacak, sadece Ermenilerden oluşan Karabağ Milli Konseyi Karabağ'ın meşru hükümeti olarak kabul edilecektir.

Ermenistan Parlamentosu'nun "Birleşmiş Ermenistan" hakkındaki kararı Moskova'da Sovyet Yüksek Meclisi tarafından Anayasaya aykırı bulununca Ermeni Parlamentosu Moskova'da kabul edilen kanunların Ermenistan Meclisince veto edilebileceğine dair bir karar almıştır. Bu karar Ermenistan'ın bağımsızlık yolunda ilerlediğini ve Karabağ'ı ilhak etmek istediğini açıkça göstermiştir.

⁵³ Taşkiran, a.g.e., s.150.

13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de Ermeniler ile Azeriler arasında yeni çatışmalar başlamış ve birkaç gün içinde çoğunluğu Ermeni 60 kişi ölmüştür. Sovyet Yüksek Meclisi 15 Ocak'ta şiddet hareketlerini önlemek üzere Azerbaycan'a askeri kuvvet göndermeye karar vermiştir. Yüksek Meclis Karabağ ile Karabağ'ın Azerbaycan'a yakın bölgelerinde ve Bakü'de olağanüstü hal ilan etmiştir. Sovyetler Birliği Azerbaycan'a 11.600 asker göndermiş, bölgede önceden mevcut 6000 kişi ile birlikte asker sayısı 17.000'i geçmiştir. Bu birlikler 20 Ocak'ta tanklar ve zırhlı araçlarla Bakü'ye saldırmış ve yaşanan çatışmalarda resmi kaynaklara göre 83, Azerilere göre 600'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁴ 20 Ocak'ta Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdülrahman Vezirov istifa etmiş, yerine Başbakan Ayaz Mutalibov atanmış, Hasan Hasanov da başbakan olmuştur.

Resmi rakamlara göre 1990 yılı Ocak ayı içinde Azerbaycan'daki ve Ermenistan-Azerbaycan sınır bölgelerindeki çatışmalarda ölenlerin sayısı iki yüzden fazladır. 24 Ocak'ta Azerbaycan Halk Cephesi'yle Ermenistan Milli Hareketi temsilcileri Letonya'nın Riga şehrinde buluşmuş, 15 Şubat'ta ateşkes yapılması ve rehinenin serbest bırakılması konusunda anlaşmışlardır. Ancak çatışmalar düşük düzeyde de olsa devam etmiştir. Sovyet Yüksek Meclisi, Ermenistan ve Azerbaycan makamlarının derhal görüşmelere başlamasını ve güven sağlayacak bir anlaşma yapmalarını istemiş, bunun üzerine Azerbaycan ve Ermenistan başbakanları 30 Mart'ta Tiflis'te bir toplantı yaptılarsa da bir sonuç alamamışlardır.

Ermenistan'da yapılan seçimlerden sonra Levon Ter Petrosyan 4 Ağustos 1990 tarihinde devlet başkanlığı makamı sayılabilecek Ermenistan Meclisi Başkanlığı'na seçilmiştir. Başbakanlığa da Vazgen Manukyan atanmıştır. Ter Petrosyan ve Manukyan aslında Karabağ Komitesinin birer üyesidir.

Ermenistan Meclisi 23 Ağustos 1990 tarihinde bir Bağımsızlık Bildirgesi kabul etmiş, buna göre Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı

⁵⁴ Taşkiran, a.g.e., s.154.

Ermenistan Cumhuriyeti olmuştur. Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendi kendini idare eden, devlet otoritesine sahip, bağımsız, egemen bir devlet olduğu, Ermenistan'da sadece Ermenistan Anayasası ile kanunlarının geçerli olduğu belirtilmiştir. Bildirgeye göre Ermenistan kendi ordusunu ve güvenlik güçlerini kuracak, başka ülkelerin Ermenistan toprakları üzerinde askeri birlikler buldurması ve askeri üstler kurması sadece Ermenistan Devleti'nin kararıyla mümkün olabilecektir. Ermenistan Cumhuriyeti bağımsız bir dış politika güdecek, yabancı ülkelerle ve Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetleriyle doğrudan ilişki kurabilecektir. Ermenistan'ın kendi parası, milli bankası, vergi ve gümrük daireleri ve eğitim sistemi olacaktır. Böylece Ermenistan tam bağımsız bir devlet olmuş, ancak Sovyetler Birliği'nden ayrıldığı açık olarak ilan edilmemiştir.⁵⁵

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesi; **“Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye’de ve Batı Ermenistan’da vuku bulmuş olan 1915 soykırımının uluslararası tanınmasını sağlamak görevini destekler”** demektedir. Söz konusu madde, Türkiye'nin kesinlikle karşı çıktığı soykırım iddiasının benimsendiğini ve bu iddianın uluslararası kabul görmesi için çalışılacağını belirtmekte, diğer yandan da Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak adlandırarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmadığını dolaylı bir şekilde dile getirmektedir.⁵⁶ Nitekim Ermenistan, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından da imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars antlaşmasını tanıdığını hala ilan etmemiştir. Kısacası, Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi Ermenistan için, Karabağ nedeniyle Azerbaycan'la, soykırım iddiaları ve toprak bütünlüğü nedeniyle de Türkiye ile halen de süren sorunların ana kaynaklarından biridir.

Ermenistan ve Azerbaycan'ın sınır bölgelerindeki çatışmalar birkaç ay sonra yoğunluk kazanınca Sovyet Birlikleri Azerbaycan güçlerine yardım etmiş, bu durum Ermenistan'ın itirazına neden olmuştur. Ter Petrosyan

⁵⁵ Lütem, a.g.m., s.6.

⁵⁶ “Declaration of Independence”, <http://www.armeniaforeignministry.com/htmls/doi.html>, (21 Ocak 2009).

Sovyet liderlerini Azerbaycan ile işbirliği yapmak, Ermeni milliyetçi hükümetini cezalandırmak ve Azerbaycan'daki komünist rejimi desteklemekle suçlamıştır. Sovyet Yönetimi, yıkılmakta olan Sovyetler Birliği'ni kurtarabilmek amacıyla, 23 Nisan 1991 tarihinde yeni bir Birlik Antlaşması hazırlamış, Azerbaycan antlaşmayı imzalamış, ancak Ermenistan bu birliğe dahil olmamıştır.

Çarpışmaların devam ettiği bir sırada, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin ile Kazakistan Başkanı Nur Sultan Nazarbayev, Ermenistan ve Azerbaycan arasında 24 Eylül 1991 tarihinde bir ateşkes anlaşması yapılmasını sağlamışlardır. Buna göre yılsonuna kadar tüm silahlı gruplar silahlarını bırakacak ve Karabağ'dan çekilecek, Karabağ'da sadece Sovyet birlikleri kalacaktır. Rehineler serbest bırakılacak ve kaçan kişiler yerlerine dönecektir. 1988 yılından beri iki taraftan da yaklaşık 800 kişi ölmesi nedeniyle yapılan ateşkes olumlu karşılanmış, ancak, iki gün sonra tekrar başlayan çatışmalarda 15 kişi ölmüştür.⁵⁷

Azerbaycan Parlamentosu, 26 Kasım 1991 tarihinde aldığı bir kararla, Karabağ bölgesinin özerk statüsünü kaldırmış ve bu bölgenin bir Milli Birlik Konseyi tarafından idare edileceğini bildirmiştir. Ancak Sovyetler Yönetimi ertesi gün Ermenistan ve Azerbaycan'dan Karabağ'ın hukuki statüsünde değişiklik yapacak her hareketten kaçınmalarını istemiş, iki ülke de bu kararı kabul etmiştir. Bu karar, Karabağ hukuken kendisine bağlı olduğu için, Azerbaycan'ın lehinedir.

Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığı için 21 Eylül 1991'de yapılan ve katılımın yüzde 95 olduğu referandumda oy kullananların yüzde 94'ü bağımsızlık lehinde tercih belirtmişler, böylece 23 Eylül 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığı ilân edilmiştir. Azerbaycan Meclisi de 18 Ekim'de bağımsızlık kararı almış ve 29 Aralık'ta düzenlenen referandumda bağımsızlık onaylanmıştır.

⁵⁷ Lütem, a.g.m., s.7.

Karabağ Ermenileri de, 10 Aralık 1991'de Karabağ'ın hakim oldukları kısımlarında düzenlenen bir referandumla bağımsızlıklarını ilân etmiş ve 28 Aralık'ta parlamento seçimleri yapmışlardır. Yeni Meclisteki 81 sandalyenin 11'i Azeri milletvekillerine ayrılmış, ancak Azeriler seçimlere katılmadıklarından bu sandalyeler boş kalmıştır. 3 Ocak 1992 tarihinde Ermenistan Meclisi Karabağ'ın bağımsızlığını tanımış, 8 Ocak'ta Artur Mıgırdıçyan devlet başkanı olmuştur. Bu arada Karabağ, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na üye olmak için başvurmuş, ancak bu girişimden bir sonuç alamamıştır.⁵⁸

Azerbaycan, Karabağ'ın bağımsızlığını ilân etmesine karşılık olarak bu bölgeyi 2 Ocak 1992 tarihinde doğrudan Azerbaycan Başkanlığı makamının idaresine almıştır. Ancak Azerbaycan Karabağ'ın büyük kısmına hakim olmadığından bu karar uygulanamamıştır.

Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını, ABD'den iki gün önce, 24 Aralık 1991 tarihinde tanımış, Başbakan Demirel Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan'a gönderdiği bir mesajda toprak bütünlüğü ve sınırların değışmezliğı ilkesine saygı gösterilmesini istemiştir.⁵⁹

Ekonomik yönden ciddi zorluklar içinde bulunduğu bu dönemde Türkiye Ermenistan'a elektrik vermiş, 100.000 ton buğday hibe etmiştir. Diğer yandan Karabağ anlaşmazlığının barışçı yollarla çözümlenmesi için gayret sarf etmiştir. Başbakan Demirel Türkiye'nin politikasını şu şekilde özetlemiştir; "çatışmadan uzak kalmak ve çatışmanın durması için diplomatik yolları işletmek"⁶⁰. Ne var ki Türkiye'nin bu ılımlı ve yapıcı politikası Ermenistan'ın Karabağ konusundaki tutumunda ve Türkiye'ye yönelttiğı taleplerinde olumlu bir değışiklik yapmamıştır.

⁵⁸ Lütem, a.g.m., s.8.

⁵⁹ "Aydın Tarihi"; 24 Aralık 1991, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü web sitesi www.byegm.gov.tr (16 Aralık 2008).

⁶⁰ "Aydın Tarihi", 19 Mart 1992.

Ermeni kuvvetleri Karabağ'ı işgale başlayınca Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini bozmadan Azerbaycan'a yardım etmeye çalışmıştır. Demirel hükümeti diğer ülkeler ile yaptığı temaslarda Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında taraf tutulmamasını, Kafkasya'da yeni bir İsrail yaratılmamasını ve Batı ülkeleri Ermenistan'ı desteklerlerse Ermenistan'ın uzlaşmaz bir tutum alabileceğini belirtmiş,⁶¹ buna karşın Batı ülkelerinden Ermenistan'a insani olduğu belirtilerek çok miktarda yardım yapılmıştır. Türkiye, bu yardımların kendi karayollarından veya hava sahasından geçmesine izin vermiş, ancak silah içerebileceği endişesiyle bunları denetime tabi tutmuştur. Demirel hükümetinin Ermenistan'a karşı izlediği ılımlı politika Türkiye'de eleştirilmiş, muhalefet partileri liderleri Mesut Yılmaz ve Bülent Ecevit hükümeti birçok kez pasif bir politika izlemekle suçlamış, Türkiye'nin birçok şehrinde Ermenistan aleyhtarı gösteriler yapılmıştır.

Karabağ'daki çatışmalar 1992 Şubat ayında artmış, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan 20 Şubat'ta Moskova'da buluşarak ateşkes ve insani yardım konularında anlaşmışlardır. Ancak, Ermeni güçleri 25 Şubat 1992 tarihinde Hankendi kuzeyindeki Hocalı kasabasına saldırmış ve ele geçirmişlerdir. Bazı kaynaklar çarpışmalarda 600'den fazla sivilin öldüğünü, 127 kişinin yaralandığını ve 487 kişinin Ermenilerce rehin alındığını bildirmiştir.⁶²

Hocalı katliamı Azerbaycan kamuoyunda büyük tepki uyandırmış, Moskova'nın istekleri doğrultusunda Karabağ sorununa bir çözüm bulmaya çalışan Ayaz Mutalibov, Karabağlı Azerilerin hayatını kurtaramadığı ithamları altında 6 Mart 1992 tarihinde istifa etmiş, yerine geçici bir süre için Yakup Mehmetov atanmıştır.

Hocalı katliamı Türkiye'de de büyük tepkiyle karşılanmıştır. Çeşitli şehirlerde protesto gösterileri yapılmış, Cumhurbaşkanı Turgut Özal İngiliz **Financial Times** gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan'ın

⁶¹ "Ayın Tarihi", 12 Şubat 1992.

⁶² Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s.404.

desteklenmesi için Ermenistan'a abluka uygulanması fikrini ortaya atmıştır.⁶³ Bu dönemde gıda ve ilaç yardımı dışında Ermenistan'a gidecek uçaklara izin verilmezken ateşkesin sağlanması için Rusya Federasyonu (RF), ABD ve Fransa'nın desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Brüksel'de ilgili tüm taraflara, uluslararası kuruluşlara ve BM Güvenlik Konseyi üyelerine, Dağlık Karabağ sorununa çözüm önerilerini içeren bir barış planı sunmuş, ancak Ermenistan Türkiye'yi Karabağ anlaşmazlığında tarafsız davranmamakla itham ederek bu planı reddetmiştir.

Buna karşın İran, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerini Tahran'da bir araya getirmeyi başararak 15 Mart 1992 tarihinde ateşkes yapılmasını ve ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngören bir anlaşma imzalanmasını sağlamış, sonrasında bazı bölgelerde çatışmalar olduysa da genel olarak bu anlaşmaya riayet edilmiştir.⁶⁴

Hocalı katliamından sonra, BDT Karabağ'daki ve Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki askeri kuvvetlere geri çekilmeleri ve beraberinde getiremeyecekleri silahları imha etmeleri emrini vermiş, çekilme işlemi o yılın Haziran ayında başlamıştır. Ancak Sovyet kuvvetlerinin bir kısmı Ermenistan'da kalmaya devam etmiş, bu kuvvetler sonraları Ermenistan'da kurulan askeri üstlere yerleştirilmiştir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'nin 1992 Mart ayında Helsinki'de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması maksadıyla Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Konferansa ilgili ülkeler olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın yanı sıra Karabağ'dan da bir heyetin gözlemci olarak katılması önerilmiştir. Ayrıca ABD, RF, Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Türkiye'nin de konferansa katılması teklif edilmiştir. Bu konferansın hazırlıkları için Roma'da yapılan toplantılarda, Karabağ Ermeni idaresinin gözlemci statüsünü kabul etmemesi konferansın toplanmasını engellemiştir. Konferansa katılacak

⁶³ "Ayın Tarihi", 7 Mart 1992.

⁶⁴ Lütem, a.g.m., s.10.

lkeler o tarihten sonra Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için faaliyet göstermişlerdir. Başarı sağlanamamasına karşılık Minsk Grubu günümüze kadar bu konuda başlıca yetkili kuruluş olmayı sürdürmüştür.

8 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni güçlerinin şuşa şehrini ele geçirmesiyle çatışmalar tekrar başlamıştır. Azerbaycan'ın tarihi bakımdan önemli bir merkezi olan şuşa'nın kaybı ile Karabağ bölgesinin neredeyse tamamı Ermenilerin eline geçmiş, Ermeni gleri bundan sonra Karabağ dışındaki hedeflere yönelmiş ve Karabağ'ın, Ermenistan'a en yakın bölgesi olan Laçin şehrini 17 Mayıs'ta almış, böylelikle Ermenistan ile Karabağ karadan bir koridor ile birleşmiştir. şuşa'nın düşmesinden bir gün sonra Ermeni kuvvetleri Nahcivan'ın Türk sınırına yaklaşık 10 kilometre mesafedeki Sederek kasabasına saldırmıştır.⁶⁵

Sederek'e yapılan saldırı Ankara'da endişe uyandırmıştır. Çünkü Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması Nahcivan'da da aynı senaryonun tekrarlanacağını düşündürmüş, Bakanlar Kurulu toplanarak Türkiye'nin Nahcivan'ın işgaline izin vermeyeceğinin ve sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceğinin Ermenistan'a bildirilmesine karar vermiştir.⁶⁶ Azerbaycan'ın geçici Başkanı İsa Kamber, 1921 Kars Antlaşmasınının Türkiye'ye, Nahcivan'a askeri müdahalede bulunmak hakkını verdiğini ileri sürmüş, Nahcivan bölgesi Başkanı Haydar Aliyev de Türkiye'den askeri yardım istemiştir. Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Fsnoğlu da ordunun muhtemel bir hareket için hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁷

Bu arada BDT ordu komutanı Yevgeni şapoşnikov Nahcivan'daki çatışmalara diğer bir ülkenin katılmasınının nc Dünya Savaşı'na götürebileceğini ifade etmiştir.⁶⁸ Sederek saldırısından  gün önce, 15

⁶⁵ Lütem, a.g.m., s.11.

⁶⁶ "Ayın Tarihi", 18 Mart 1992.

⁶⁷ "Ayın Tarihi", 18 Mart 1992.

⁶⁸ Kamer Kasım, "The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 2, 2001, ASAM, Ankara, s.174.

Mayıs 1992 tarihinde Taşkent'te RF ile Ermenistan dahil, Azerbaycan hariç, beş BDT üyesi arasında bir karşılıklı savunma antlaşması imzalanmıştır. Buna göre, devletler güvenlikleri tehlikeye düştüğünde birbirlerine yardım edeceklerdir. Bu durumda Nahcivan nedeniyle Ermenistan güvenliği tehlikeye girerse RF'nun Ermenistan'a yardım etmesi öngörülmüştür.

Türk Hükümeti bu bunalımı diplomatik yollardan aşmak amacıyla ilgili tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla temas kurmuş, sonuçta ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, AB ve NATO sınırların kuvvet kullanarak değiştirilemeyeceğine dair beyanlarda bulunmuşlardır. RF'nun da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan'ı kınaması Nahcivan bunalımını sona erdirmiştir.

Azerbaycan'da 7 Haziran 1992'de yapılan başkanlık seçimlerini Halk Cephesi Lideri Ebülfeyz Elçibey kazanmış, 12 Haziran'da karşı taarruza geçen Azerbaycan güçleri Karabağ bölgesinin kuzey doğusundaki Mardakert ve civarındaki 15 köyü ele geçirmiştir. Karabağ'da hükümet istifa etmiş, savaş sonuna kadar hükümet yetkilerine sahip olacak bir Savunma Komitesi kurularak komitenin başkanlığına Robert Koçaryan getirilmiştir. Ermenistan Parlamentosu 8 Temmuz'da aldığı bir kararla, Karabağ'a ve halkına verdiği devamlı desteğini belirttikten sonra Karabağ Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren herhangi bir belgenin kabul edilmeyeceğini vurgulamış, böylece Karabağ sorununa Azerbaycan sınırları içinde kalması koşuluyla çözüm bulunmasını reddetmiştir.⁶⁹

Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan gözlemci olarak katıldığı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İstanbul toplantısında 10 Eylül 1992 tarihinde yaptığı bir konuşmada soykırım iddialarını dile getirmiş ve Türkiye'nin Karabağ sorununda başlangıçta takındığı tarafsız tutumu yitirdiğini ifadeyle Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmek için, Karabağ sorununun çözümünü ön koşul olarak ileri sürmemesini

⁶⁹ Lütem, a.g.m., s.12.

istemiştir⁷⁰. Hovannisyan, 16 Ekim 1992 tarihinde Başkan Ter Petrosyan'ın isteği üzerine istifa etmiştir.

12 Ekim 1992'de, Elçibey Moskova'da Boris Yeltsin ile "Azerbaycan ile Rusya Arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması"nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre taraflar, birbirlerinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, sınırların değişmezliğine saygı göstermek, içişlerine müdahale etmemek, güç kullanmamak, güç kullanma tehdidinde bulunmamak, insan haklarına riayet etmek gibi ilkeler çerçevesinde ilişkilerini yürütmek taahhüdünde bulunmuşlardır.⁷¹ Toprak bütünlüğü ve sınırların değişmezliği gibi ilkeler Karabağ konusunda Azerbaycan'ı güçlendirirken, Ermenistan, Karabağ'ın hiçbir zaman bağımsız Azerbaycan'ın bir parçası olmamış olduğunu iddia ettiğinden, kendini bu ilkeleri ihlal etmiş saymamaktadır.

1993 yılı ABD Başkanı George Bush ve RF Başkanı Boris Yeltsin'in bir barış girişimiyle başlamış, 3 Ocak'ta yayınlanan bir bildiriyle çarpışmaların derhal durması ve AGİT aracılığıyla barış müzakerelerine yeniden başlanması istenmiştir. Ancak çarpışmalar, kış mevsiminin de etkisiyle düşük düzeyde de olsa devam etmiştir. Mart ayının son haftasında saldırıya geçen Ermeni kuvvetleri 4 Nisan'da Kelbecer şehri ile civarını ele geçirmiş, böylelikle Karabağ ile Ermenistan arasında ikinci bir koridor daha açılmıştır. Ermeni güçleri ayrıca güneydeki Fuzuli kenti bölgesine de saldırmıştır. Daha önce işgal edilen Laçın gibi Kelbecer ve Fuzuli kentleri de Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan toprağıdır. Ermenistan çarpışmalara kendi kuvvetlerinin katıldığını inkar etmiştir. Ermenistan'a göre savaşanlar Karabağlı Ermenilerdir.

Kelbecer'in düşmesi üzerine Türkiye Ermenistan'a giden veya Ermenistan'dan gelen tüm uçak seferlerini durdurmuş ve konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götürmüştür. Konsey Başkanı 7 Nisan'da bir açıklama

⁷⁰ "Ayın Tarihi", 10 Eylül 1992.

⁷¹ Elnur Eyvazov, "NATO ve Azerbaycan", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara), s.70

yaparak gelişmeler karşısında ciddi endişe duyulduğunu bildirmiş, ateşkes yapılmasını ve Ermeni güçlerinin işgal ettiği bölgelerden çekilmesini istemiştir. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yaptığı saldırının kınanması hakkındaki Türk talebini reddetmiştir. Kelbecer'in düşmesi üzerine Cumhurbaşkanı Özal, Ermeni-Azeri anlaşmazlığının artık Karabağ meselesi olmaktan çıkıp "Büyük Ermenistan hayali" haline geldiğini, Türkiye'nin askeri önlemler alması gerektiğini ifade etmiştir.⁷²

Diğer yandan, BM Güvenlik Konseyi 20 Nisan 1993 tarihinde kabul ettiği 822 sayılı kararla, kalıcı bir ateşkes sağlanabilmesi için tüm çatışmaların ve düşmanca hareketlerin derhal durdurulmasını, Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın zamanda işgal edilmiş diğer bölgelerinden tüm işgalci güçlerin çekilmesini istemiştir. Konsey ayrıca anlaşmazlığın çözülmesi için, AGİT Minsk Grubu'nun barış süreci çerçevesinde ilgili tüm tarafların derhal görüşmelere başlamalarını talep etmiştir. Kararın giriş bölümünde bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gereğinden, uluslararası sınırların dokunulmazlığından ve toprak kazanmak için kuvvete başvurulmasının kabul edilemeyeceğinden bahsedilmiş, ancak saldırılardan dolayı Ermenistan kınanmamıştır. Ayrıca, çatışmaların durması, işgalci güçlerin geri çekilmesi gibi hususlar yerine getirilmediği takdirde Güvenlik Konseyi'nin ne yapacağı belirtilmemiştir.⁷³

Bu kararın kabulünden üç gün sonra Türkiye, RF ve ABD bir barış planı açıklamışlardır. Buna göre Ermeni güçleri Mayıs ayı ortasına kadar Kelbecer'den çekilecek, iki ay süre ile ateşkes ilân edilecek ve bu süre zarfında AGİK çerçevesinde görüşmelere başlanacaktır. Azerbaycan planı kabul etmiş, Ermenistan ise planı olumlu bulduğunu ifade etmekle beraber, "Karabağ Cumhuriyeti"nin bazı açıklamalar istediğini" belirterek onaylamamıştır. Planın biraz değiştirilmiş şekli 26 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kabul edilmiştir. Ancak Karabağ bu planı, Karabağ

⁷² "Ayın Tarihi", 7 ve 13 Nisan 1993.

⁷³ "UN Resolution 822 (30 Nisan 1993)", <http://daccess-ods.un.org/TMP/6325450.html> (01 Şubat 2009).

halkının güvenliği için yeterli garantiler içermediği ve Azerbaycan'ın uyguladığı ekonomik ablukanın sona ermesini öngörmediği için reddetmiştir.

Ermenilerle yapılan savaşlarda uğranılan yenilgiler Azerbaycan'da iç karışıklık yaratmış, bunun sonucunda Başkanlık yetkileri Aliyev'e verilmiş, Suret Hüseyinov da Başbakan ve Başkomutan olarak atanmıştır. Azerbaycan'ın karışık durumu Ermenilerin yeniden saldırıya geçmesine neden olmuş, Karabağ bölgesinde Azerilerin elindeki tek yer olan Mardakert 27 Haziran'da alınmış ve RF'nun aracılığıyla ateşkes ilân edilmiştir. Üç hafta kadar sonra Ermeni kuvvetleri yeniden saldırıya geçerek 24 Temmuzda, Karabağ'ın doğusundaki Akdam kentini ve civarını da ele geçirmiştir.

Türkiye tarafından ivedi olarak toplantıya çağrılan BM Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihinde toplanarak 853 sayılı kararı kabul etmiştir.⁷⁴ Bu karar ağırlıklı olarak 822 sayılı kararı tekrarlamaktadır. Yenilik, Akdam bölgesinin ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerinin işgal edilmesinin, sivillere karşı saldırılar ile meskûn yerlerin bombardıman edilmesinin ve bölgedeki tüm düşmanca hareketlerin kınanmasıdır. Ancak bu kararda da saldırıları kimin yaptığı ve kimin kınandığı belli değildir. Kararda, ayrıca, 822 sayılı karar uygulamaları ve Minsk Grubu'nun önerilerini kabul etmeleri için Ermenistan'ın, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ Bölgesi" Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanması istenmektedir. Bu ifadelerden saldırganların Karabağ Ermenileri olduğu sonucuna varılabilir. Kararın olumlu yönü, dolaylı da olsa Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etmesidir. Bu kararın ardından Ermeni güçleri 18 Ağustos'ta Cebrail'i, 23 Ağustos'ta Fuzuli'yi, 31 Ağustos'ta Kubatlı'yı ve 3 Eylül'de de Horadiz'i almışlar, Rusya'nın girişimiyle tekrar ateşkes ilan edilmiştir.

Bu arada 3 Ekim 1993'de yapılan başkanlık seçimini kazanan Aliyev iktidara geldikten sonra iki önemli karar almıştır. Bunlardan birincisi Azerbaycan'ın BDT üyesi olmasıdır. RF'nun Elçibey hükümetine yönelttiği en önemli eleştiri Azerbaycan'ı BDT dışında tutması olmuştur. RF'nun Karabağ

⁷⁴ UN Resolution 853, <http://daccess-ods.un.org/TMP/9681596.html>, (01 Şubat 2009).

anlaşmazlığında Ermenistan'ı kayıran tutumunun da bundan kaynaklandığı söylenmiştir. Azerbaycan'ın topluluk üyesi olmasıyla RF'nun Karabağ konusunda daha dengeli davranacağı beklenmiştir. Aliyev'in ikinci önemli kararı British Petroleum (BP)'un temsil ettiği batılı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum ile Azerbaycan arasında 2 Kasım 1993 tarihinde bir anlaşma imzalamak olmuştur. Böylece Azerbaycan, önemli mali kaynaklara kavuşmanın yanında görüşlerini özellikle ABD'de daha kolay savunma olanağını bulmuştur.⁷⁵

BM Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1993 tarihinde Karabağ anlaşmazlığı konusunda 874 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar, 822 ve 853 sayılı kararların esaslarını tekrar etmekte ve ateşkesin etkili ve kalıcı olması için ilgili tüm taraflara çağrıda bulunmaktadır. Kararda ayrıca, son olarak işgal edilen yerlerden kuvvetlerin çekilmesi ve haberleşme ve nakliyeye ilişkin tüm engellerin kaldırılması için Minsk Grubu tarafından hazırlanan takvime uyulması istenmektedir. Kararda kınama yoktur.⁷⁶

Ermeni kuvvetleri bu karardan on gün kadar sonra ateşkesi yeniden ihlâl ederek Azerbaycan'ın Zengilân bölgesine saldırmış, yaklaşık 50.000 Azeri, Aras nehrini geçerek İran'a sığınmıştır. BM Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 tarihinde kabul ettiği 884 sayılı kararda, daha önceki kararlarının esaslarını tekrar etmiş, ayrıca Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye atacağı belirtilmiştir. Ateşkes ihlalleri, Zengilân bölgesi ve Horadiz şehirlerinin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınanmıştır. Silahlı çatışmaların derhal durdurulması, işgal güçlerinin Zengilân bölgesinden, Horadiz şehrinden ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesi, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve devamlı hale getirmeleri ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın

⁷⁵ Lütem, a.g.m., s.16.

⁷⁶ UN Resolution 874, <http://daccess-ods.un.org/TMP/886370.7.html>, (01 Şubat 2009).

müzakereler yoluyla çözümlenmesini araştırmaya devam etmeleri istenmiştir.⁷⁷

21 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan güçleri karşı taarruza geçmiş, Ocak 94 ayının başlarında Horadiz ve Akdam'ı geri almışlar, Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydetmişlerdir. RF'nun girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yeni bir ateşkes imzalandıysa da çarpışmalar düşük düzeyde devam etmiştir. Ermeni kuvvetleri ise 22 Mart'ta saldırıya geçmiş ve Nisan ayı içinde söz konusu yerlerin tamamına yakını geri almıştır. Bu son çatışmalar Azeri güçlerinin işgal altındaki toprakları kurtaramadığını buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini göstermiş, iki taraf da olanaklarının sonuna gelmiş ve bu durum devamlı bir ateşkesi mümkün kılmıştır.

Yaklaşık 6 yıl süren çatışmaların ardından, nihai ateşkesin imzalandığı 1994 Mayıs'ına gelinceye kadar, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dağlık kısmının tamamı ve bunun yanında 7 rayonu Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Resul Guliev Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 9 Mayıs 1994 tarihinde, daha önce BDT Meclis Başkanı ile Ermenistan, Karabağ ve Kırgızistan Meclis Başkanları'nın imzalamış olduğu ateşkes protokolünü imzalamıştır. Protokol, özetle, Karabağ ve çevresinde ateşin kesilmesini ve uluslararası güçlerin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmelerini öngörmektedir. Bu protokolün Azerbaycan Meclisindeki onayı sırasında bir grup muhalefet milletvekili protokolün Karabağ'ı bağımsız bir birim olarak tanıdığını, diğer yandan Rus güçlerinin bu bölgeye barış gücü kisvesi altında girmesine imkan verdiğini belirterek, protokole karşı çıkmışlardır. Başkan Aliyev'in Rus birliklerinin bölgeye girmesine müsaade edilmeyeceğine dair güvence vermesinden sonra protokol Azerbaycan Meclisi'nde onaylanmıştır.⁷⁸

⁷⁷ UN Resolution 884, <http://daccess-ods.un.org/TMP/966997.3.html>, (01 Şubat 2009).

⁷⁸ Lütem, a.g.m., ss.16-17.

Böylece altı yıldan beri süren çatışmalar son bulmuş, ancak aradan onbeş yıl geçmesine rağmen Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış kurulamamıştır. İşgalin sona erdirilmesi, barış ve güvenliğin sağlanması yönünde çalışmalar sürdürülmekte ise de, bu konuda ciddi bir aşama kaydedilememiştir.

Ermenistan tarafından Karabağ'ın ilhak edilmesi, sınırların dokunulmazlığı ve ülkelerin toprak bütünlüğünün korunması gibi evrensel hukuk kurallarını ihlâli olacağından, Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini kendisi tayin etmek hakkını kullanarak Azerbaycan'dan ayrıldığı ve bağımsız bir devlet kurduğu tezi ortaya atılmıştır. Ne var ki bu sanal devlet de kimse tarafından tanınmamıştır.

Karabağ anlaşmazlığının bir diğer sonucu da Ermenistan'ın RF'na bağımlı hale gelmesidir. RF Ermenistan'ın bir numaralı ekonomik partneri olmuştur. Hemen her alanda RF'nun desteği ve himayesine ihtiyaç duyan Ermenistan bu ülkeye askeri üs de vermiştir. Zamanla daha dengeli bir siyaset izlemenin yararları anlaşılmalı, ABD ve AB ülkeleriyle daha sıkı ilişkiler geliştirilmesine çalışılmışsa da Ermenistan'ın RF'na bağımlılığı devam ettiği için tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Türkiye ise Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya ve sürdürmeye çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biri olmuş, Karabağ sorununa rağmen Ermenistan'a elektrik vermiş, 100.000 ton buğday hibe etmiştir. Ancak Ermenistan tarihten gelen önyargıların etkisi altında, soykırım iddialarının kabulüne yönelik girişimlerine devam etmiş, Türkiye ile sınırların geçerli olmadığını savunmuştur. Buna karşılık Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar sınırlı kalmış, bu durumu telafi etmek üzere Karabağ'da çarpışmaların sona ermesi ve soruna Azerbaycan'ın çıkarları gözetken kalıcı bir çözüm bulunması için yoğun diplomatik faaliyet yürütmüş, ancak bu hedeflere de ulaşamamıştır. Kısacası "*Türkiye'nin Ermenistan ile iyi ilişkiler*

kurmak ve Karabağ sorunun çözümüne katkıda bulunmak politikası” başarılı olamamıştır.⁷⁹

Türkiye, Dağlık Karabağ sorununu Kafkasya’da siyasi istikrarın, ekonomik gelişmenin ve bölgesel işbirliğinin önündeki temel engel olarak görmektedir. Türk Dışişleri Bakanlığına göre; soruna AGİT çerçevesinde barışçı bir çözüm bulunması amacıyla faaliyet gösteren Minsk Grubu çalışmalarını desteklemekte, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan ve yapılacak görüşmelerin soruna barışçı bir çözüm bulunmasına yardımcı olacağı gerekçesiyle destek vermekte ve sorunun çözümünde her iki tarafın da kabul edeceği bir çözüme destek vereceğini belirtmektedir.⁸⁰

2.3. Barış Çabaları

2.3.1. Uluslararası Kuruluşlarca Alınan Kararlar

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu, ilk günlerinden itibaren uluslararası kuruluşların yakın ilgisini çekmiştir. Özellikle, bu iki ülkenin bağımsızlıklarına kavuşması ve ardından da uluslararası kuruluşlara üye olmaları neticesinde sorun çeşitli kuruluşların gündemine gelmiş ve soruna ilişkin çok sayıda karar alınmıştır.

Sorunun çözümüne ilişkin ilk girişimler Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK; günümüzde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı–AGİT), bünyesinde yapılmıştır. Çünkü Azerbaycan ve Ermenistan 2 Mart 1992’de Birleşmiş Milletler’e (BM) üye olurken, BM iki ülke arasındaki sorunun çözümü için AGİK’e yetki verdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda; 24 Mart 1992’de Helsinki’de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, sonuç bildirisinin 3–11. maddelerinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya’nın Minsk kentinde bir konferans toplanmasının kararlaştırıldığını ifade edilmiştir.

⁷⁹ Lütem, a.g.m., ss.17-18.

⁸⁰ Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004, s.250.

9. maddede Minsk'te yapılacak konferansın katılımcıları olarak Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, RF, Türkiye, Çek Cumhuriyeti (toplam 11 ülke) belirlenmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 26 Mart tarihli toplantısında da soruna direk müdahale edilmeyerek AGİK'in girişiminin desteklenmesi kararı alınmıştır.⁸¹

Ermenistan, sorunun AGİT Zirve Toplantılarında görüşülmesi sırasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan kararlar alınmasını engellemek için çalışmıştır. Aralık 1996'daki Lizbon Zirvesi'nde Ermenistan'ın, sonuç bildirisindeki, sorunların çözümünde sınırların değişmezliğini vurgulayan maddeyi veto etmesi üzerine, Azerbaycan da kendi kaderini belirleme hakkını vurgulayan maddeyi veto etmiştir. Fransa ve Türkiye'nin arabuluculuğu sonrasında Azerbaycan vetosundan vazgeçmiş, ancak Ermenistan kararından dönmemiştir.

BM 30 Nisan 1993'te Azerbaycan-Ermenistan çatışması ve Kelbecer'in işgalini görüşmüş ve 822 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşın endişe verici boyutu ile Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve sınırların ihlal edilemezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri de vurgulanmıştır. BM Güvenlik Konseyinin söz konusu kararı şu şekildedir:

- 1. Sürekli bir ateşkesin sağlanabilmesi için, tüm askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını, olabilecek en kısa zamanda bütün işgal güçlerinin Kelbecer rayonundan ve Azerbaycan'ın yakın dönemlerde işgal edilmiş diğer rayonlarından çıkarılmasını talep eder.*
- 2. İlgili tarafların sorunun çözümü için AGİT Minsk Grubu barış süreci kapsamında görüşmelere devam etmeleri ve sorunun barışçıl yoldan çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınması konusunda ısrar eder.*

⁸¹ Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını ...",s.5.

3. Özellikle çatışmaların etkili olduğu bölgelerde yaşayan sivil halkı amaçlayan uluslararası insani yardım gayretleri için engellerin kaldırılmasını ister ve tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir.

4. AGİT Minsk Grubu Başkanı sıfatını da taşıyan AGİT Başkanı ile görüşerek, Azerbaycan'ın Kelbecer rayonundaki durumu değerlendirmesini ve konuya ilişkin hazırlayacağı raporu Güvenlik Konseyi'ne sunmasını Genel Sekreterden rica eder.

5. Konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararını alır.

Kararda “Ermenilerin işgalinden”, “Kelbecer’in ve diğer işgal edilen bölgelerin terk edilmesi gerektiğinden” bahsedilmekle beraber, işgalci devlet olarak Ermenistan’ın adı açıkça belirtilmemektedir. Ancak, taraf olarak Dağlık Karabağ Ermenilerinin değil de, Ermenistan’ın isminin geçmesi, Ermenistan’ın çatışmada taraf olduğunu belirtmektedir.⁸²

3 Mayıs 1993’te RF, Türkiye ve ABD, AGİT süreci çerçevesinde bir barış girişimi başlattıklarını açıklamışlar ve 14 Mayıs 1993’e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer’i boşaltmasını, 17 Mayıs 1993’ten itibaren AGİT çerçevesinde barış görüşmelerine devam edilmesini istemişlerdir. Ancak bu teklifler Azerbaycan tarafından kabul edilmiş, Ermenistan tarafından uygun görülmemiştir. 27 Mayıs’ta gerçekleşen Yeltsin-Ter-Petrosyan görüşmesinden sonra ise Ermenistan’ın tutumu değişmiş ve teklifleri kabul ettiğini açıklamış, bir süre sonra ise Dağlık Karabağ Ermenilerinin şartları kabul etmediğini ileri sürerek teklifleri tekrar reddetmiştir.⁸³

Sonrasında Azerbaycan’ın Ermenistan tarafından işgal edilen toprakları için, BM Güvenlik Konseyi tarafından 29 Temmuz 1993 tarihinde 853 sayılı, 14 Ekim 1993 tarihinde 874 sayılı ve 11 Kasım 1993 tarihinde 884 sayılı kararlar alınmıştır. Bu kararların hepsinde sorunun Azerbaycan ile

⁸² “UN Resolution 822 (30 Nisan 1993)”, <http://daccess-ods.un.org/TMP/6325450.html> (01 Şubat 2009).

⁸³ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu’nda ve Transkafkasya’da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, s.167.

Ermenistan arasında olduğu, Azerbaycan topraklarının işgale maruz kaldığı ifade edilmiş ve işgal edilen toprakların biran önce terk edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁴

Soruna ilişkin olarak Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Birliği (AB) tarafından da çeşitli kararlar alınmıştır. Bu kararlarda, BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına atıf yapılarak onların uygulanması istenmekle birlikte, Azerbaycan topraklarının işgali üzerine vurgu yapılmamış, daha çok bölgedeki gerginlikten duyulan rahatsızlık ve çatışmanın çözüme kavuşturulması için gerekli çabanın gösterilmesi hususları ifade edilmiştir. Örneğin, AB'nin 3 Eylül 1993 tarihli bildirisinde, işgal edilmiş bölgelerin isimleri sıralanarak, işgalci gücün bu bölgeleri terk etmesi gerektiği ifade edilmiş, ancak işgal eden ve işgal edilen ülkenin isimleri belirtilmemiştir.⁸⁵

Azerbaycan-Ermenistan sorununa ilişkin en açık tutum İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'nden gelmiştir. Örgüt hemen hemen her toplantısında, konuyu ele almış ve açık bir dille, Ermenistan'ın işgalini kınamıştır. Örgüt; Ermenistan'dan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk etmesini talep etmiş, hem de tüm uluslararası kuruluşlara çağrıda bulunarak, sorunun giderilmesi için gerekli çabaları göstermelerini istemiştir.

Avrupa Konseyi de Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılında Konseye üye olmasından sonra Karabağ sorununa yakın ilgi göstermiştir. Parlamenter Asamblesi'nin 25 Ocak 2005 tarihinde kabul ettiği 1416 sayılı kararda, Karabağ'da silahlı çatışmalar başlamasından on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen sorunun hala çözümlenememiş olduğu belirtilmekte, yüz binlerce kişinin topraklarından göç ettiğini belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğu ve ayrıca Karabağ bölgesinin ayrılıkçı Ermeni güçler tarafından kontrol edildiği ifade edilmektedir. Kararda bir bölgenin bağımsızlığını kazanmasının ilgili bölge halkının demokratik desteğini alan yasal ve barışçı

⁸⁴ Security Council Resolutions 1993, <http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm>, (01 Şubat 2009).

⁸⁵ Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını ...", s.6.

bir süreç içinde gerçekleşebileceği ifade edilmekte, silahlı çatışmayla etnik unsurların zorla göç ettirilmesi ve ilgili bölgenin fiilen diğer bir devlete ilhak edilmesi sonucunda bir bölgenin ayrılmasının ve bağımsızlık kazanmasının mümkün olmayacağını vurgulanmaktadır.

Karar ayrıca Azerbaycan ve Ermenistan'ın AK'ne üye olurken anlaşmazlığı barışçı yollarla çözmeyi ve komşularına karşı kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı taahhüt ettiklerini belirtmekte, BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına atıfta bulunmaktadır.

Karar, sorun nedeniyle mülteci durumuna düşen kişilerin güvenli bir şekilde evlerine dönme hakkı olduğunu belirtmekte, ayrıca tüm üye devletlerin bu kişilere insani yardım yapmasını, Azerbaycan hükümetinin herhangi bir önkoşul öne sürmeden, bölgenin gelecekteki statüsü hakkında Karabağ'daki iki toplumun siyasi temsilcileriyle temas kurmasını istemektedir. Minsk Grubu tarafından yürütülmekte olan müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na başvurmasını telkin etmektedir.⁸⁶

14-16 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'da yapılan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısında da Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı kınanmış, işgal altındaki Azerbaycan topraklarında, sivil halka karşı yapılan hareketlerin "insanlık suçu" olduğu belirtilmiştir. BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874, ve 884 sayılı kararlarının tam olarak uygulanarak, Ermeni güçlerinin Karabağ dahil, işgal edilmiş tüm bölgelerden çekilmesi ve Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi istenmiştir.

Kararda, AGİT'in 1996 yılında Lizbon'da yaptığı zirve toplantısı başkanı tarafından Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığının çözümü için öne sürülen üç ilkenin (Azerbaycan ve Ermenistan'ın toprak bütünlüğü, Azerbaycan'a bağlı olmak kaydıyla, Karabağ'a geniş özerklik verilmesi ve bölgede yaşayan tüm halkların güvenliğinin garanti altına alınması) desteklendiği belirtilmiştir.

⁸⁶ Lütem, "Karabağ Sorunu", s.20.

Kararda ayrıca, tüm ülkelerin Ermenistan'a silah ve askeri malzeme satışını durdurması ve Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgaline son verebilmek üzere gerekli görülen siyasi ve ekonomik önlemlere başvurmaları talep edilmektedir.

Kararda yerlerinden edilen mültecilerin güvenlik içinde evlerine dönebilmeleri istenmekte, tüm üye ülkelerin bu kişilere insani yardım yapmaları, Azerbaycan'a acil mali ve insani yardımda bulunmaları istenmektedir.⁸⁷

Görüldüğü gibi İKÖ Karabağ sorunu hakkında Azerbaycan'ın görüşlerini desteklemekte ve Ermenistan'ı kınarken, bazı hareketlerinin de "insanlık suçu" olduğunu belirtmektedir. Elliden fazla üyesi bulunan İKÖ'nün, özellikle BM'de, küçümsenemeyecek bir etkisi vardır. Mesela, Azerbaycan 2004 Ekim ayı sonunda BM Genel Kurulu'nun Karabağ sorununu görüşmesini istediğinde AGİT üyelerinin çoğunluğu, Minsk Grubunun çalışmalarına zarar vereceği gerekçesiyle bu görüşmelere karşı çıkmış, ancak İslam ülkelerinin oyu ile konu Genel Kurul gündemine alınmıştır.

BM Güvenlik Konseyi'nin, Avrupa Konseyi'nin ve İKÖ'nün Karabağ sorunu hakkında almış oldukları kararların yaptırımını bulunmamaktadır. Ancak bu kuruluşlarca alınan kararlarda ifade edilen toprak bütünlüğüne saygı, sınırların dokunulmazlığı, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi, toprak edinmek için güç kullanmanın kabul edilmezliği gibi ilkeler dikkate alınmadan uluslararası anlaşmazlıkların çözülemeyeceği de bir gerçektir. Nitekim Ermenistan, Karabağ ve bazı Azerbaycan rayonlarını uzun yıllardır işgal etmesine rağmen ne Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğunu ne de Azerbaycan topraklarından bir kısmının Karabağ'ın savunması için gerekli olduğu yönündeki görüşlerini kabul ettirebilmiş değildir.

⁸⁷ Lütem, "Karabağ Sorunu", ss.21-22.

Son olarak, BM Genel Kurulu'nun 14 Mart 2008 günü kabul ettiği "İşgal Edilmiş Azerbaycan Topraklarında Durum" başlıklı kararda, özetle, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınmış, Ermeni güçlerinin işgal ettiği yerlerden tamamen ve ivedilikle çekilmesi istenmiş ve savaş sebebiyle bu bölgeden ayrılmış bulunan halkların geri dönme hakkı olduğu kabul edilmiştir. Karar ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nde kabul edilen dört karardan farklı olarak açık ve net bir şekilde Ermenistan'ı işgalci devlet olarak nitelendirilmiştir.⁸⁸ Karara 39 ülke lehte, 7 ülke aleyhte oy vermiş, 150 ülke çekimser kalmış, 47 ülke de oylamaya katılmamıştır. Aleyhte oy veren 7 üye Ermenistan'dan başka Angola, Vanuatu, Hindistan ile Fransa, RF ve ABD'dir. Bilindiği gibi son üç ülke Karabağ sorununa bir çözüm bulmakla görevli Minsk Grubun başkan yardımcılarıdır ve bu grup adına taraflarla temaslari yürüten ülkelerdir. Bu ülkeler Karabağ sorununa BM'nin karışmasına, çözümünü güçleştireceği gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.

2.3.2. İkili Görüşmeler

Karabağ'da ateşten sonra resmi müzakere sürecini AGİT Minsk Grubu yürütmüştür. 30 Ocak 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'na üye olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için bölgeye AGİT temsilcileri gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27-28 Şubat 1992'de Prag'da yapılan ilk toplantıda Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğu kabul edilmiştir.

AGİT'e üye ülke Dışişleri Bakanları'nın 23-24 Mart 1992'de Helsinki'de yaptıkları toplantıda Karabağ konusu görüşülmüş ve Minsk'te bir barış konferansının toplanmasına karar verilmiş, 9-11 Eylül 1993'te Minsk Grubu'nun Moskova'daki toplantısından herhangi bir sonuç çıkmamıştır.⁸⁹ 1994 yılında, Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes antlaşması imzalanmışsa da başka herhangi bir ilerleme olmamıştır. 1996 AGİT Lizbon

⁸⁸ "The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan", <http://daccess-ods.un.org/TMP/4993896.html>, (01 Şubat 2009).

⁸⁹ Hatem Cabbarlı, "Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri", http://www.ermenisoru.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc (09 Şubat 2009), s.33.

Zirvesi'nde ise Azerbaycan yönetimi, toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik bir karar çıkartmayı başarmışsa da Ermenistan bu kararı kabul etmemiştir.

Minsk Grubu 1997 yılından itibaren, eş başkan olan RF, ABD ve Fransa başkanlığında çalışmalarını yürütmüştür. RF'nun stratejik nedenlerle, ABD ve Fransa'nın da ülkelerindeki Ermeni azınlık nedeniyle Ermenistan görüşlerine yakın olması Azerbaycan'ın şikayetine neden olmuşsa da bu üç ülke günümüze kadar barış sürecini yöneltmeye devam etmişlerdir. Minsk Grubu eş başkanları tarafından 1997 Mayıs ayında hazırlanan bir plan Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olmasını, kendi anayasasını hazırlama hakkına sahip olmasını, Ermeni güçlerinin Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarından ve Şuşa şehrinden çekilmesini, buralarda güvenliğin AGİT güçlerince sağlanmasını ve Karabağ'ın serbest ekonomik bölge olmasını öngörmüştür. Bu plan Azerbaycan tarafından kabul edilmiştir.

Ancak Karabağ'da 1997 Eylül ayında başkanlık seçimlerini kazanan Arkadi Gukasyan, Karabağ'ın bağımsızlığını engellediğini ileri sürerek Minsk Grubu planını reddetmiş, Azerbaycan ve Karabağ'ın eşit haklara sahip olacağı bir federal devlet veya bir ortak devlet kurulmasını önermiştir.

1997 Aralık ayında Minsk Grubu taraflara, aşamalı olarak nitelendirilen ikinci bir plan sunmuştur. Buna göre birinci aşamada, Şuşa ve Laçın koridoru hariç, Ermeni güçlerinin işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çekilmesi, mültecilerin evlerine geri dönmesi ve Şuşa ve Laçın koridorunun durumunun sonradan belirlenmesi teklif edilmiştir.

Ermenistan'da başkan Ter Petrosyan'ın sorunun aşamalı bir şekilde çözümlenmesine ilişkin teklifi uygun bulmasına rağmen, Karabağ'daki Ermeni idaresi bağımsızlık için ısrar etmiş ve sorunun tek seferde çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ter Petrosyan, Karabağ konusunda görüşleri Ermenistan Milli Meclisi tarafından da desteklenmeyince, 3 Şubat 1998

tarihinde istifa etmiş ve 30 Mart 1998 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini o dönemde başbakan olan Koçaryan kazanmıştır.⁹⁰

AGİT Minsk Grubunun Kasım 1998’de hazırladığı üçüncü barış planı Azerbaycan ve Karabağ’ın ortak bir devlet kurmasını öngörmüştür. Ancak Azerbaycan bu planın kendi toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini belirterek reddetmiş ve Minsk Grubunun daha önce hazırladığı Karabağ’a Azerbaycan içinde geniş özerklik verilmesini öngören birinci planı desteklediğini bildirmiştir. Azerbaycan tarafından 2001 yılında kamuoyuna açıklanan, üçüncü plandaki “Ortak Devlet” önerisinin Karabağ’a fiilen bağımsızlık verdiği, planın Karabağ’ın kendi anayasası ve ordusunun olmasını ve Azerbaycan Millet Meclisi’nin alacağı kararları veto etmek hakkına sahip bulunmasını öngördüğü öğrenilmiştir.⁹¹

1999’da AGİT Minsk Grubu kontrolünde RF’nun önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında ortak devlet kurulması önerisi, 1996 Lizbon kararlarından geri adım atılması anlamını taşıması nedeniyle Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.

Daha sonra Azerbaycan’ın Minsk Grubu’na karşı duyduğu güvensizlik bir süre iki ülke devlet başkanlarının doğrudan görüşmeye başlamalarına yol açmış, Minsk Grubu ise görüşmeleri kolaylaştırıcı bir rol almakla yetinmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları 4–5 Mart 2001’de Paris’te ve 3–7 Nisan 2001’de Florida’da buluşmuşlar, ancak somut bir anlaşmaya varamamışlardır. Bu toplantılarda, ana çizgileriyle, şu formül üzerinde durulmuştur: Karabağ hukuken Azerbaycan’a bağlı bir bölge olacak, ancak Azerbaycan’ın herhangi bir müdahalesine imkan vermeyecek ölçüde geniş bir otonomiye sahip olacak, Ermenistan, Azerbaycan toprakları üzerinden geçecek bir koridor ile Karabağ’a bağlanacaktır. Ermeni işgali altındaki Azeri toprakları Azerbaycan’a geri verilecek, Nahçıvan, Ermenistan toprakları üzerinden, muhtemelen Mehri bölgesinden geçecek bir koridorla

⁹⁰ Lütem, “Karabağ Sorunu”, ss.18-19.

⁹¹ Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununa Çözüm Getirmeyen Çözüm Önerileri”, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=592&sayfa=42> (09 Şubat 2009), par.3.

Azerbaycan'a bağlanacaktır.⁹² Ancak bu şartlar ne Azerbaycan ne de Ermenistan tarafından kabul edilmemiştir. Azerbaycan, Karabağ'a geniş bir otonomi verilmesine karşı çıkarken Ermenistan da Nahçıvan'ın kendi topraklarından geçen bir koridorla Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmek istememiştir.

Ermenistan Parlamentosu 28 Nisan 2001 tarihinde Karabağ sorununun çözümü hakkında, özetle şu hususları içeren bir bildiri kabul etmişlerdir:

1. Karabağ Ermenistan ile birleşmeli veya bu bölgenin bağımsız statüsü uluslararası alanda onaylanmalıdır.
2. Karabağ yönetimi sorunun çözümüne ilişkin nihai görüşmelere katılmalıdır.
3. Ermenistan ile Karabağ arasında ortak bir sınır olmalıdır.
4. Karabağ'ın Azerbaycan ile olan sınırı güvenlik altına alınmalıdır.

Aynı bildiriye, Ermenistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü aleyhine olacak bir geçiş hakkı verilemeyeceği (Nahçıvan'ın Ermenistan'dan toprak verilmek suretiyle gerçekleştirilecek bir koridorla Azerbaycan'a bağlanamayacağı), Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde arabulucu olmasının kabul edilemeyeceği, bu bölgedeki tüm ulaştırma yollarının açılması (Türk-Ermeni sınırının açılması kastedilmektedir) ve bu konuda varılacak anlaşmanın Ermenistan siyasi güçleri ile Ermenistan ve Karabağ halkları tarafından kabul edilmesi gerektiği hususları da yer almaktadır.⁹³

2002 yılında Viyana'da toplanan AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri bakan yardımcılarının başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi ve Minsk Grubu Eşbaşkanları ile 2-3 ayda bir liderlerin temsilcilerinin bir araya gelerek

⁹² Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 1, 2001, ss. 30-31.

⁹³ "Çözümüne Yönelik Girişimler", <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/cozum/cozum.html> (15 Kasım 2008), par.3.

Karabağ meselesi üzerine görüşmeler yapılması önerileri kabul edilmişse de sonraki süreçte bu uygulama hayata geçirilememiştir.⁹⁴

2 Ekim 2002'de AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü'de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yönden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını belirtmiştir. 2003 yılında da Azerbaycan ve Ermenistan'daki devlet başkanlıkları seçimleri gerekçesiyle AGİT Minsk Grubu çalışmaları askıya alınmıştır.

Uzun süre sonuç alınamayan müzakerelerin ardından, Minsk Grubu Eş-Başkanlarının girişimleri sonucu Azerbaycan (Elmar Memedyarov) ve Ermenistan (Vartan Oskanyan) Dışişleri Bakanlarının Nisan 2004'de Prag'da bir araya gelmeleriyle "Prag Süreci" olarak anılan yeni bir dönem başlamıştır. Prag Süreci'nde Azerbaycan tarafı "adım adım çözüm", Ermenistan tarafı ise "paket çözüm"ü teklif etmiş, Minsk Grubu Eş-Başkanları çözüm üzerinde mutabakat sağlanması ve bu mutabakatın uygulanmasının zamana yayılmasına dayanan "paket çözümün aşamalı uygulanması" yöntemini geliştirmiş ve tarafların bu formülü benimsemeleriyle müzakerelerin ilk olumlu adımı atılmıştır.⁹⁵

Prag Süreci çerçevesinde daha fazla inisiyatif alan ve kalıcı bir çözüme ulaşmaya çalışan Eş-Başkanların formülüne göre, Dağlık Karabağ'ın nihai statüsünün belirlenmesinin sonraya bırakılması, ancak statünün hangi yöntemle tespit edileceğinin kararlaştırılması öngörülmüştür. Ayrıca, işgal altındaki rayonların boşaltılması, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında bir koridor ile bağlantı sağlanması, Dağlık Karabağ'ın statüsünün referandum ile belirlenmesi, yerlerinden edilmiş kişilere önem verilmesi, askerden arındırma ve bölgeye uluslararası yardım yapılması ilkeleri tespit edilmiştir.

⁹⁴ Şenol Kantarcı, "Karabağ Sorunu Diplomasi ile Çözülemez: Askeri Müdahale Şart", <http://www.turksam.org/tr/a216.html>, (09 Şubat 2009), s.3.

⁹⁵ Hasan Kanbolat, "Dağlık (Yukarı) Karabağ'da "Devlet Başkanlığı" Seçimleri ve Sonrası", **Stratejik Analiz**, Eylül 2007, s.12.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu'nun tek çözüm yolunun, bölgeye Azerbaycan toprak bütünlüğü çerçevesinde verilecek yüksek özerklik olduğunu belirtmiş, Ermenistan ise Karabağ haricinde işgal altındaki 7 rayonun (Ağdam, Kelbecer, Laçın, Cebrayil, Füzuli, Kubadlı, Zengilan) 5'inden çekilme karşılığında Dağlık Karabağ'ın statüsünü garanti altına almaya çalışmıştır. Bu kapsamda, özellikle Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi, işgal altındaki rayonların boşaltılması, Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki koridorun belirlenmesi konularında görüş ayrılıkları giderilememiştir.

Azerbaycan'ın, Minsk Grubu dışında çözüm arama girişimleri kapsamında Karabağ sorununun BM Genel Kurulu'nun 2004 yılındaki 59. toplantısında görüşülmesi talebi olumlu karşılanmıştır. Bu nedenle Ermenistan, Azerbaycan'ı AGİT Minsk Grubu çalışmalarını sabote etmekle suçlamış ve barış görüşmelerinden tamamen çekilmekle tehdit etmiştir. Konu 23 Kasım 2004'te BM Genel Kurulu'nda görüşülmüş, kurulda Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını halen işgal altında tuttuğunu ve bölgeye Ermeni aileler yerleştirmeye devam ettiğini belirtmiş, BM'nin alacağı kararla Ermenistan işgaline son verilmesini ve bölgeye dışarıdan göçlerin durdurulmasını talep etmiştir, Ancak, BM Genel Kurulu, soruna ilişkin bir karar almayı sonraya bırakarak görüşmeleri sonlandırmıştır.⁹⁶

Azerbaycan, sorunun çözümü için alternatif yollar ararken, ABD, Fransa ve RF konunun BM gündemine taşınmasından rahatsız olmuş ve ikili görüşmelere önem verilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Fransa'nın BM Büyükelçisi, Minsk Grubu adına yaptığı konuşmada bu girişimin Minsk Grubu faaliyetine zarar verdiğini belirtmiş, ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi ise ikili görüşmelerin devam etmesi gerektiğini vurgulayarak, yeni barış projelerinin teklif edilmesine karşı olduklarını açıklamıştır.⁹⁷

⁹⁶ Araz Aslanlı, "Karabağ Sorununda Çözumsuzlük Süreci Ortadan Kalkıyor mu?" <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=178> (19 Ocak 2009), par.3.

⁹⁷ Hatem Cabbarlı, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler", <http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=88> (15 Kasım 2008), s.2.

Çözümüne ilişkin kötü bir yıl olan 2005'in ardından, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan arasında ilki 10 Şubat 2006'da Paris'te, ikincisi 5 Haziran 2006'da "Karadeniz Diyalog ve Ortaklık Forumu" toplantıları sırasında Bükreş'te gerçekleştirilen görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.⁹⁸ Ekim-Kasım 2006'da da Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan arasında toplam üç görüşme gerçekleştirilmiş, bunlardan sonuncusu olan ve 14 Kasım 2006'da Brüksel'de gerçekleştirilen görüşmede, oluşturulması planlanan yapının güvenliğinin sağlanması, Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu rayonlardan Dağlık Karabağ dışındakileri boşaltma planı ve Laçın ve Kelbecer'in statüsü hususları ele alınmıştır.⁹⁹

Ancak, taraflar arasındaki temasların yarattığı iyimserlik Dağlık Karabağ'da 10 Aralık 2006'da yapılan referandum ile gölgelenmiştir. Bu referandumla Dağlık Karabağ'ın anayasası kabul edilmiştir. Anayasa "Dağlık Karabağ'ın bağımsız, egemen, demokratik, hukuki ve sosyal bir devlet" olmasını öngörmektedir. Seçim komisyonunun açıklamalarına göre anayasa, yüzde 98 oy oranıyla kabul edilmiş, katılım yüzde 87 olmuştur.

Azerbaycan tarafından referandumun Azerbaycan anayasasına aykırı olduğu ve kabul edilmesinin mümkün olmadığı, ayrıca referandumun yürütülen barış çabalarına bir darbe olduğu belirtilmiştir. AGİT yetkilileri de söz konusu girişimi "yararsız" olarak nitelemiştir. Azerbaycan'ın da üyesi olduğu GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova)'ın diğer üye ülkeleri olan Gürcistan, Ukrayna ve Moldova da söz konusu referandumu kınadıklarını belirtmiş ve Azerbaycan anayasasına aykırı bu girişimin uluslararası hukuka göre de geçersiz olduğunu dile getirmişlerdir.

⁹⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, "Dağlık Karabağ'da Sular Isınıyor mu?", **Stratejik Analiz**, Şubat 2007.

⁹⁹ Araz Aslanlı, "Çözümsüz Bir Yıl Daha Bitmek Üzere", <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=748&sayfa=16> (22 Kasım 2008), par.3.

Türkiye de söz konusu referanduma Dışişleri Bakanlığı'nın, "bu tek yanlı girişimin neticelerini tanımadığını" belirtir yazılı bir açıklama ile tepki göstermiştir. AK Genel Sekreteri Terry Davis de yaptığı açıklamada düzenlenen referandumun uluslararası toplum tarafından tanınmayacağını ve herhangi bir hukuki sonuç yaratmayacağını bildirmiştir. Referandumun ardından iki ülke liderleri arasında 2007 yılında gerçekleştirilen görüşmelerde de herhangi bir sonuç alınamamıştır.¹⁰⁰

Karabağ'da 19 Temmuz 2007 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış, bu seçimler uluslararası hukuka aykırı olması nedeniyle başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere birçok devletin ve uluslararası kuruluşun tepkisini çekmiştir. Seçimlerden önce Türkiye, Minsk Grubu çerçevesinde soruna çözüm bulunması için arayışların sürdüğü bir dönemde bu seçimlerin yapılmasını "barışçı çözüme yönelik çabalara meydan okuma" olarak değerlendirmiş ve "gayri meşru addettiği 'cumhurbaşkanlığı' seçiminin uluslararası hukuk bakımından herhangi bir bağlayıcılığı" olmayacağını belirterek sonuçlarını tanımayacağını ifade etmiştir. ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi de bir açıklama yaparak ABD Hükümeti'nin ne seçimleri ne de Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını tanıdığını açıklamıştır. Seçim sonuçlarını tanımadıklarını ilan eden ülkeler ve uluslararası kuruluşlar arasında RF, Avrupa ülkeleri, AB ve NATO da bulunmaktadır.¹⁰¹

29 Kasım 2007'de İspanya'nın Başkenti Madrid'de yapılan AGİT Dışişleri bakanları toplantısından önce RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Fransa Dışişleri Bakanı Bernard Kouchner ve ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Nicolas Burns tarafından Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'a Karabağ sorununun çözümüne ilişkin yeni bir paket sunulmuştur. Minsk Grubu tarafından "Çerçeve Belgesi" veya "Temel Prensipler Belgesi" olarak tanımlanan bu belgenin içeriği kamuoyuna da açıklanmıştır. Aslında Çerçeve Belgesi Nisan

¹⁰⁰ Bozkuş, a.g.m.

¹⁰¹ Oya Eren, "Dağlık Karabağ'da "Cumhurbaşkanlığı" Seçimleri ve Tepkiler", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1714&kat1=44&kat2=> (28 Ekim 2008), s.2.

2004'deki Prag Zirvesi'nin yazılı metnidir ve bu metin üzerinde 3 yıldır yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştır. Belgenin içeriği şöyledir;

1. Ermeni birlikleri Dağlık Karabağ dışında işgal ettikleri diğer yedi rayonun beşinden çekilecek,
2. Ermenistan daha sonra Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında koridor olan Laçın ve Kelbecer'den çıkacak,
3. Bölgeye uluslararası barış birlikleri yerleştirilecek,
4. Ermenistan-Karabağ ve Azerbaycan-Nahçıvan arasında iletişim hatları açılacak,
5. Bölge mayınlardan temizlenecek,
6. Mülteciler geri dönecek,
7. Dağlık Karabağ'ın statüsü belirlenecek.

Buna göre 20 yıl sonra yapılacak halk oylamasıyla Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi planlanmaktadır. Taraflar bu konuda hemfikir olmakla beraber asıl tartışma oylama yapılacak bölge, oylamada yer alacak tercih ve kendi kaderini tayin hakkına ilişkin içeriktir. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın statüsü için kendi kaderini tayin hakkı oylamasının sadece Dağlık Karabağ bölgesinde yapılmasını ve oylamada iki şartın olmasını istemektedir; Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'la birleştirilmesi. Bunun dışında Ermenistan, Ermenistan-Karabağ arasındaki koridor rolünü oynayan Laçın'e de özel statü verilmesini istemektedir. Azerbaycan ise kendi kaderini tayin hakkı için yapılacak oylamanın anayasası gereği sadece Dağlık Karabağ bölgesinde değil bütün Azerbaycan'da yapılabileceğini, Karabağlıların kaderini tayin hakkının Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve yüksek özerklik çerçevesinde olduğunu söylemektedir.

Ermenistan ayrıca, Ermeni birliklerinin Karabağ dışındaki bölgelerden çıktuktan sonra Azerbaycan'ın Karabağ'a yönelik askeri müdahale yapabileceğinden korkmakta ve belgeyi onaylamak için Karabağ'da yaşayan Ermenilerin güvenlik garantisini, yani belgedeki şartları kabul etmenin

karşılığında Azerbaycan'ın Karabağ'a yönelik meşru müdafaa hakkını kullanmayacağıının garantisini almak istemektedir.¹⁰²

Son dönemlerde Karabağ sorunu ile ilgili olarak gündeme getirilen bir model de Kosova sorununun çözümü sürecidir. Kosova sorunun çözümü için önerilen modelin Karabağ sorununa örnek olup olamayacağına ilişkin tartışmalar yaşanmaktadır. Ermeni tarafı, Kosova'nın fiili bağımsızlığını öngören modelin, Karabağ sorunu için örnek teşkil edeceğini belirtirken Azerbaycan bunu kabul etmeyerek, her sorunun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ileri sürmektedir. Ancak, gerek AGİT Minsk Grubu gerekse NATO ve AB yetkilileri Kosova sorununun çözüm modelinin diğer hiçbir sorun için örnek teşkil etmeyeceğini ve tamamen kendine özgü olacağını vurgulamıştır.¹⁰³

Dağlık Karabağ sorununa ilişkin son gelişmelerden biri de, RF'nun inisiyatifi ile 02 Kasım 2008'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın imzaladığı "Moskova Deklarasyonu"dur. Deklarasyon 1994 yılında Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşmasından bu yana Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan tek yazılı belgedir. Deklarasyon ile iki ülke Dağlık Karabağ sorunun politik çözümü için barışçıl girişimlerde bulunmaya devam edeceklerini taahhüt etmiştir. "Moskova Deklarasyonu" dahil 2008'in son döneminde gerek Ermenistan ile Azerbaycan gerekse Türkiye ile Ermenistan arasında sıklaşan görüşmelerin, Ağustos 2008 ayında RF ile Gürcistan arasında Güney Osetya ve Abhazya nedeniyle yaşanan gerginlik sonrasında, Kafkasya'da varlığını devam ettiren dondurulmuş sorunların barışçı yollardan çözümlenerek savaşların ve gerginliklerin önlenmesi düşüncesi ile gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰² Cavid Veliev, "Karabağ'da Sonuçsuz Yeni Öneri" **Cumhuriyet**, 25.12.2007.

¹⁰³ Aslanlı, "Çözümsüz Bir Yıl Daha Bitmek Üzere", par.6.

¹⁰⁴ Haroutiun Khachatryan, "On Razor's Edge: An Armenian Perspective on the Georgian-Russian War", **Caucasus Analytical Digest**, Sayı:1, 17 Aralık 2008, s.8.

2009 yılı bahar aylarında gerek Rusya'nın girişimleri gerekse AGİT Minsk Grubu görüşmeleri kapsamında sıklaşan Azerbaycan-Ermenistan ikili görüşmeleri, son olarak 7 Mayıs 2009'da Prag'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan arasında yapılan görüşme sonrasında AGİT tarafından yapılan "görüşme yapıcı geçmiş, çözümle ilgili temel prensipler ele alınmış, 2009 yılı sonuna kadar sorunun çözümüne yönelik olarak temel prensipler çerçevesinde mutabakata varılmıştır"¹⁰⁵ açıklaması ile son yıllarda yaşanan en olumlu sonucunu vermiştir.

Ancak yaşanan gelişmelere rağmen zaman zaman iki ülke siyasetçileri tarafından yapılan açıklamalar ilişkilere hiç de iyi etki yapmamaktadır. Örneğin, Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, 31 Ocak 2007'de devlet televizyonunda yaptığı konuşmada Karabağ sorununun çözümü konusunda Erivan'ın kırmızı çizgilerini şöyle ifade etmiştir;

1. Sorun Ermenistan'ın ulusal güvenliğine zarar vermeyecek şekilde çözülecektir.
2. Dağlık Karabağ'a kendi kaderini tayin hakkı verilecektir.
3. Ermenistan'la Karabağ arasında engellenemez bir ulaşım hattı olacaktır.¹⁰⁶

Sonuç olarak bu açıklamalar da sorunun çözümsüzlüğüne katkıda bulunmuş, çeşitli devletlerin sorunu çözmek için arabulucu olma girişimleri de başarısız olmuştur. Ateşkes anlaşmasının imzalandığı günden itibaren işgal altındaki toprakların geri alınması Azerbaycan dış politikasının önceliği olmuş ve bütün dış politika araçları bu önceliği desteklemiştir. Her ne kadar Minsk Grubu sorunun çözümünde görev aldıysa da Azerbaycan, sorunu BM, AK ve İKÖ gibi uluslararası örgütlere de taşımış, bu örgütler Karabağ'ı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde tanımlarken Ermenistan'ı işgalci devlet olarak tanımıştır. Azerbaycan, sorunun çözümünü Minsk Grubu'nun tekelden çıkartma girişimleri ile hem Ermenistan'a baskı yapmaya hem de işgalin hukukileşmesini engellemeye çalışmıştır.

¹⁰⁵ "Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chairs", <http://www.osce.org/item/37541.html>, (15 Mayıs 2009).

¹⁰⁶ Cavid Veliev, "Karabağ'da Kırmızı Çizgiler", **Strateji**, 21.05.2007.

Azerbaycan, uluslararası örgütlerin bu tutumlarının BM Anlaşması'nın 51. maddesi gereği var olan meşru müdafaa hakkının zaman aşımına uğramasının önüne geçeceğine inanmıştır.

Azerbaycan, Ermenistan'dan farklı olarak, topraklarının işgal altında olmasının sıkıntısını yaşamakta, zaman zaman ülkesinin ekonomik ve askeri açıdan güçlendiğini dile getirerek Ermenistan'a, "gerekirse tekrar savaştan çekinmem" mesajı vermektedir. Bu konuda ciddi olduğunu göstermek için de askeri bütçesini yükseltmektedir. Ermenistan da diasporadan ve RF'dan aldığı bütçe dışı yardımlar ile askeri dengenin Azerbaycan lehine değişmesini engellemekte ve Azerbaycan'ın sorunu savaş yoluyla halletmeye kalkışması durumunda geri kalan topraklarını da kaybedeceğini iddia etmektedir.

2.4. Hukuki Durum

2.4.1. Karabağ Sorununda Kuvvet Kullanma ve Meşru Müdafaa

1945 yılında kabul edilen BM Antlaşması kuvvet kullanma konusundaki düzenlemelerin temelini oluşturur. Antlaşmanın 2. maddesinin 3. fıkrasında tüm üyelerin, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözüme kavuşturmaları gerektiği ifade edilmiştir. 2. maddenin 4. fıkrası ise, tüm üyelerin, ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek BM'nin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınacağını belirtmektedir.¹⁰⁷

Antlaşmanın 51. maddesi kuvvet kullanma ve meşru müdafaa ile ilgili olarak "Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, doğal olan bireysel ya da ortak meşru müdafaa hakkını engellemez. Üyelerin bu meşru

¹⁰⁷ "BM Antlaşması", <http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/bmsarti.html>, (28 Mayıs 2009).

müdafaa hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve konseyin bu antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez” demektedir.¹⁰⁸

BM Antlaşması kuvvet kullanma konusunda genel bir yasak getirmekle beraber, bunun istisnaları da mevcuttur. Kuvvet kullanma yasağının BM Antlaşması ile getirilmiş olan dört istisnası bulunmaktadır:

1. Güvenlik Konseyi çalışmaya başlayıncaya kadar geçerli olan istisnalar,
2. İkinci Dünya Savaşı'nda düşman olan devletlere karşı girişilecek eylemler,
3. Meşru müdafaa,
4. Güvenlik Konseyi kararıyla uygulanan zorlama önlemleridir.¹⁰⁹

Meşru müdafaa hakkı tarih boyunca hiçbir zaman yasaklanmamış bir hak olup, BM Antlaşmasında da bu durum değişmemiştir. Sadece bu hakkın hukuki çerçevesi ve şartları belirlenmiştir. Meşru müdafaa hakkının koşulları genel olarak şöyle sıralanabilir:

1. Silahlı saldırıya maruz kalma,
2. Güvenlik Konseyine bilgi verme ve onun el koyması durumunda meşru müdafaa hakkının kullanılmasına son verme,
3. Orantılılık,
4. Zaman bağlantısı.¹¹⁰

1. Silahlı saldırıya maruz kalma: Meşru müdafaa mutlaka illegal bir saldırı fiiline dayanmalıdır. BM Antlaşması 51. maddesinde de belirtildiği üzere, bu hakkın doğması için söz konusu devletin silahlı saldırıya uğramış olması şarttır. Burada ilk kuvvete başvuran saldırgan olmakta ve ikinci tarafa meşru müdafaa hakkı vermektedir. Kimin ilk önce kuvvet kullandığı konusundaki tartışmalara uluslararası kuruluşların incelemeleri sonucunda karar verilebilir.

¹⁰⁸ Anıl Çeçen, **İnsan Hakları Rehberi**, Ankara, Bilim Yayıncılık, 1999, s.48.

¹⁰⁹ Aslanlı, “Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını ...”, s.8.

¹¹⁰ Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998, ss. 45–52.

Nitekim konuya ilişkin birçok tartışmalı husus Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından açıklığa kavuşturulmuştur.

2. Güvenlik Konseyi'ne bilgi verme ve onun el koyması durumunda meşru müdafaa hakkının kullanılmasına son verme: BM Antlaşması 51. maddesinde de belirtildiği üzere, meşru müdafaya başvuran devlet, aldığı önlemler konusunda BM Güvenlik Konseyini hemen bilgilendirmek zorundadır. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi, barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli önlemleri aldığı andan itibaren, meşru müdafaa hakkı çerçevesinde kuvvet kullanma hakkının sona erdirilmesi gerekmektedir.

3. Orantılılık: 51. maddede yer almamasına karşın, insan hakları ve uluslararası hukuk açısından daha önce yaşanmış örneklere göre alınması gereken bir önlemdir. Burada, meşru müdafaa çerçevesinde kullanılan kuvvetin, amaç doğrultusunda kullanılacak en az kuvvet olması kastedilmektedir.

4. Zaman Bağlantısı: 51. maddede yer almamakla birlikte, silahlı saldırı ile meşru müdafaa arasındaki zaman bağlantısını ifade etmektedir. Buna göre, meşru müdafaa silahlı saldırıyı takip etmelidir.

Antlaşmada silahlı saldırının tanımı açık olarak belirtilmemiştir. Konuya ilişkin en önemli belge "Saldırının Tanımına İlişkin 3314 sayılı Genel Kurul Kararı"dır. Kararın 1. ve 3. maddesinde saldırının tanımına ilişkin hükümlere yer verilmiş ve 3. maddede, saldırı eylemi oluşturacak fiiller sıralanmıştır:

- a. Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarına saldırı ya da bu toprakların işgal edilmesi veya geçici de olsa böyle bir saldırı ya da işgalden doğan her türlü askeri işgal veya başka bir devlet topraklarının ya da parçasının kuvvet kullanılarak ilhak edilmesi,
- b. Bir devletin askeri güçleri tarafından başka bir devletin topraklarının bombardıman edilmesi veya başka herhangi bir silah kullanılması,
- g. Bir devlet tarafından ya da onun adına başka bir devlete karşı yukarıda sayılan eylemlere bulaşacak ölçüde silahlı güç kullanma eylemleri

gerçekleştiren silahlı kollar, gruplar, düzensiz birlikler ya da paralı askerler gönderilmesi veya devletin bu yönden önemli ölçüde karışmış olması.¹¹¹

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşta, Ermenistan tarafından gerçekleştirilen bir işgalin olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu durum, uluslararası hukuk metinlerinde de yer almakla birlikte, Ermenistan yetkililerince, bölgede bir işgalin söz konusu olmadığı, “Dağlık Karabağ bölgesi Ermenilerinin bağımsızlık girişimlerinin” bulunduğu’ ifade edilmektedir.

Ancak zaman zaman Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan’ın Ağustos 2002’de yaptığı açıklamada olduğu gibi, “işgal bölgesinde Ermenistan askerlerinin bulunduğu ve bunun normal olduğunu” belirtilmektedir. Aynı açıklamasında Sarkisyan, Dağlık Karabağ bölgesini hiçbir zaman Azerbaycan toprağı olarak görmediklerini de vurgulamıştır.¹¹²

Azerbaycan topraklarının işgal edilmiş olduğu hem BM Güvenlik Konseyi kararlarında, hem diğer birçok uluslararası metinde kabul edilmiştir. Ancak, BM Güvenlik Konseyi kararlarında, saldırgan tarafın Ermenistan olduğu açıkça belirtilmemiştir. Fakat tüm kararlarda sorunun Ermenistan ile Azerbaycan arasında olduğunun vurgulanması, bazı uluslararası belgelerde ve bazı devletlerin açıklamalarında işgalci devletin Ermenistan olduğunun belirtilmesi, Ermenistan yetkililerinin de zaman zaman işgali ve Azerbaycan topraklarında halen asker bulduklarını kabul etmeleri, Azerbaycan’ın Ermenistan tarafından silahlı saldırıya uğramış olduğunun, yani Ermenistan’ın BM Antlaşmasının 2. maddesi 4. fıkrasını ihlal ettiğinin göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Ermenistan’ın yaptıkları, BM Genel Kurulunun 3314 sayılı kararına da uygun değildir. 3314 sayılı kararın 3. maddesinde sayılanlar, Ermenistan’ı açıkça saldırgan devlet durumuna düşürmektedir.

¹¹¹ “Definition of Aggression”, <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm>, (15.02.2009).

¹¹² “Aliyev ile Koçaryan görüştü”, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/08/14/166341.asp> (15 Şubat 2009).

BM Güvenlik Konseyinin konuya ilişkin almış olduğu kararlar nedeniyle Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının artık ortadan kalkmış olduğu düşünülebilir. Fakat, BM Antlaşmasının 51. maddesine göre, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkı, "Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek" geçerlidir. Yani, meşru müdafaa hakkına son verecek önlemlerin, bu hakkın amaçlarını etkili olarak gerçekleştirecek kapasitede olması gerekmektedir. Günümüzde Azerbaycan toprakları halen Ermenistan işgali altındadır. İşgalin sona erdirilmesi için belirli bir plan da bulunmamaktadır. Bu kapsamda, Azerbaycan'ın, BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermek suretiyle meşru müdafaa hakkı doğrultusunda, topraklarını işgalden kurtarmak için kuvvet kullanma hakkının halen devam ettiği değerlendirilebilir.

Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkına sahip olup olmadığının incelenmesi sırasında bakılması gereken diğer nokta, saldırı ile meşru müdafaa hakkı arasındaki zaman bağlantısıdır. Gerçekten de, Ermenistan'ın saldırılarına başlamasının üzerinden 15 yıldan fazla süre geçmiştir ve iki ülke uzun süreden beri ateşkes durumundadır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkının halen devam etmediği düşünülse bile işgalin sürdüğü göz önüne alındığında toprak bütünlüğünü sağlama ve bu topraklarda yaşayan Azeri halkın hak ve özgürlüklerinin geri verilmesi kapsamında meşru müdafaa hakkının devam ediyor olabileceği de değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Azerbaycan'ın, BM Güvenlik Konseyi'ne bilgi vermek ve sadece Ermenistan işgali altında bulunan topraklarını kurtarmak amacıyla kuvvet kullanma yoluna başvurabilme hakkına sahip olduğu ve bu durumun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde kanunsuz bir eylem olmayacağı değerlendirilmektedir.¹¹³

¹¹³ Aslanlı, "Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını ...", ss.12-14.

III. BÖLÜM

DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

3.1. Türk Ermeni İlişkilerinin Tarihi

3.1.1. Genel

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce Ermeniler Anadolu'nun doğusundan ortalarına ve güney bölgelerine yayılmış, haçlı seferlerinden sonra da Tarsus-Adana'ya kadar ilerleyip bu bölgede bir krallık kurmuştur. Bizanslılar Türk göçlerinden önce Van Gölü havzasında ve Kars civarında bulunan küçük Ermeni krallık ve prensliklerini kaldırarak onları Anadolu'nun iç bölgelerine çekmiş, bu şekilde güvenmedikleri Ermeni halkını sınır bölgelerinden iç bölgelere çekerek dağıtmışlardır.

Ermenilerin gerek Tarsus-Adana civarında gerekse Van Gölü havzası ve Kars civarında kurdukları küçük Krallık ve Prenslikler, bağımsız bir devlet değil Bizanslılara ya da bölgedeki diğer devletlere bağlı olmuştur. 11. yüzyılın ortalarında Selçuklu Türkleri, İran ve Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu'ya girdikten sonra, 1064 yılında Kars ve Ani'yi ele geçirip, 1071 Malazgirt Savaşı ile bölgeye hakim olduklarında, Ermeni krallıkları Bizans tarafından tamamen dağıtılmış, hakimiyetlerini kaybetmiş durumdadırlar.

12. yüzyılda yaşamış olan Ermeni tarihçi Matheos, o dönemde Bizanslılar tarafından Ermenilere yapılan zulümleri anlatmıştır. Ermenilerin, bağımsız bir devlet olarak değilse bile, bağımsız ve kuvvetli bir devletin içinde ve o devletin asıl unsuru gibi aynı hak ve imkanlara sahip olarak barış ve güven içinde yaşama imkan ve fırsatı bulmaları, Selçuklular devrinde başlamış ve Osmanlı Devleti döneminde devam etmiştir.¹¹⁴

¹¹⁴ Osman Karabıyık, **Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü-Yarını**, Hizmet Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1984, s.24.

3.1.2. Osmanlı Devleti Döneminde Türk Ermeni İlişkileri

Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarında Ermeniler, Çukurova, Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerinde küçük beylikler ve krallıklar halinde yaşamış, Ermenilerin Osmanlılarla ilk ilişkileri, azınlıkta buldukları Batı bölgelerinde başlamıştır. Osman Gazi 1324 yılında Bursa'yı başkent yaptıktan sonra, Ermeni ruhani liderliği Bursa'ya nakledilmiştir. Bu dönemde Kilikya krallığının dağılması üzerine Kilikyalı Ermeniler de Bursa'ya geçmiştir. Fatih Sultan Mehmet, Bursa'da kendisine "Bütün cihana sahip olacaksın" diyen Ermeni ruhani lideri Hovagim Yebisgoboz'a "Eğer Konstantiniye'yi alacak olursam, onu payitaht edeceğim, seni de cemaatinle birlikte oraya nakledip patrik yapacağım" demiştir. Fatih İstanbul'un fethinden sonra Rum patrikliğine sağladığı din hürriyetini çok geçmeden Ermenilere de tanımış onlar içinde de bir patrikhane yaptırmıştır.¹¹⁵

Tarihinde hiç bir devlet ve hükümdardan görmedikleri bu ilgi, Ermenileri Osmanlı Devletine ve Türk milletine bağlamıştır. Bu yüzden kısa bir süre içinde muhtelif yerlerden İstanbul'a göç eden Ermeniler İstanbul'da dünyanın en zengin topluluklarından biri haline gelmiştir. 17. yüzyıldan itibaren Ermeni vatandaşları hükümet hizmetlerinde çalışmaya başlamıştır. Özellikle Rumların isyanından sonra, Ermeniler hükümetin yüksek mevkilerine getirilmişlerdir.

19. yüzyıl ortalarına kadar devletin en güvenilir unsurlarından birisi olan Ermenilerin devletle olan ilişkileri yanında beraber yaşadıkları Türklerle ilişkileri de çok iyi olmuştur. O dönemde Türklerle Ermeniler, birbirlerini en çok seven, en çok kaynaşan, birbirlerine en çok güvenen unsurlardır. Osmanlı Devleti hakimiyetinde beş yüzyıl boyunca birbirleriyle kardeş gibi geçinen, birbirlerini seven, sayan ve güvenen bu iki millete ne olmuştur da birbirlerine düşman olmuşlardır. Bunun nedenini bir Ermeni tarihçi olan Varantyan, "Ermeni Harekatı Tarihi" isimli eserinde şöyle açıklar; "Türk

¹¹⁵ M.Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.70.

idaresi bozulmuştu, açıkgöz ve akıllı Ermeniler milletin teatisine lakayt kalamazlardı. Ermeniler Türkiye'nin mirasından istifade etmek isterlerdi. Gözleri önünde asırlık komşuları Rumlar, Türk yönetiminden kurtulmaya uğraşıyorlardı. Bunlar da korkak adımlarla işe başladılar.”¹¹⁶

Osmanlı Devleti içerisinde, Ermeni hareketleri önceleri masum hak arama istekleri şeklinde ortaya çıkmıştır. 1839 Tanzimat Fermanı ile sahip oldukları haklara ilave haklar getirilmiş, 1857-1860 yılları arasında, Islahat Fermanı (1856) hükümleri içinde yapılan çalışmalar sonrasında hazırlanan Nizamname-i Milleti Ermeni (Ermeni Milleti Yönetmeliği), Ermeniler için mevcut olan haklara imtiyaz derecesinde yeni haklar getirmiştir. Ermeniler kendilerine yaratılan bu ortamda, Osmanlı Devleti içerisinde bir toprak parçasına sahip çıkarak egemenliklerini belli bir bölgede yoğunlaştırmak istemişler ve oluşturulacak Ermenistan'a sahip çıkacak Ermeni milletini yaratmak maksadıyla, çok yönlü faaliyetlerine hız vermişlerdir.

1876 yılında meşrutiyetin ilanı Ermenileri memnun etmiş, seçilen Osmanlı Mebusan Meclisine 9 Ermeni vekil girmiş, bir Ermeni de Meclis Başkan Yardımcılığına seçilmiştir. Fakat Ermeniler çok geçmeden Rusların da desteği ile şikayetlere başlamışlar, Balkan devletlerine muhtariyet verildiği takdirde kendileri de aynı haktan istifade etmek istediklerini belirtmişler, bu amaca ulaşmak için de, o tarihten itibaren çeşitli dernekler kurmaya başlamışlardır.¹¹⁷ Osmanlı Devletinin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında yenilmesi, Ermeniler için uygun bir fırsat yaratmıştır. İstanbul Ermeni patriğinin gayretleri ile Ayastefanos Antlaşması'na Ermenilerle ilgili bir madde konulmuş, daha sonra bu madde İngiltere'nin gayretleriyle Berlin konferansında yeniden düzenlenmiştir. Berlin konferansının düzenlediği 61. madde; “Babiali, Ermenilerle meskun vilayetlerde, mahalli ihtiyaçlarının

¹¹⁶ Koçaş, a.g.e, s.78

¹¹⁷ Necla Başgün, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, Ankara, Töre-Devlet Yayınevi, 1973, s.28

lüzum gösterdiği düzenleme ve yenilikleri vakit geçirmeksizin tatbik etmeyi kabul edecektir.” şeklindedir.¹¹⁸

Birinci Dünya Savaşı başladığında, Ermeni komiteleri ve patrikhane temsilcileri, İstanbul Galata'daki Ermeni Büyük Merkez Okulunda bir toplantı yapmışlar, bu toplantıda Osmanlı devletine sadık kalmaları kararını almışlardır. Ancak bu karardan hemen sonra, Erzurum'da toplanan Taşnaksutyun Kongresinde İttihat ve Terakki hükümetiyle mücadele kararı alınmıştır. Böylece savaşın ilanından kısa bir zaman sonra, köylere kadar teşkilatlanmış çeteler isyana başlamış, bu isyan süresince Türk köyleri basılmış, insanlar çoluk çocuk, kadın, ihtiyar demeden öldürülmüştür. Ayrıca ordunun çeşitli kademelerine baskın ve sabotajlar yapılmıştır. Bu durum karşısında hükümet tedbir almak maksadıyla, gerekli görülecek kişilerin ferdi veya toplu olarak, zararlı faaliyetlerde bulunamayacakları bölgelere nakilleri konusunda 27 Mayıs 1915 tarihinde “tehcir” (yer değiştirme) kanununu çıkarmıştır.¹¹⁹

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Bolşevik ihtilali sonrasında, Kafkas cephesinde Rus kuvvetleri, yerlerini Ermeni ve Gürcü kuvvetlerine bırakarak çekilmişler, Ermeni birliklerinin kontrolüne geçen şehir, kasaba ve köylerde Ermeni zulmü devam etmiştir. 3 Haziran 1918'de Ermenilere bugünkü Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Sevan Gölü etrafında 10.000m² lik bir arazi bırakacak şekilde Batum Antlaşması imzalanmıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında Türk ordusunun Kuzeybatı İran'ı ve Kafkasya'yı boşaltmasını müteakip Ermeniler Gümrü, Eçmiyazin ve İğdır bölgeleri ile Arpaçay ve Aras kıyılarını da işgal etmişlerdir.

Türk ordusuna karşı savaştıklarını ileri süren Ermeniler, Paris Barış Konferansına da bir heyetle katılmışlar, ancak yapılan müzakerelerde Ermenilerin istediği sonuç çıkmamıştır. 10 Ağustos 1920'de Osmanlı

¹¹⁸ M.Kemal Öke, **Ermeni Meselesi (1914-1923)**, Aydınlar Ocağı Yayınları, İstanbul, 1986, s.98.

¹¹⁹ Selçuk Duman, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Tehcir Gerçeği”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Aralık 2005, par.19.

hükümetine empoze edilen Sevr ile Ermenilere verilen bölgede, Fransız kaynaklarına göre Ermeni nüfus yoğunluğu yüzde13'tür.¹²⁰ Ancak Kurtuluş Savaşı neticesinde Sevr Antlaşması geçerliliğini yitirmiş ve 3 Aralık 1920'de, bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını belirleyen Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

3.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türkiye-Ermenistan İlişkileri

Ermenistan ile Ankara Hükümeti arasında 1920 yılı sonunda Gümrü Antlaşması imzalanmış ve iki ülke arasındaki yaklaşık bugünkü sınırlar kabul edilmiştir. Ermenistan kısa süre sonra Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmiştir. Yeni Türk Devleti'nin uluslararası yükümlülüklerini saptayan Lozan Antlaşmasında Ermenistan ve Ermenilere dair bir hüküm bulunmamaktadır.

Lozan Antlaşmasını izleyen yaklaşık 20 yıl boyunca Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunlardan pek söz edilmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, bir yandan Doğu Avrupa'da uydu komünist rejimler kurmayı sürdürürken diğer yandan Türkiye'den boğazların kontrolünü ve Doğu Anadolu'da da Kars ve Ardahan'ı istemiş ve bu talebi Ermenistan ve Gürcistan adına yapmıştır. Aynı zamanda çeşitli ülkelerde bulunan Ermenilerin SSCB içerisindeki Ermenistan'a gelip yerleşmesi için de bir kampanya başlatmıştır. Sovyet talepleri, o zamana kadar bir tür tarafsızlık politikası izlemiş bulunan Türkiye'yi Batı Bloğu ile işbirliğine götürmüş ve Türkiye 1952 yılı Şubat ayında NATO'ya girmiştir. Sovyetler, Stalin'in 1953 Mart'ında ölümünün ardından Türkiye'ye bir nota vererek Boğazlar üzerindeki iddialarından ve Ermenistan ve Gürcistan adına ileri sürdüğü taleplerinden vazgeçtiklerini bildirmişlerdir.

Sovyetlerin, Türkiye üzerinde baskı kurmak amacıyla Ermeni sorununu yeniden gündeme getirme gayretleri sonuç vermemiş ancak Ermenistan'da, milliyetçilik akımlarının zaman içinde yeniden güçlenmesine neden olmuştur. Bu akımlar sayesinde Erivan'da bir Ermeni soykırımı anıtı inşa edilmiş ve anıt

¹²⁰ Koçaş, a.g.e., s.300.

1967 yılında büyük bir törenle açılmıştır. Bu olay Ermenistan dışındaki Ermeni topluluklarda o zamana kadar pek görülmeyen Türkiye ve Türkler karşıtı duyguların güçlenmesine yol açmıştır. Yahudi soykırımından esinlenerek ve Federal Almanya'nın bu olayda zarar görenlere büyük tazminat ödediği de dikkate alınarak 1915 sevk ve iskanının bir soykırım, Türkiye'nin de bu olayın faili olduğu ileri sürülmeye başlanmış ve bu amaçla hayli yoğun propaganda yapılmışsa da o yıllarda bunların kamuoyunda kayda değer etkisi görülmemiştir.¹²¹

Ermeniler 1967 yılında Beyrut'ta Ermeni Cismani Meclisini kurmuşlardır. Bu meclis dünyanın her yerinde "Tehcir Kanunu" ile Ermeni soykırımı yapıldığı iddialarını içeren propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Ermeni Şehitlerini Anma Günü olarak ilan edilen 24 Nisan tarihlerinde çeşitli ülkelerde gösteriler düzenlenmiş ve sözde soykırım iddiaları nedeniyle değişik ülkelerde çok sayıda anıt yaptırılmıştır.

1973 yılından itibaren Ermeni terör örgütleri çok sayıda diplomat ve Türk vatandaşını katletmeye başlamışlar ve dünyanın her yerinde Türk temsilciliklerine saldırmışlardır. Türklere yönelik Ermeni terörünün geçmişi 1920'lere kadar dayanmakta ise de Ermeni terörünün şiddetlenmeye başladığı yıllar 1970'li yıllar olmuştur. 1973'te münferit bir olay olarak başlayan Ermeni kökenli terör eylemleri 1974'den sonra Türk dış temsilciliklerine, Türk Hava Yolları bürolarına ve özellikle diplomatlara yönelmiştir.

1973'te Ermeni kökenli Kaliforniyalı Geourgen Yanikian, Los Angeles Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i bir otel odasında vurarak öldürmüştür. Bu cinayetlerden sonra bağımsız Ermenistan'ı kurmak, 1915 yılında 1,5 milyon Ermeni'nin öldürülmesinin sorumluluğunu Türkiye Cumhuriyeti'ne kabul ettirmek, tazminat ödettirmek ve Ermeni vatanına topraklarını devrettirmek iddiasıyla, 20 Ocak 1975'te Lübnan'da

¹²¹ Ömer E. Lütem, "Güncel Boyutuyla Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale39.html> (18 Kasım 2009), s.1.

kurulan Ermeni terör örgütü ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia-Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu) ve bir diğer terör örgütü olan ve Taşnak Partisi tarafından Beyrut'ta kurulan JCAG (Justice Commandos of Armenian Genocide-Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları) terör eylemlerini başlatmıştır.¹²²

Bu örgütler tarafından Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik Ermeni saldırıları 1980'lerde yoğunluk kazanmış, Ermeni teröristler dünyanın 21 ülkesinde toplam 110 terör olayı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılarda 42 Türk diplomatı ile 4 yabancı hayatını kaybetmiş, 15 Türk ve 66 yabancı yaralanmıştır.¹²³

Türkiye aleyhindeki bu faaliyet ve girişimleri sadece düşmanlık ve intikam duygularıyla açıklamak zordur. Bu duyguların etkisi olmakla beraber Ermenilerin bu faaliyetleri neticesinde bazı beklentilerinin olduğu değerlendirilebilir. Bunlar;

1. Sözde soykırımının, başta büyük ülkeler olmak üzere, mümkün olduğu kadar çok sayıda ülke ile ayrıca belli başlı uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması,
2. Türkiye'nin yabancı ülkelerin sözde soykırımı tanımamasından etkilenmesi ve bu ülkelerin baskısı ile sözde soykırımı tanımak mecburiyetinde kalması,
3. Türkiye'nin sözde soykırımı maruz kalan kişilere veya onların mirasçılarına tazminat ödemesi,
4. Sevr Antlaşması'nın tekrar hayata geçirilerek Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesidir.¹²⁴

Bu taleplerin günümüz uluslararası ilişkiler ortamında gerçekleşmesi imkansız gibi görünmektedir. Ancak, gerçekçi olmasa da bazı Ermenilerin inanç ve beklentileri bunlardır. Ermenistan'ın ve Ermenistan dışındaki Ermeni

¹²² Meltem Uluada, "Geçmişten Günümüze Ermeni Meselesi ve Sözde Soykırımın Uluslararası Kriterler Açısından Değerlendirilmesi", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2006), s.79.

¹²³ Gökhan Balcı, **Türkler Soykırım Yaptı mı?**, Truva Yayınları, İstanbul, 2007, s.68.

¹²⁴ Lütem, "Güncel Boyutuyla ...", s.4.

toplumunun gelecekte de Türkiye'ye karşı şimdiki faaliyet ve girişimlerini sürdüreceklerini düşünmek yanlış olmayacaktır. Ermeniler, "Büyük Ermenistan" idealini canlı tutmak ve soykırım iddialarını dünya devletlerine kabul ettirmek için bugüne kadar terör dahil her türlü gayreti göstermişlerdir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde ise, bağımsız bir Ermenistan'ın ortaya çıkması ve bunun yanında Azerbaycan'ın da bağımsızlığını ilan etmesi Türk-Ermeni ilişkilerine yeni boyutlar getirmiştir.

3.1.4. Ermenistan'ın Bağımsızlığı Sonrası İlişkiler

1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Ermeni sorununun Ermenistan boyutu ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığı iki noktada önem taşımaktadır. Birincisi, bu ülkenin Türkiye ile olan ilişkileri ve bu ilişkilere Ermeni sorununun etkisi, ikincisi ise Ermenistan'ın diğer ülkelerde yaşayan Ermeniler ile olan bağı ya da onların Ermenistan dış politikasına yön verme çabalarıdır.¹²⁵ Ermenistan'ın bağımsızlığı 16 Aralık 1991'de Türkiye tarafından tanınmış, ancak iki ülke arasındaki dört temel sorun nedeniyle diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi bugüne dek mümkün olmamıştır. Bu sebepler aşağıda sıralanmaktadır;

1. Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi ve Anayasası'nda Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ifadeler yer almaktadır.¹²⁶
2. Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin halefi olarak, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırı belirleyen 1921 Kars-Gümrü Antlaşması'nın yürürlükte olmadığını savunmaktadır.

¹²⁵ Kamer Kasım, "Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu", <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html> (26 Kasım 2009), s.2.

¹²⁶ Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nin 11 nci maddesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesine atıfla "The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia" ifadesi, Ermenistan Anayasası'nın giriş bölümünde Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinde kayıtlı ulusal hedeflerin Ermeni Devleti'nin temel ilkeleri olduğu beyanı, yine Ermenistan Anayasası'nın 13 ncü maddesinin 2 nci paragrafında Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın bulunduğu hususları yer almaktadır. Tam metinler için bkz. www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html ve <http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub:=constitution&chapter=1>, (10 Mart 2009).

3. Sözde soykırımın uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın öncelikli dış politika hedefidir. (Ermenistan Anayasasının dibacesinde Bağımsızlık Bildirisine ve dolayısıyla sözde 1915 soykırımına atıfta bulunmaktadır.)

4. Ermenistan, 822, 853, 874 ve 884 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımamaya ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini işgal altında tutmaya devam etmektedir.¹²⁷

Bu kapsamda Türkiye;

1. Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını tanımasını,
2. Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinin, Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahseden maddesinin değiştirilmesini,
3. Sözde soykırım iddialarından vazgeçmesini,
4. Karabağ sorununun çözümlenmesini veya bu konuda çözüm yoluna girilmesini istemektedir.

Söz konusu talepler, Türk dış politikasının temel ilkelerinin ve uluslararası hukukun gerekleridir. Aslında birbiri ile ilişki kurmak isteyen her devlet buna benzer koşulların, ilişki kuracağı devlet tarafından yerine getirilmesini ister. Özetle hiçbir devlet kendi topraklarını tanımayan, kendisini dünyanın en büyük suçunu (soykırım suçunu) işlemiş olmakla suçlayarak belki de en büyük hakarete bulunan ve silah zoruyla sınırları değiştirmeye çalışan bir devletle ilişkiye girmek istemez.¹²⁸

Ermenistan ise Türkiye'den şu taleplerde bulunmaktadır;

1. Türkiye'nin sınırını, herhangi bir önkoşul olmadan açmasını,
2. Türkiye ile önkoşul olmadan diplomatik ilişki kurmayı,
3. Türkiye'nin "soykırımı" tanımasını,
4. Karabağ sorununda tarafsız bir tutum sergilemesini,

¹²⁷ "Ermeniler Ziyaretten Memnun", 5 Eylül 2008, CNN TÜRK, <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=24132> (19 Şubat 2009).

¹²⁸ Ömer E. Lütem, "Ermeni Sorunu, Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Beklentiler", Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyetin 100. Yılında Dünya ve Türkiye konulu panel, <http://www.scribd.com/doc/7528067/Asam> (22 Şubat 2009), s.259.

istemektedir.¹²⁹

Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrasında Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Ermenistan'ın izlediği bölgesel politikalar ve komşularıyla ilişkiler bakımından ilk devlet başkanı Levon Ter Petrosyan ile sonrasında devlet başkanı olan Robert Koçaryan arasındaki farklılıklar kapsamında biçimlenmiştir. Öyle ki temelde mevcut sorunların varlığına rağmen Türkiye, Ermenistan'ı tanımmasının ardından bu ülkeye insani yardımda bulunmuş, gıda ve elektrik vermiştir. Aynı zamanda, kendi toprakları üzerinden üçüncü ülkelerin Ermenistan'a insani yardım malzemesi göndermesine izin vermiştir. Türkiye, Ermenistan'ı 25 Haziran 1992'de İstanbul'da kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ)'na kurucu üye olarak davet etmiş, Ermenistan'ın KEİ bünyesinde daimi temsilci bulundurmasına önermiştir. Ermenistan havayollarının Erivan-İstanbul, Erivan-Antalya ve Erivan-Trabzon güzergahında sefer yapmasına izin verilmiştir. Ermenistan'a sefer yapan uluslararası havayolu şirketleri için 1995 yılından sonra H-50 hava koridoru açılmıştır. Doğu Karadeniz'den Ermenistan'a Gürcistan üzerinden yolcu otobüsü seferleri düzenli olarak yapılmaktadır. Ermenistan'ın Trabzon limanını ithalat-ihracat için kullanmasına izin verilmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasındaki vize rejimine göre; Türkiye'ye girmelerinde herhangi bir sakınca bulunmayan Ermenistan vatandaşlarına bandrol tatbiki suretiyle 30 güne kadar ikamet süreli turistik amaçlı müteaddit giriş vizesi verilebilmektedir. Türkiye ile Ermenistan arasında Gürcistan ve İran üzerinden gerçekleşen dolaylı ticaret de bulunmaktadır.¹³⁰

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Ermenistan'a karşı uyguladığı ılımlı politikanın, sorunlara rağmen Ermenistan'la yeni bir başlangıç yaparak ilişkileri geliştirmek ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümüne katkıda bulunmak isteği ile Kafkasya bölgesinin istikrarını sağlayarak bölgede söz sahibi olmak amaçlarını hedeflediği değerlendirilebilir. Ancak bu yapıcı politika, özellikle Koçaryan iktidarı döneminde karşılık bulamamış, bu durum

¹²⁹ Lütem, a.g.m., s.259.

¹³⁰ Hasan Kanbolat, "Ermenistan'ın Türkiye ile Sorunu Nedir, Sınır Kapısı Açılmalı mıdır?", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1799&kat1=44&kat2=> (13 Aralık 2008), par.8.

Türkiye'nin Ermenistan politikasını gözden geçirmesine ve Ermenistan'ı kazanmaya yönelik ılımlı politikanın, yerini reel politığın gereklerine bırakmasına neden olmuştur.

1990'lı yılların ikinci yarısında Erivan yönetimi, bir taraftan uluslararası kuruluşlar ve yabancı ülkeler nezdinde Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine devam ederken, diğer taraftan PKK terör örgütüne de destek vermiştir. Türkiye'nin terörle mücadele ile uğraştığı söz konusu süreç, Ermenistan'ın PKK'ya yoğun şekilde askeri destek verdiği bir dönem olmuştur. Nitekim, Mayıs 1997'de Irak'ın kuzeyinde PKK'nın füzeyle bir Türk askeri helikopterini düşürmesinin ardından, 6 Haziran 1997'de Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan basın toplantısında Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Erol Özkasnak tarafından yapılan açıklamada, Ermenistan'ın PKK'ya füze temin eden ve gerekli eğitimi veren devletlerden birisi olduğu kesin istihbarat kaynaklarına dayanılarak ifade edilmiştir.¹³¹

Uluslararası aktörlerin Ermenistan-Türkiye ilişkilerine pek yardımcı olmamaları da ilişkilerin gelişmesini engelleyen en önemli etkenlerden biridir. Örneğin Rusya yaklaşık 100 yıldır Türk-Ermeni ilişkilerinde olumsuz yönde bir etki yapmaktadır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki güvensizliği besleyen Rus faktörü nedeniyle Ermenistan ekonomisini adeta feda ederek “güvenlik satın almaktadır”. İlk Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan “Ermeniler tarihsel düşmanlıklarını unutup Türklerle ilişkilerini normalleştirmedikleri sürece Ermenistan'ın Rusya'dan tam bağımsızlığını elde etmesi mümkün olmayacaktır” diyerek Rus faktörünün ne derece önemli olduğunun altını çizmiştir.¹³² Levon Ter-Petrosyan'ın danışmanlığını yapan, Gerard J. Libaridyan'a göre Ermenistan bağımsız bir devlet olarak iki temel seçenekle karşı karşıyadır. “Birinci seçenek Ermenistan'ın uluslararası topluma entegre olmuş, bölgesel gelişmede aktif rol oynayan bir devlet haline gelmesi; ikinci seçenek Ermenistan'ın güvenlik ve devamını sağlayabilme

¹³¹ Araz Aslanlı “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Geleceği: Tek Taraflı Tavize Devam mı?”, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=161&sayfa=63> (08 Mart 2009), par.6.

¹³² Sedat Laçiner, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 6, Yaz 2002, s.12.

kaygısıyla RF'nun güdümünde kalmaya devam etmesi. Ermenistan'ın ilk seçeneği gerçekleştirebilmesinin ön şartı Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmesidir. Bu şart yerine gelmediği takdirde Ermenistan için ikinci seçenek kaçınılmaz görünmektedir.”¹³³

RF'na ek olarak Avrupa ve ABD'nin Ermenistan politikaları da ilişkileri kolaylaştırmamaktadır. Ermenistan'ın silah zoruyla sınır değişikliği ve insan hakları konularında yeterince uyarılmaması, aksine sürekli olarak dış yardım alması bölgedeki barışı tehdit etmekte ve yine Ermenistan'a zarar vermektedir. Bugün Ermenistan bölge ülkeleri tarafından “Batı'nın beslediği ülke ve RF'nın son kalesi” olarak algılanmaktadır.

Ermenistan politikasına diasporanın etkisi ise özellikle soykırım iddiaları ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Ermenistan'ı bağımsızlığa taşıyan süreçte önemli rol oynayan Ermenistan Ulusal Hareketi ve Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan soykırım iddialarının Ermenistan tarafından gündeme getirilmesine karşı çıkmıştır. Ter Petrosyan konunun Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesine yansıtılmasına da karşı çıkmıştır. Ancak diaspora ve bunların partileri olarak adlandırılan partiler Ter Petrosyan'a ve Ermeni Ulusal Hareketine yönelik çok sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu partilerin Türkiye'den toprak talepleri de vardır. Bu partiler Ermenistan Cumhuriyeti'nin “Ermeni soykırımının” ve “Ermenistan'ın toprak taleplerinin” uluslararası alanda kabul görmesi için çaba sarf etmesi gerektiğini ve Kars Antlaşmasının Ermenistan tarafından tanınmamasını gerektiğini belirtmişlerdir.¹³⁴

Ter Petrosyan Türkiye ile ilişkiler konusunda diaspora ve bunların partileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu kapsamda diasporanın gerek soykırım iddiaları gerekse Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda çok büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹³³ Birnur Ertekin, “1995–2005 Yılları Arasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, (**Basilmamış Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir), s.85.

¹³⁴ Kamer Kasım, “Uluslar Arası İlişkiler ...”, s.3.

Ter Petrosyan'ın Türkiye ile ilişkilerde istedikleri söylemlerde bulunmaması üzerine aleyhine yoğun bir kampanya başlatan bazı toplum kuruluşları, Ermenistan'ın dış temsilcilikleri önünde Ter Petrosyan aleyhine gösteriler düzenlemiştir. Sonuçta Ter Petrosyan, istifa etmek zorunda kalmış ve sonrasında yapılan seçimlerde ise Taşnakların desteğine sahip ve radikal politik görüşleriyle bilinen Robert Koçaryan, Ermenistan Devlet Başkanı olmuştur. Ter Petrosyan döneminde Ermenistan soykırım iddialarını gündeme getirmekten kaçınırken Koçaryan ile birlikte Ermenistan yönetimi, iddiaları yeniden gündeme taşımıştır.

Koçaryan'ın Devlet Başkanlığı ile birlikte Türkiye-Ermenistan ilişkileri Ter-Petrosyan dönemine göre büyük bir gerileme dönemine girmiştir. İngiliz profesör Edmund Herzig, Koçaryan'ın Türkiye politikasını şu şekilde tanımlar; "1998 yılında Robert Koçaryan ve diaspora doğumlu dışişleri bakanı Vartan Oskanyan, Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile normal ilişkiler arama politikasının bir seçenek olduğunu onayladı, ancak bu Karabağ Ermenileri pahasına olmayacaktı. Dahası etnik ve milliyetçi önceliklere dönük bir değişiklik oldu ve artık Erivan, soykırımın gelecekte Türkiye ile diyalogda bir müzakere konusu olması gerektiğinde ısrar ediyordu."¹³⁵

2002 yılı Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarının en fazla bir araya geldikleri yıl olmuştur. Bakanlar bazı uluslararası toplantılardan yararlanarak, Mayıs'ta Reykjavik'te, Haziran'da İstanbul'da ve Eylül'de Newyork'ta görüşmüşler, bu toplantılarda, Türkiye Karabağ sorununun çözümüne öncelik verirken, Ermenistan Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılması konularına öncelik vermiştir.¹³⁶ Toplantılarda herhangi bir ilerleme sağlanamamış olmakla beraber, özellikle Ermeni tarafı, bu görüşmelerin devamından yana olduklarını çeşitli kez dile getirmiş, ancak, Türkiye'deki genel seçimler ve Ermenistan'daki devlet başkanlığı seçimleri dışişleri bakanları toplantılarının kesintiye uğramasına neden olmuştur.

¹³⁵ Edmund Herzig, **The New Caucasus, Armenia, Azerbaijan and Georgia Royal Institute of International Affairs**, London 1999, s.96.

¹³⁶ Ertekin, a.g.t., s.130.

2003 yılı Robert Koçaryan'ın oyların yüzde 67,5'ini alarak yeniden devlet başkanı seçildiği yıldır. Koçaryan seçim hazırlıkları süresinde gerek diasporanın gerekse Taşnakların da desteğini alabilmek kapsamında soykırımın uluslararası alanda tanınması için çalışmalarını sürdüreceklerini tekrarlamıştır. Dışişleri bakanları bu yıl içinde de Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere üç görüşme yapmış, görüşmelerden net bir sonuç alınmasa dahi, her iki tarafın yaptığı açıklamalar ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda olumlu adımlar atıldığı şeklinde olmuştur.

2004 yılı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde son bir iki yılda atılan adımların geri alınması anlamına gelebilecek bir yıldır. Bu yıl içerisinde Türkiye Azerbaycan'da ortaya çıkan tedirginliklerin giderilmesi kapsamında, gerek Karabağ sorununun çözümlenmesi, gerekse soykırım iddialarından ve toprak taleplerinden vazgeçilmesi hususlarının Ermenistan ile ilişkilerde temel şartlardan biri olduğunu açık olarak dile getirmiş, Ermenistan ise ilk başlarda ilişkilerde gelişmeler sağlayabileceği düşünülen yeni Türk hükümetinin de eski hükümetlerle aynı politikalar izlemeye başlaması nedeniyle ilişkilerde yaşanması umut edilen değişikliklerin mümkün olamayacağını belirtmiştir.

2005 yılının 1915 olaylarının doksanıncı yılı olması dolayısıyla, ABD ve Avrupa'da yaşayan bazı Ermeni grupları, Osmanlı döneminde Türkler'in Ermeniler'i soykırıma uğrattığını Türkiye'nin bunu kabul etmesi yönündeki kampanyalarını hızlandırdıkları bir yıl olmuştur.¹³⁷ Sözde Ermeni soykırımının 90. yılı münasebetiyle Erivan'da 20-22 Nisan 2005 tarihleri arasında "En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma; Soykırım ve İnsan Hakları" başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Ermenistan'dan katılımcıların yanı sıra soykırım iddiasını kabul eden bazı yabancı ve Türklerin de katıldığı bu konferans, Ermeni görüşlerinin desteklendiği ve bu arada Türkiye'nin şiddetle kınandığı bir propaganda meydanına dönüşmüştür. Bu konferansa Türkiye'den Taner Akçam, Murat Belge, Baskın Oran ve Ermeni asıllı vatandaşlarımızdan Hrant Dink ve Etyen Mahçupyan katılmışlardır.

¹³⁷ Murat Yetkin; "Soykırım İçin Atak", Radikal, 01.03.2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145098> (08 Mart 2009).

Ermenistan'ın yürüttüğü faaliyetler kapsamında 2005 yılı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde en yoğun olayların yaşandığı yıllardan biri olmuş, Ermenistan ile ilişkiler Türkiye cephesinde de çeşitli platformlarda yoğun olarak görülmüş ve tartışılmıştır. İki büyük parti (AKP ve CHP) tarafından mutabakata varılan görüşmeler neticesinde Başbakan Erdoğan tarafından Koçaryan'a yazılan mektupta tarihçiler ve diğer alanlardaki uzmanlardan kurulacak ortak grup ile arşivlerin araştırılması Ermenistan'da birçok kesimden tepki görmüş, Koçaryan tarafından da ikili ilişkilerin sorumluluğunun tarihçilere bırakılmayacağı, ancak sorunların görüşülmesi için ikili komisyonların kurulabileceği belirtilerek, teklif kabul edilmese de açık kapı bırakılmıştır.¹³⁸

İlişkilerde günümüze kadar yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen gerek bölgesel aktörlerin gerekse ülke içindeki kamuoyunun destekleri ile Türkiye son birkaç yıldır Ermenistan ile ilişkilerin tekrar tesis edilmesine ilişkin adımlar atmaktadır. Bu kapsamda, Van'ın Akdamar adasında bulunan Akdamar (Ahtamar) Kilisesi, iyi niyet jesti olarak restore edilerek 29 Mart 2007 tarihinde anıt müze olarak açılmıştır. Açılışa Türkiye Ermenileri Patriği Mutafyan ve Ermenistan Kültür Bakan Yardımcısı Gagik Gürciyan başkanlığındaki 20 kişilik heyet ve Suriye, Filistin, Avustralya, ABD, Kanada, Fransa, Almanya, Brezilya, Gürcistan, İngiltere, İsrail, Kanada, Lübnan, Romanya ve RF'dan gelen Ermeni cemaat liderlerinin de bulunduğu 277 davetli katılmıştır. Ancak Türkiye tarafından yapılan çeşitli jestlere rağmen, Ermenistan'da 12 Mayıs 2007 tarihinde yapılan parlamento seçimlerini AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi'nin (ODIHR) çeşitli ülkelerden görevlendirdiği yaklaşık 380 gözlemcinin izlemesine rağmen, 8 Türk gözlemciye Ermenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından gerekçe göstermeksizin ülkeye giriş izni verilmemiştir.¹³⁹

Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin son yıllardaki durumunu Dışişleri Bakanlığı'ndan hemen sonra Cumhurbaşkanı olan Abdullah Gül'ün

¹³⁸ Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005.

¹³⁹ Kanbolat, "Ermenistan'ın Türkiye ile Sorunu ...", par.9.

07 Kasım 2007 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu'nda yaptığı konuşma açıkça belirtmektedir. Gül konuşmasında, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine değinmiş ve Ermenistan ile yaşanan sorunları vurgulayarak "Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin, siyasi, iktisadi, diplomatik, enerji, ticaret, eğitim, kültür, iletişim gibi çok boyutlu ve zengin bir dokusu olduğunu, Ermenistan'ın ise Türkiye'ye karşı hasmane davranışlar içinde olduğunu, bir yandan da komşusu Azerbaycan'ın topraklarını işgal altında tutmasının bugünkü durumunun sebebi olduğunu artık tüm dünya görmelidir" demiştir. Gül, Türkiye'nin, Ermenistan Cumhuriyeti'ni 16 Aralık 1991'de tanıdığını, Karadeniz'de sahili olmadığı halde Ermenistan'ı KEİ Teşkilatı'na davet ettiğini de belirtmiş, "buna rağmen, Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulmasını engelleyen sorunlar ortaya çıkmıştır" diyerek, bugünkü noktaya gelinmesinden Türkiye'nin sorumlu olmadığını kaydetmiştir. Gül, bölgenin huzur ve istikrarı açısından bölgedeki tüm ülkelerin birbirleri ile ikili ve çok taraflı düzeyde iyi komşuluk ilişkileri içinde olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Gül konuşmasına şöyle devam etmiştir, "Öte yandan, Ermenistan'ın tarihin yargılanmasını tarihçilere bırakması gerektiği şeklindeki görüşümüzde de hiçbir değişiklik olmadığını, paylaşılmış tarihimizin birlikte incelenmesi için oluşturulmasını önerdiğimiz Ortak Tarih Komisyonu teklifimizin halen geçerliliğini koruduğunu burada bir kez daha vurgulamak isterim. Ermenistan 1915 olaylarının yorumlanmasını başka ülkelerin parlamentoları nezdinde takip etmeyi sürdürdükçe, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ile ilgili bir gelişme de beklenmemelidir." Cumhurbaşkanı Gül, "Bölgemizdeki çok taraflı işbirliği projeleri, enerji, iletişim, ulaştırma alanlarında Güney Kafkasya'daki iki ülke Azerbaycan ve Gürcistan ile Türkiye arasında sağlam temellere dayalı güçlü bir ortak alan yaratmaktadır" demiş, "bölgedeki projelerin barış, işbirliği, istikrar ve iyi komşuluk ilişkilerine saygı duyan diğer ülkelere de açık olduğunu" belirterek "bunu Ermenistan yöneticilerinin de anlamaları gerektiğini düşünüyorum" diye konuşmuştur.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Bilal Çetin, "Gül'den Ermenistan'a Koşullu İşbirliği Çağrısı", **Vatan Gazetesi**, 08 Kasım 2007.

Çok uzun bir süre hiçbir iyileştirme girişiminin olmadığı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde iki ülke arasındaki sorunların çözümüne yönelik atılan adımların 2007 yılından itibaren hız kazandığını söylemek mümkündür. 2007 yılında Van'daki Akdamar adasında bulunan Akdamar (Ahtamar) Kilisesi'nin restore edilerek açılması ve Ermenistan'da 2008 Şubat ayında yapılan ve Serj Sarkisyan'ın zaferi ile sonuçlanan Başkanlık seçimleri sonrasında Türkiye Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Dışişleri Bakanının Ermeni meslektaşlarına birer kutlama mesajı göndermesi, 2008 Haziran ayından itibaren Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlatılması ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Türkiye tarafından atılan adımlardır. Bu gelişmelerin ardından Sarkisyan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Eylül 2008 ayında yapılan Dünya Kupası elemeleri maçını izlemek üzere Ermenistan'a davet etmiş ve Türkiye ile sınırların ön koşulsuz açılması hâlinde Türkiye'nin Tarihçiler Ortak Komisyonu önerisine sıcak bakacaklarını açıklamıştır. Bu adımlar bir anda iki ülke ilişkilerinde bir bahar havası esmesine neden olmuştur.

Ağustos 2008 ayında Gürcistan ile RF arasında yaşanan gerginlik sonrasında bölgede buna benzer gerginliklerin bir daha yaşanmaması ve sorunların önlenmesi kapsamında kalıcı bir çözümün bulunması amacıyla Başbakan Erdoğan tarafından 11 Ağustos 2008'de Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu (KİİP) önerisini gündeme getirilmiştir. Aslında bu öneri daha önce 2000 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Balkan İstikrar Paktı model alınarak öne sürülmüş, bu öneriye Rusya ve bölge ülkeleri sıcak bakmış ancak daha sonra Rusya'nın geri adım atması nedeniyle proje hayata geçirilememiştir. Konuya ilişkin olarak Başbakan Erdoğan 20 Ağustos 2008'de Azerbaycan'a günöbirlik bir ziyarette bulunmuş, Azerbaycan'ın da öneriye sıcak bakmasının ardından Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan, "Başbakan Erdoğan'ın açıklamasını olumlu bir mesaj olarak değerlendirdiklerini, ülkesinin daima bölgesel istikrar ve işbirliği konularında diyalogdan yana olduğunu" belirtmiştir.¹⁴¹ Bu gelişmelerin

¹⁴¹ Yıldız Deveci Bozkuş, "Ermenistan'ın Kafkas İttifakı Önerisine Yaklaşımı ve Türkiye'nin Tavrı", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2510&kat1=44&kat2=> (15 Ocak 2009), par.2..

sonrasında Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları ile görüşmeler yapılmıştır.

Ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 6 Eylül 2008 tarihinde Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası maçı elemelerini izlemek üzere Erivan'a gitmesi, Türkiye tarafından Ermenistan'a resmi düzeyde yapılan ilk ziyaret olmuştur. Ziyaret sırasında iki ülke liderleri arasında yapılan görüşmelerde KİİP, Karabağ Sorunu ve Ortak Tarihçiler Komisyonu önerisi konuşulmuş ve görüşmelerin devamı kararlaştırılmıştır. Bilahare Türk tarafı Ermenistan ve Azerbaycan liderleri ile bazı temaslarda bulunmuş ve ardından üç ülke dışişleri bakanları Eylül 2008'de New York'ta yapılan BM Genel Kurul toplantıları sırasında bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuşlardır.

Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan bahar havası ne yazık ki çok da uzun sürmemiş, Ermenistan Başbakanı Tigran Sarkisyan Ekim 2008'de ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında son dönemde gerek Türkiye gerek Azerbaycan'dan ilişkilerin iyileştirilmesi konusunda umduklarını bulamadıkları anlamına gelen bir konuşma yapmış, Cumhurbaşkanı Gül'ün ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mamedyarov'un BM Genel Kurulu'ndaki konuşmalarını eleştirmiş ve bu bunların, daha önce yapılan toplantıların ve varılan mutabakatların ruhuna aykırı düştüğü için, kendilerinde "soğuk duş" etkisi yaptığını söylemiştir.

Sarkisyan Sayın Cumhurbaşkanının Genel Kurul konuşmasında Karabağ için "işgal edilmiş topraklar" sözlerini kullanmasını tehlikeli olarak bulduklarını ifade etmiş, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mamedyarov'un konuşmasında yer alan ve Karabağ sorununun BM Genel Kurulu'nun Mart ayında kabul ettiği "Ermenistan'ın işgal ettiği Azeri topraklarından geri çekilmesini isteyen" kararın mantığı doğrultusunda çözümlenmesi gerektiğine dair ifadelerinin halen devam eden müzakere sürecini bozduğunu ileri sürmüştür.¹⁴²

¹⁴² Ömer E. Lütem, "Ermenistan'la İlişkilerde Duraklama mı?", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2931&kat1=44&kat2=> (15 Ocak 2009), par.2.

Tüm bu gelişmelerin ardından 2008 yılı sonbaharında başlayan ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bahar havası estiren girişim ve gelişmeler, bir süre durağan hale gelmiş, sonra 2009 yılı bahar aylarında çeşitli düzeylerde ikili görüşmeler tekrar hız kazanmıştır. Bunda Türkiye'nin, ABD'de Obama'nın başkan olması sonrasında sözde Ermeni soykırımının tanınması yönünde atılması muhtemel adımların engellenmesi çabası önemli bir etkidir.

Bu dönemde özellikle ABD'den gelen veya gelebilecek baskılara karşı Türkiye Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasına ilişkin olarak iki ülke dışişleri arasındaki görüşme trafiği hızlanmış, son olarak 22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlığının İsviçre dışişleri bakanlığı ile ortak yaptığı basın açıklamasında; "Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler. İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir. Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır." ifadeleri kullanılmıştır.¹⁴³

Bu durum Azerbaycan tarafından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Dağlık Karabağ sorununda herhangi bir ilerleme sağlanmadan normale döneceği ve sınırın açılacağı olarak algılanmış ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kısa süreli bir gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Ancak Obama'nın 24 Nisan 2009'da "94 yıl önce, 20. yüzyılın en büyük katliamlarından biri başladı. Her yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde 1.5 milyon Ermeni'nin katledilmesi veya ölüme yürümesini anıyoruz... Ermeni halkı bizim

¹⁴³ "No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması", http://www.mfa.gov.tr/no_56_22-nisan-2009_turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_tr.mfa, (15 Mayıs 2009).

kalplerimizde yaşadığı gibi, “büyük felaket” de, bizim anılarımızda yaşamalı”¹⁴⁴ açıklamasından sonra Türkiye, 13 Mayıs 2009’da Başbakan Erdoğan’ın Azerbaycan Meclisi’nde yaptığı konuşmada “tek gayemiz, bir yandan Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi yönünde ilerleme kaydederken, bir yandan da Yukarı Karabağ sorununun Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü esasında çözümü için uygun şartların oluşturulmasıdır. Bu at başı giderse biz varız, aksi takdirde biz yokuz”¹⁴⁵ açıklamasıyla Dağlık Karabağ sorununda ilerleme sağlanmadıkça Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin ve sınırın açılmasının mümkün olmayacağı mesajını vermiştir.

Türkiye-Ermenistan dışişleri bakanlıkları tarafından İsviçre arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler 31 Ağustos 2009’da son meyvesini vermiştir. Anılan tarihte üç ülke dışişleri bakanlığı tarafından eş zamanlı yapılan basın açıklaması ile “Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti’nin parafladıkları “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” ile “İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü”ne dair iç siyasi istişarelerini başlatma hususunda mutabakata vardıkları” kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁴⁶

Ermenistan dışişleri bakanlığı resmi internet sitesinde yayınlanan protokoller incelendiğinde;

- Protokoller yürürlüğe girdikten iki ay sonra sınırların açılması, sınırlarda ulaşım, altyapı desteği sağlanması,
- 2 ay içinde hükümetler arası komisyonların kurulması (7 alt komite oluşturulacak olup, komisyonlardan biri olan ve içeriğinde Türk, Ermeni, İsviçreli temsilciler ile uluslararası uzmanlar bulunacak “Tarihsel Boyuta İlişkin Alt Komisyon”un soykırım iddialarını araştıracağı düşünülmektedir.)

¹⁴⁴ “Obama 24 Nisan Başkanlık Açıklamasında, 1915 Ermeni Olayları İçin “Soykırım” Demedi, Yerine “Büyük Felaket” İfadesini Kullandı.”, <http://www.guardianturk.com/news/129/ARTICLE/5780/2009-04-25.html>, (15 Mayıs 2009).

¹⁴⁵ “Başbakan Erdoğan, Azeri Meclisi’nde Konuştu”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11642551.asp>, (15 Mayıs 2009).

¹⁴⁶ “No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı’nın Ortak Basın Açıklaması” http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa, (01 Eylül 2009).

- Meclis onaylarını müteakip iki ülkede karşılıklı büyükelçiliklerin açılması,
 - İki ülke arasındaki sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında belirlendiği şekliyle karşılıklı olarak kabulü,
- hususları göze çarpmaktadır.¹⁴⁷

Protokollerde Dağlık Karabağ sorununun çözümü şart olarak yer almamıştır. Ancak "tüm bölgede barışın, güvenliğin ve istikrarın kuvvetlenmesine katkıda bulunma" taahhüdü bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin, Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi sürecinin Dağlık Karabağ sürecine paralel yürümesinde kararlı olduğu Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından resmen açıklanmıştır. Buna rağmen Ermenistan tarafı bizzat devlet başkanı Sarkisyan tarafından yapılan açıklamalar ile protokollerin onayı için Dağlık Karabağ sorununun ön koşul olmadığı ve Karabağ halkının kabul etmediği bir çözümün mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Protokollerin açıklanmasından sonra gerek Türkiye'de gerek Ermenistan'da muhalefet partileri ile milliyetçi partiler protokollere tepki ile yaklaşmış ve Türkiye ve Ermenistan'ın protokollerin onayı ile ikili sorunlarda karşı tarafa taviz vereceğini iddia etmişlerdir.

Aslında protokollerin bu haliyle onaylanması Türkiye için, soykırım iddiaları ve Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması konularında büyük bir kazanım olacaktır. Ancak, gerek Türkiye gerekse Ermenistan'da gösterilen tepkiler ile diasporanın Ermenistan'a Azerbaycan'ın Türkiye'ye yapacağı baskılar adımların belirlenen takvimde ilerlemesinin zor olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Her şeye rağmen yakın gelecekte Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kurulması ile Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin belirlenen yol haritasının işlerlik kazanması sürpriz olmayacaktır.

¹⁴⁷ "Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between The Republic of Armenia and The Republic of Turkey" ve "Protocol on Development of Relations Between The Republic of Armenia and The Republic of Turkey", <http://www.armeniaforeignministry.com>, (03 Eylül 2009).

Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin kurulmasına bu kadar yaklaşılmış olmasına rağmen, ilişkileri geliştirebilmek ve sorunların kalıcı çözümü için öncelikle sorunların teşhis edilmesi gereklidir. Bu nedenle Ermeni sorunu yeniden ve net bir biçimde tanımlanmalıdır. Günümüzde sorunu sadece tarihi bir olay olarak tanımlamak çok eksik bir tanımlama olacaktır. Sorun günümüzde birçok dünya ülkesinin iç ve dış gündem maddesi, uluslararası politikanın önemli bir konusu, dış politika ve psikolojik savaş malzemesi ve diaspora için bir varlık ideolojisidir. Bu kapsamda sorunun çözümü için arşivler çok iyi değerlendirilerek konuya ilişkin akademik çalışmalar teşvik edilmeli, orijinal belgeler dünya kamuoyuna sunulmalı, kitap, gazete, dergi, televizyon ve internet ile dünya kamuoyu gerçekler konusunda bilgilendirilmelidir.¹⁴⁸

3.1.5. Ermenistan'ın Türkiye Politikası

Ter Petrosyan dönemi Ermenistan'ın Türkiye politikasının genel anlamda ılımlı olduğu dönemdir. Ter-Petrosyan, iktidarı döneminde Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme yönünde mesajlar vermiştir. 1991 Mayıs ayındaki Fransa ziyareti sırasında, Ermenistan'ın Türkiye başta olmak üzere, komşuları ile iyi ilişkiler kurmadan tam bağımsızlığına kavuşmasının mümkün olmadığını söyleyen Ter-Petrosyan, "ABD ve Fransa gibi ülkelerde yaşayan Ermeniler de Türkiye ile dostluk ilişkilerinin kurulmasına yardımcı olmalıdırlar." demiştir.¹⁴⁹ Bu ifade, Ter-Petrosyan'ın, dünyadaki Ermeni diasporasına Türkiye'ye karşı son yıllarda yürütülen düşmanca kampanyaya son verilmesi için verdiği bir işaret olarak da yorumlanmış, ancak bu düşünceleri nedeniyle Ter-Petrosyan diasporanın sürekli olarak baş hedefi olmuştur.

Ermenistan'ın Türkiye gibi dış politikalarını ayrıntıları ile izah eden bir resmi belgesi bilinmemektedir. Bu kapsamda Türkiye politikasının

¹⁴⁸ İdris Bal, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, (Ed. İdris Bal ve Mustafa Çufalı), Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s.631.

¹⁴⁹ Ertekin, a.g.t., s.100.

açıklanması için Devlet Başkanlarının ve Dışişleri Bakanlarının bazı açıklamalarının incelenmesi gerekir. Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ülkesinin Türkiye'den beklentilerini Birleşmiş Milletlerde, 14 Kasım 2001 tarihinde yapmış olduğu bir konuşmada şu şekilde açıklamıştır: “Türkiye ile olan ilişkilerimize gelince belki Türkiye bölgesel ve dünya barışının çıkarlarını dikkate alarak önkoşulları artık bir kenara bırakır. Ermenistan Türkiye ile normal iyi komşuluk ilişkilerine sahip olmayı istemekte ve Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını, sınırlarını açacağını ve yapıcı bir işbirliğine gireceğini ümit etmektedir. Ancak aşıkâr olanı söylemeliyiz. Ermeni soykırımının hatırası Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerinde akıllardan çıkmamaya ve bu ilişkileri engellemeye devam etmektedir. Bununla beraber bu sorunun diyalog yoluyla iki hükümet arasında ele alınabileceğine eminiz.”¹⁵⁰

Ermenistan Dışişleri Bakanının bu sözlerinden Ermenistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişki kurmayı, iki ülke arasındaki sınırların açılmasını sağlamayı ve ticaretin artırılmasını istediği, ancak bunlar için ön şart kabul etmek istemediğidir. Diğer bir deyişle Ermenistan hiçbir şey vermeden çok şey elde etme düşüncesi içindedir. Ermenistan'ın önkoşulları kabul etmeyen bu tutumu ilişkilerin normal hale gelmesini engelleyen ana sebeplerden biridir.

Ayrıca Ermenistan Dışişleri Bakanının sözlerinden Türkiye ile yapılacak ikili görüşmelerde Türk tarafını sözde soykırımı kabul etmeye ikna etmeyi düşündükleri anlaşılmaktadır. Koçaryan da 2001 yılı Ocak ayı sonunda bir Türk gazetecisine verdiği mülakatta, bunu ileri sürmüş ve “Türkiye'den toprak ve tazminat talebimiz olamaz. Çünkü hukuki temeli yok. Bizim sorunumuz manevidir, tek hedefimiz Türkiye'nin özür dilemesidir. Bu bir onur meselesidir” demiştir.¹⁵¹ Ermenistan'ın Türkiye'den toprak veya tazminat istemek için hiçbir hukuki dayanağı olmadığı gerçektir. Ancak asıl sorun Türkiye'nin tazminat ödemek veya toprak vermek gibi bir endişesinin

¹⁵⁰ Ömer E. Lütem, “Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri-II.Cilt, <http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=85> (20 Kasım 2008), s.3.

¹⁵¹ Hürriyet, 01.02.2001, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/01/289217.asp> (23 Şubat 2009).

bulunmadığı, aksine herhangi bir soykırım olduğuna inanmadığı için soykırımı tanımmasının mümkün olmayacağını, Ermenistan yöneticilerine ve halkına anlatmanın güçlüğüdür.

Bu kapsamda, iki ülke arasında normal ilişkiler kurulabilmesi durumunda bunun hangi ülkenin çıkarlarına fayda sağlayacağı da incelenebilir. Türkiye'nin Ermenistan'la ilişki kurulması ve geliştirilmesi neticesinde elde edebileceği kazanımlar "komşuları ile iyi ilişkiler kuran ülke" görüntüsü ve ilişkilerin kurulmasına büyük önem veren ABD ve AB nezdinde onaylanmaktadır. Oysa Ermenistan'ın Türkiye'ye ile kurulacak ilişkilere daha çok ihtiyacı bulunmaktadır. Bu durumda Ermenistan'ın Karabağ ve soykırım politikalarına devam etmesi, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve sınırlarının dokunulmazlığını tanımaya yanaşmaması Ermenistan'ın yararına olmayan politikalarlardır. Buna rağmen Ermenistan iç ve dış siyasetinde çok önemli bir aktör olan diaspora Türkiye ile ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine büyük tepki göstermektedir. Bu kapsamda, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlediği politika, bazı iç politika hesapları ve diasporanın Ermenistan dış politikasına etkisi ile açıklanabilir.

Uluslararası kuruluşlar da yıllardır süregelen görüşmelerden çıkan sonuçlara göre Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde çözümlenmesini desteklemektedir. Bu şartlar altında Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemek ve bu gerçekleşene kadar Karabağ'ın bağımsızlığını esas alan geçici bir formül geliştirmeye çalışmak da gerçekçi değildir. Ancak Ermenistan'da Koçaryan da dahil hiçbir siyasetçi Karabağ Savaşı sırasında ortaya çıkan ve halen de, devam eden Ermeni kamuoyunun konuya ilişkin duygusal ve milliyetçi tavrına karşı çıkabilecek güçte olamamıştır ve sorunu iç politika malzemesi olarak kullanmıştır. Bu nedenle Karabağ konusunda kısa ve hatta orta vadede bir çözüm beklemek gerçekçi olmayacaktır.

Ermenistan'ın iç ve dış siyasetini belirleyen iki ana unsur diaspora ve Karabağlılardır. Karabağ Ermenistan'ın iç politikasının en önemli figürüdür

çünkü Ermeniler için kanı, gözyaşını ve bir arada olmayı sembolize eder. Bu kapsamda Karabağ sorununun çözülmesi bir anlamda Ermenistan'daki iç dinamiklerin de çözülmesidir.¹⁵²

Türkiye ile ilişkilerde de çoğunlukla duygusallık ve milliyetçilik ön planda yer almaktadır. Ermeni Anayasasının bir parçası olan bağımsızlık bildirgesine soykırım ile Batı Ermenistan (yani Doğu Anadolu) hakkındaki hükümleri koyduran, böyle yaparak Türkiye ile diplomatik ilişkilerin önünü tıkayan ve bu konuda geri adım atmaya pek de niyetli görünmeyen yine 19. yüzyıldan kalma milliyetçi tavırlardır. Ter Petrosyan döneminde siyasi nedenlerle gündeme getirilmeyen soykırım iddiaları, Koçaryan tarafından seçimler ve diasporadan alınacak yardım nedeniyle Ermenistan dış politikasının öncelikli hedefleri arasına girmiştir. Ancak Ermenistan böyle yaparak Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaktan daha da uzaklaşmış, Türkiye ile ilişkilerin kurulması için AB ve ABD'nin Türkiye'ye yapacakları telkinlere ümit bağlamıştır.

12 Mayıs 2007'de yapılan parlamento seçimleri sonrasında şu andaki Başkan Robert Koçaryan'a yakın, Karabağ ekibine mensup Serj Sarkisyan yönetimindeki muhafazakar Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi iktidara gelmiş, bu durum Ermenistan siyasetine hâkim olan Karabağ ekibinin başarısı olarak değerlendirilmiştir. Ter-Petrosyan'ın iktidarına son verilmesi sonrası Karabağ doğumlu ya da Karabağ kökenli siyasetçilerin Ermenistan'daki etkinliği hızla artmıştır. Sarkisyan'ın Erivan kökenli eski başbakan Margaryan'ın ölümü sonrası bu göreve gelmesi Karabağ ekibinin tüm üst düzey görevleri ele geçirmesinin son noktasıdır. Bu grup bir yandan Karabağ meselesinin Karabağ'ın kendi işi olduğunu ve Ermenistan'ı bağlamadığı iddialarıyla politika yürütürken diğer yandan Karabağ'ı tarihi Ermenistan'ın ve Ermeni kimliğinin temel ayrılmaz parçasına çevirme politikasını eş zamanlı olarak

¹⁵² Bekir Günay, "Kafkasya Jeopolitiği ve Ermenistan", **Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği**, (Der: Gamze Güngörmüş Kona), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.275.

yürütmüştür. Bu bağlamda Ermenistan'ın Karabağ meselesiyle bir anlamda kendi kendini kilitlediği söylenebilir.¹⁵³

Şubat 2008'de yapılan son başkanlık seçimleri öncesinde Taşnaklar dahil olmak üzere tüm siyasi partilerin Türkiye ile ilişkilerin yeniden kurulması ile sınırın açılması konularında birleşmeleri dikkat çekicidir. Ermenistan ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulamaması Ermenistan'ı gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan olumsuz biçimde etkilemektedir. Türkiye'nin tüm baskılara rağmen diplomatik ilişki kurulmaması konusunda geri adım atmaması Ermenistan kamuoyuna hakim olan bıkkınlığı artırmaktadır. Bu bıkkınlık Ermeni kimliğinin şekillenmesinde önemli bir konuma sahip olan Türk ve Türkiye imajına bakışta yavaş da olsa bir takım zorunlu değişimlere neden olmaktadır. Olumsuz Türk ve Türkiye imajı bir taraftan kapalı ve dayanışmacı bir Ermeni kimliği ve ulusu yaratma sürecine zemin hazırlarken diğer taraftan Ermenistan'da modern ve Batılı bir devlet kurma sürecini engellemekte, bu yaklaşım ülkeyi içine kapatarak gerçekçi dış politikalar üretilmesine mani olmaktadır. Bu Ermenistan ve Ermeni kimliğinin karşı karşıya olduğu en büyük sorun olarak görülebilir. Bu sorunun çözümü için seçilecek yol, oluşturulacak yeni Ermeni kimliğinin ve Ermenistan dış politikasının temel belirleyicisi olacaktır.

Türkiye'nin Ermenistan hükümetine karşı uygulanan dış politikasının ötesinde, Ermeni halkına yönelik yaptırım uygulamama yaklaşımının sonucu olarak 70 bin civarında Ermenistan vatandaşının Türkiye'de gayri resmi biçimde çalışması ve Türk hava sahasının Ermenistan'a yapılan uçuşlara açık tutulması gittikçe artan sayıda Ermenistan vatandaşının Türkiye ve Türkleri hayallerinde canlandırdıklarından çok farklı görmelerini sağlarken Ermenistan'da şimdiye dek hakim olan siyasal düzen ve iktidarları sorgulayıcı yaklaşımların doğmasına da yol açmıştır. Ermenistan'la ilgili her türlü olumsuzluktan Türkiye'yi sorumlu tutan siyasetçilerin şekillendirdiği anlayıştan, kendi siyasetçilerini ve siyasal karar alıcılarını sorgulayan bir sürece doğru kayış gözlemlenmektedir. Bu durum Ermenistan siyasi

¹⁵³ Mitat Çelikpala, "Ermenistan'da Kritik Seçim", **Strateji**, 11.02.2008.

partilerinin politikalarını gözden geçirmelerine yol açmış, diğer bir deyişle Ermenistan siyasetinin temel söylemleri yavaş da olsa değişmeye başlamıştır. Bu dönüşüm çok hızlı olmamakla beraber, orta vadede etkileri görülmeye başlanacaktır. Ermenistan toplumunda başta bazı sivil toplum örgütleri olmak üzere, Türkiye imajının değiştirilmesi ve ilişkilerdeki sorunlu başlıkların bir kenara bırakılarak, öncelikle diplomatik ilişkilerin kurulması çabası bu değişimin ilk sonuçları olarak kabul edilebilir.¹⁵⁴

Koçaryan ile her konuda uzlaşma içerisinde olduğunu ifade eden Sarkisyan, Koçaryan'ın politikalarını izlemesi kaçınılmazdır. Bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi yolunda Ermenistan'ın gayretli adımlar atmayacağı anlamına gelmektedir. Zaten Koçaryan iktidara geldiği günden itibaren özellikle soykırım iddiaları konusunda uluslararası alandaki çabaların öncüsü olmuştur.¹⁵⁵ 2001 yılında Fransa Parlamentosu'nun aldığı kararda da bu ülkedeki diaspora kuruluşlarını harekete geçirici bir rol oynayan Koçaryan döneminde Karabağ sorunu konusunda da adım atılmamıştır. Sarkisyan döneminde de Türkiye-Ermenistan ilişkileri açısından yapıcı gelişmelerin olmayacağı değerlendirilebilir.

19-20 Aralık 2007 tarihlerinde Ermenistan Meclisi'nde yapılan "Türkiye ile İlişkiler" oturumuna bağımsız uzman sıfatıyla katılan Ermenistan'ın eski Kanada Büyükelçisi Ara Papyan Türkiye'ye soykırımın faturasını çıkarmıştır. "Ermeni ulusunun soykırım yıllarında maddi kayıpları" başlıklı bir rapor sunan Papyan'a göre 1914-1919 yılları arasındaki belgeler incelenerek hesaplar yapıldığında ortaya 19 milyar 130 milyon 982 bin Fransız frangı tutarında bir fatura çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki paranın değeri günümüzde dolara çevrildiğinde Ermenistan'ın Türkiye'den alacağı 14 milyar 500 milyon doları bulmaktadır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Çelikpala, a.g.m.

¹⁵⁵ Kamer Kasım, "Ermenistan Seçimleri", <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=GBultenDetay&BultenNo=9465> (24 Aralık 2008), par.2.

¹⁵⁶ Nerdun Hacıoğlu, "301'i At Sevr'i Getir", **Hürriyet**, 30.12.2007.

Özel oturuma Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan da katılmış, normal ilişki fırsatının Ankara tarafından SSCB'nin parçalandığı 1991 ve Türkiye'nin AB ile üyelik görüşmeleri (2003) süreci başlangıcında kaçırıldığını söylemiştir. Oskanyan "Türkiye bizden ne istiyor" sorusuna, "yerine getirilemeyecek üç şart koşuyor. Birincisi sınırların şimdiki haliyle tanınması, ikincisi Karabağ sorununun Azerbaycan lehine sonuçlandırılması, üçüncüsü de soykırım iddiamızdan vazgeçmemiz. Bu üç konuda Türkiye'nin bizden hukuki gerekçeler bir yana, ahlak değerleri açısından da talep etme hakkı yoktur" demiştir. ¹⁵⁷

Aslında Ermenistan'ın en büyük sorunu ekonomidir. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ülke nüfusunun yaklaşık olarak yarısı ülkeyi terk etmiştir. Ekonomik sorunların en büyük sebebi ise Karabağ sorunudur. Çünkü Ermenistan Karabağ için girişilen savaş sırasında ve işgal edilen toprakları elde tutabilmek için günümüzde kaynaklarının büyük kısmını güvenliğe ayırmaktadır. Bu nedenle hükümet ülke içerisinde muhtemel tepkilerin önlenmesi kapsamında, dikkati iç sorunlardan uzaklaştırarak dış sorunlarla gündemi meşgul etme gayreti içerisinde. ¹⁵⁸

3.1.6. Ermeni Sorununda Diyalog Çabaları

Bugüne kadar yaşananlardan Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmek istemediği sonucuna varılması mümkün değildir. Aksine Türkiye, kuruluşundan itibaren izlediği dış politikaya uygun olarak, Ermenistan'ın bağımsızlığına karşı yapıcı bir tutum takınmıştır. Türkiye, Ermenistan'la arasında diplomatik ilişki kurulamamasına rağmen bu ülkeyle diyalog kurmaya çalışmıştır ve halen de çalışmaktadır. Ancak yapılan görüşmelerin herhangi bir sonuca ulaşmaması nedeniyle sivil girişimlere destek verilmiş ve meslek grupları arasındaki ilişkiler teşvik edilmiştir.

¹⁵⁷ Kaan Kutlu Ataç, "Türkiye ile Yatıp Kalkıyorlar", **Strateji**, 04.02.2008.

¹⁵⁸ Salahi R. Sonyel, **Türk Ermeni Çıkmazı, Barışma Ümitleri**, Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayınları, Londra, (Çev. Hasan Ünal), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, s.205.

Bu kapsamda Türk ve Ermeni tarafları arasında sivil diplomasi örneği olarak adlandırılabilir olan ve tarafların görüşlerini karşılıklı olarak tartışmalarına imkan tanımak amacıyla bazı girişimlerde bulunmaktadır. Her iki taraftan gazeteciler belirli aralıklarla bir araya gelmekte ve sorunlar görüşülmektedir. Bu bölümde bu kapsamda yapılan çalışmalar incelenecektir.

1. Türk Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC)

Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC), üyelerinin hiçbir resmi sıfat ve görev taşımadığı bir sivil diplomasi örneğidir. Daha çok ABD Dışişleri Bakanlığının cesaretlendirmesi ve yardımlarıyla kurulan komisyon, kuruluşundan dağılına kadar geçen beş aylık süre içerisinde özellikle Ermeni lobisi ve Ermenistan'da büyük yankı uyandırmıştır.¹⁵⁹ Aynı zamanda gerek ABD, gerekse diğer devletler tarafından Türkler ile Ermeniler arasında yürütülen en ciddi diyalog girişimi olarak görülmüştür.

TARC, 9 Temmuz 2001'de altı Türk ve dört Ermeni temsilcinin katılımıyla kurulmuştur. Türk üyeler, Em.Büyükelçi Gündüz Aktan, Em.Büyükelçi Özdem Sanberk, Dışişleri eski Bakanı İler Türkmen, Em.General Sadi Ergüvenç, Prof.Dr. Üstün Ergüder, Prof.Dr. Vamık Volkan, Ermeni üyeler ise, Dışişleri eski Bakanı Alexander Arzumanyan, Prf.Dr. Van Krikoryan, AAA Başkanı David Hovhanisyan, Boris Yeltsin'in danışmanlarından Andranik Migraryan'dır. TARC'ın amaçları Terms of Reference adlı belge ile şu şekilde açıklanmıştır; Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek, Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek, Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri ve Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek, doğrudan bazı faaliyetlere girişmek ve diğer kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak, hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek, iş dünyası, turizm,

¹⁵⁹ Kamer Kasım, "Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Sayı 4, Aralık 2001, s.258.

kültür, eğitimi, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek, talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak.¹⁶⁰

Komisyon Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda ve Ermenistan'da geniş platformda tartışılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı istisnalar dışında Ermenilerin TARC'a bakışı olumsuz olduğu söylenebilir. TARC'ın Ermeni üyeleri, Ermeni lobileri ve Ermenistan politikacıları tarafından başından itibaren eleştirilmiştir. Komisyona yönelik en sert eleştiriler Taşnakların ABD'deki örgütlerinden Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee America (ANCA)) ve yine bir Taşnak örgütü olan Ermeni Devrimci Federasyonu'ndan gelmiştir. Taşnaklar TARC'ı yabancı güçler tarafından emredilen, yetkisiz kişilerin katıldığı ve Ermeni millî çıkarlarını gözetmeyen bir girişim olarak değerlendirmiştir. Onlara göre, Türk tarafı Ermeni iddialarını kabul etmeden konuşulacak bir şey yoktur ve ön şartsız diyalogun Ermeni tezlerini zayıflatma olasılığı yüksektir.

Gerçekten de komisyonun çalışmaları sırasında yaşanan bazı gelişmeler, TARC'ın Ermeni lobisinin faaliyetlerinde zafiyete yol açabileceğini göstermiştir. AB Parlamentosu ile ABD ve Almanya gibi bazı ülkeler Ermeni tarafından gelen istekleri TARC'ın sonucunun beklenmesi gerektiği gerekçesi ile reddetmiştir.

Ermenistan'da Ter-Petrosyan döneminde iktidarda olan Ermeni Ulusal Hareketi'ne ve Amerika Ermenistan Asamblesi'ne (Armenian Assembly of America (AAA)) karşı olan çevreler de komisyona yönelik sert eleştiriler getirmiştir. Bunun nedeni TARC'ın Ermeni üyelerinin Ter-Petrosyan döneminde önemli görevlerde bulunmuş olmasıdır. Örneğin komisyon üyelerinden Arzumanyan, Ter-Petrosyan dönemi dışişleri bakanlarından ve Hovhanisyan aynı dönemde Ermenistan'ın Suriye Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. ANCA ve Ermenistan dışındaki Ermeni sivil toplum örgütleri

¹⁶⁰ Kasım, "Uluslar Arası İlişkiler", s.4.

ABD Dışışleri Bakanlığını da TARC'ın kurulmasını teşvik ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. ANCA'nın tersine AAA ise komisyona destek vermiştir.

Tüm bu gelişmeler neticesinde, TARC'ın Ermeni üyeleri 11 Aralık 2001'de ortak bir deklarasyon yayınlayarak komisyondan ayrıldıklarını belirlemişler ve bu girişim daha fazla yol alamadan sona ermiştir.¹⁶¹

2. Türk–Ermeni İş Geliştirme Konseyi (TEİGK)

TEİGK, Türk ve Ermeni işadamlarının ekonomi ile ilgili konularda birlikte hareket etmelerini sağlamak amacı ile Mayıs 1997'de Ermenistan'da ve Türkiye'de kurulmuştur. TEİGK'in temel amacı iki toplum ve iki ÷lke arasında işbirliğini ve karşılıklı güveni arttırıcı projeler sayesinde, Türkiye-Ermenistan ekonomik ve siyasi ilişkilerinin normalleşmesini sağlayacak ortamın oluşturulmasıdır.

Dışışleri Bakanlığı'nın bilgisi dahilinde faaliyet gösteren TEİGK'in faaliyetleri arasında, Ermenistan ve Türkiye'ye iş gezileri, iki ÷lke arasındaki kültürel ve akademik değişim programları, Ermenistan ve Ermeni lobisinden iş adamlarının katılımıyla Anadolu'da bölgesel işbirliği konferansları düzenlenmesi gibi alışıldık unsurların yanında, Türk–Ermeni sınırının açılması için lobi faaliyetlerinde bulunması ve Ermenistan'a uygulanan “ekonomik ambargonun” kaldırılarak politik ilişkilerin normalleştirilmesi gibi unsurlar da bulunmaktadır.¹⁶² Konsey halen faaliyetlerine devam etmektedir.

3. Viyana Türk–Ermeni Platformu (VAT)

VAT, Mart 2004'te Viyana Üniversitesi'nin girişimleriyle kurulan ve Ermeni sorunu için sadece tarih malzeme ve yöntemlerinin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamayı amaçlayan bir girişimdir. Platformun kurucuları iki Avusturyalı (Prof. Dr. W. Bihl ve K. Tomenendal), bir Ermeni (Dr. A

¹⁶¹ Kasım, “Uluslararası İlişkiler Boyutuyla...”, ss.4-5.

¹⁶² “Turkish–Armenian Business Development Council”, <http://www.tabdc.org/index.php?Sid=9> (17 Mart 2008).

Ohancanyan) ve bir Türk'tür (Dr. İnanç Atılgan). Platformda, Ermeni sorununun, Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisinden ikişer bilim adamı tarafından tartışılması ve Avusturyalı Prof. Wolfdieter Bihl'in de hakemlik yapması kararlaştırılmıştır. Toplantılara Türkiye'den Türk Tarih Kurumu (TTK) Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile TTK Ermeni Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılmışlardır.

Platformun ilk toplantısı Temmuz 2004'te Viyana'da yapılmıştır. Toplantıda, Türk tarafı 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının aksini ispatladığına inandığı 100 arşiv belgesini Ermeni tarafına, Ermeni tarafı da iddialarını kanıtladığına inandığı 100 arşiv belgesini Türk tarafına vermiş, belgelerin 2004 Aralık ayına kadar incelenmesi, gerekirse 2005 Mayıs ayına kadar 80'er belgenin daha karşılıklı olarak sunulması ve 2005 yılında belirlenecek bir tarihte bir araya gelinerek 1915 olaylarına ilişkin iddiaların belgeler ışığında tartışılması kararı alınmıştır.

Platformun Mayıs 2005'te yapılması planlanan ikinci toplantısı, Ermeni tarafının süreçten çekilmesi nedeniyle gerçekleştirilememiş, yapılan yazılı bir açıklama ile VAT'ın sona erdirildiği duyurulmuştur. Böylece, bir uzlaşma girişimi daha Ermeni tarafının sebep belirtmeksizin diyalogdan çekilmesi ile sonuçsuz kalmıştır.¹⁶³

3.2. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Temel Sorunlar

3.2.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Türkiye, dış politikasında Özellikle 1945 yılından sonra kendisine yönelen Rus tehdidine karşı Amerika'ya dayanan ve böylece de Rusya'ya karşı denge sağlayan politikayı 1990'lı yıllara yani SSCB'nin yıkılışına kadar sürdürmüştür. Türkiye'nin takip ettiği bu denge politikasının en önemli

¹⁶³ Hüsnü Bozkurt Uza "Ermenistan'ın ve Ermeni Lobisinin Türk Dış Politikasına Etkileri", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Harp Akademileri K.İ.İ. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2008), s.98.

prensiplerinden birisi de Rusya'yı kızdırmamak için dikkatli davranmak olmuştur. Rusya içindeki Türklerle ilgili olarak da Batı'nın verdiği bilgiler üzerinden bilgi sahibi olmuş ve değerlendirme yapmış, ancak SSCB'nin dağılmakta olduğu 1990'lı yıllardan itibaren bölge ile ilgilenmeye ve politika belirlemeye başlamıştır.¹⁶⁴

Türkiye, Yukarı Karabağ ve Azerbaycan'daki gelişmeleri de 18 Aralık 1991'de SSCB resmen dağılına kadar SSCB'nin iç işleri olarak değerlendirmeye devam etmiştir. O dönemden sonra Türkiye AGİK'in sınırların dokunulmazlığı kuralları ve BM üzerine kurulu bir dış siyasete dayanarak bağımsızlığını ilan eden bütün Sovyet Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımıştır. Türkiye, Kafkaslarda genel olarak bölgesel barış kuracak bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Sonuçta Türkiye'nin ana statükosunu koruduğu görülmüştür.¹⁶⁵

Bu arada Türkiye, bir yandan siyasal ilişkilerin kurulması için Ermenistan'la görüşmeler yaparken diğer yandan Ermenistan'a işgal ettiği Azeri topraklarından çekilmesi hususunda ısrar etmiştir. Bu dönemde Türkiye hem ferdi hem de BM, ABD ve Rusya'nın desteğini sağlayarak bir ateşkese aracılık etmeye çalışmıştır.

Soğuk Savaş'ın bittiği ortamda Türkiye Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi, Güney Kafkasya'daki dengeler ve iki ülkenin çıkarları bakımından en iyi seçenek olarak görünmüştür. İlişkilerin iyileştirilmesi Ermenistan açısından bakıldığında; Rusya'nın etkisinden kurtulma ve Batı'yla bütünleşebilme, tarihsel düşmanlıkları bir kenara bırakarak Türkiye ile ilişkiler kurabilme, Türkiye açısından bakıldığında ise, Orta Asya ve Kafkasya'da

¹⁶⁴ Hasan Köni, "Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları", **Avrasya Dosyası**, Ankara, 1994. Cilt: I, Sayı: I, s. 11.

¹⁶⁵ Adalat İbadov, "Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler", (**Basılmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir-2007), s.138.

etkinlik kurabilme ve ABD'deki Ermeni lobisinin Türkiye aleyhine yürüttüğü faaliyetlerin önüne geçebilme fırsatı olmuştur.¹⁶⁶

Bu kapsamda Türkiye, 19 Aralık 1991'de Ermenistan'ın ön koşulsuz olarak bağımsızlığını tanımış, insani yardım malzemelerinin Türk hava sahası ve toprakları üzerinden Ermenistan'a ulaştırılmasına izin vermiştir. Eylül 1992'de ise Türkiye-Ermenistan arasında Ermenistan'a buğday ve elektrik satışını öngören bir antlaşma imzalanmıştır. İstanbul-Erivan arasında uçak seferleri yapılmasına ve Ermenistan'a sefer yapan uluslararası havayolu şirketlerine ait uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına izin verilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992'de kurulan KEİ Teşkilatına, Karadeniz'e kıyısı olmadığı halde Ermenistan'ın da kurucu üye olarak katılması sağlanmış ve diğer uluslararası örgütlere girmesi desteklenmiştir.

Ancak Türkiye tüm bu iyi niyet girişimlerine karşı, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle özellikle ulusal kamuoyundaki tepkiler karşısında diğer yeni bağımsız cumhuriyetlerde büyükelçilikler açarken, Ermenistan'da açmayarak diplomatik ilişkiler kurmaktan kaçınmıştır. Türkiye'nin insani nedenlerle Ermenistan'a AB buğdayının geçmesine olanak tanınması, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ambargonun delinmesi biçiminde değerlendirmelere yol açınca, buğday geçişi yavaşlatılmış, Ocak 1993'te ise elektrik iletimi anlaşması iptal edilmiştir.¹⁶⁷

Nisan 1993'te Kelbecer'i işgali üzerine, insani yardımlar da dahil olmak üzere Ermenistan'a yapılacak sevkiyatların hiçbirinde Türk toprağı ve hava sahasının kullanılmayacağı açıklanmıştır. O günden itibaren de sınırların açılması ve ilişkilerin normalleşmesi Karabağ anlaşmazlığının çözülmesi koşuluna bağlanmıştır. 12 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkes antlaşmasından sonra oluşan olumlu hava ve

¹⁶⁶ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, (Ed.) Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 407.

¹⁶⁷ Soner Karagül, "Türk Dış Politikası Açısından Ermeni Sorununa Güncel Yaklaşım", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-2004), s. 145.

uluslararası kamuoyundan gelen baskıların etkisiyle hava koridoru yeniden açılmıştır.¹⁶⁸

Karabağ çatışması hem Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkilemiş hem de Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunun Türkiye ve Azerbaycan aleyhine faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ter Petrosyan döneminde Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri geliştirme politikasının önündeki en büyük engel Karabağ Savaşı olmuştur.

Türkiye tarafından çeşitli platformlarda da dile getirildiği gibi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kilidi, Karabağ sorunu ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında sürdürdüğü işgal olmuştur. Eğer Ermenistan ile Azerbaycan arasında Karabağ konusunda bir anlaşmaya varılabilir ve Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilir ise, bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerini en çok rahatlatacak hususlardan biri olacaktır. Çünkü diğer sorunlar halledilebilse dahi Türkiye Azerbaycan ile olan yakın ilişkilerinden ötürü Karabağ sorunu çözümlenmeden Ermenistan ile ilişki kurmanın Azerbaycan ile olan ilişkilerine zarar vereceğini düşünecektir.

Her ne kadar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin, Dağlık Karabağ sorunundan ve Ermeni-Azeri ilişkilerinin doğurduğu diğer sorunlardan ayrı ele alınması gerektiği ifade edilmekte ise de, Türkiye açısından Azerbaycan topraklarının beşte birini işgal altında tutan Ermenistan'ın bu toprakları boşaltması konusu diplomatik çözümsüzlükle birlikte diyalogun ön koşulu haline gelmiştir.¹⁶⁹

Nitekim daha önce de bahsettiğimiz üzere, son dönemde yaşanan Türkiye-Ermenistan yakınlaşması sonrasında dışişleri bakanlıkları tarafından açıklanan ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin yol haritası belirlenmesi hususunun Azerbaycan tarafından tepkiyle karşılanması sonrasında, Başbakan başta olmak üzere devletin tüm yetkili kademelerinden "*Karabağ konusunda*

¹⁶⁸ Aydın, a.g.e., s.412.

¹⁶⁹ Aydın, a.g.e., s. 411.

ilerleme sağlanmadan Ermenistan ile ilişkilerin ilerleme sağlayamayacağı” açıklamaları da bu durumun açık bir göstergesidir.

3.2.2. Soykırım İddiaları

Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki en önemli sorunlardan biri de Ermenistan’ın 1915 olaylarına ilişkin soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınmasına yönelik gösterdiği çabadır. Bu konuda da ilk iki Ermenistan devlet başkanının yaklaşımları arasında bazı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Petrosyan, bu konuya Koçaryan’a oranla daha politik yaklaşmış ve Türkiye ile olan ilişkilere zarar vermemesi açısından konuyu fazla gündemde tutmamaya gayret göstermiştir. Ancak bu durum, Petrosyan döneminde konunun Ermenistan devleti tarafından desteklenmediği anlamına da gelmemektedir.

Petrosyan döneminde Ermenistan Hükümeti 1915 olaylarına ilişkin iddialar üzerinde fazla durmaz görünürken, 1990’lı yıllar Ermeni iddialarının yabancı ülke parlamentolarında en fazla tanındığı yıllar olmuştur. Ancak bu dönemde Ermenistan’ın, 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının uluslararası alanda tanınmasına yönelik propagandanın bir parçası olmadığı da bir gerçektir. Aslında Petrosyan ile Koçaryan hükümetlerinin konuya yaklaşımındaki en önemli farklılık da buradadır ve bu farklılık, Petrosyan ile Taşnakların başını çektiği Ermeni lobileri arasındaki en büyük sorunu teşkil etmiştir.

Petrosyan’ın istifasından sonra, Nisan 1998’de, Ermenistan Devlet Başkanı olan Robert Koçaryan iktidarı ile Ermeni lobisinin Ermenistan politikalarındaki rolü büyük ölçüde artmış, Ermenistan, 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının uluslararası ortamda tanınmasını ve 24 Nisan tarihinin “soykırımı anma günü” ilan edilmesini bir devlet politikası haline getirerek bu yönde aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda Ermeni lobisinin Türkiye aleyhindeki girişimlerinde belirgin bir artış meydana gelmiş,

Ermenistan büyükelçilikleri bu çabaları açıkça yönlendirmeye ve desteklemeye başlamışlardır.

Robert Koçaryan, 6-8 Eylül 2000 tarihleri arasında New York'ta yapılan BM Bin yıl (Milenyum) Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Türkiye'yi soykırım yapmakla ve bunu kabul etmemekle suçlamıştır. Koçaryan konuşmasında; *“Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni soykırımını sürekli inkar etmesi, bizim tarihsel adalet arama azmimizi yoğunlaştırmıştır. Bazı ülkeler ve milletler geçmişte de benzer sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak uluslararası toplumun desteği ve uzlaşmacı davranışlarla bu sorunların üstesinden gelmeyi başarmışlardır. Pişmanlık kimseyi küçük düşürmez, aksine bireyleri ve milletleri yüceltir. İnanıyorum ki, Türkiye ile gerçekleştirilecek yapıcı bir diyalog, iki ülke halkları arasında ortaklık ve iyi komşuluk ilişkilerinin yolunu açacaktır.”* demiştir.¹⁷⁰

Koçaryan yönetimi; 1915 olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının, üçüncü ülkelerin ulusal veya yerel parlamentolarında kabul edilmesi, bu kapsamda, Türkiye üzerinde baskı kurularak, Türkiye ile Batılı ülkelerin karşı karşıya getirilmesi ve Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve Türkiye ile ikili ilişkilerde birtakım tavizler koparılmasını amaçlamıştır. Ancak “soykırım” iddiaları gündeme taşındıkça ve Ermenistan bu iddialara açık olarak destek verdikçe Türkiye'nin tavrı aksine sertleşmiştir. Koçaryan dönemine kadar Türkiye–Ermenistan ikili ilişkilerinin önündeki en büyük engel olarak Dağlık Karabağ iken, sonraki dönemde Türkiye, Dağlık Karabağ sorunu bir çözüme kavuşsa dahi, 1915 olaylarına ilişkin iddialarından vazgeçmedikçe Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmayacağını ifade etmiştir.

Soykırım iddiaları diasporada da Ermeni ve Ermenistan bilincini yaşatabilmek ve fikren bir arada tutabilmek maksadıyla kullanılmıştır. Ermenistan dışındaki Ermeni kiliseleri ve derneklerinin Ermeni bilinci var olduğu sürece varlıklarını sürdürebilecekleri, bu kapsamda soykırım iddialarından vazgeçmelerinin, pek de mümkün olmadığı ve gelecekte de

¹⁷⁰ <http://www.un.org/millennium/webcast/statements/armenia.htm> (5 Mart 2009).

soykırımının bazı ülkeler ve başlıca uluslararası kuruluşlar tarafından tanınması faaliyetlerini sürdürecekleri ve propaganda faaliyetlerine (kitaplar, makaleler, konferanslar, romanlar, şiirler, piyesler, filmler vb.) devam edecekleri anlaşılmaktadır.

ABD Kongresinde soykırımı tanıyan bir kararın alınması Ermenilerin en büyük düşüdür. Çünkü böyle bir kararın Türkiye'yi soykırımını tanımaya zorlayacağını düşünmektedirler. 2000 yılı sonbaharında Temsilciler Meclisinin bu yönde bir kararı kabul etmesi, o dönemde ancak Başkan Clinton'un şahsi müdahalesiyle önlenebilmiştir. Fakat ABD'nin yeni başkanı Barrack Obama'nın seçim kampanyaları sırasında Ermeni soykırımını tanıma konusunda yapmış olduğu açıklamalar, bu konuda Türkiye'yi önümüzdeki dönemde zor günlerin beklediğini de göstermektedir.

Türkiye'nin AB üyeliğine aday olması, Ermenilere bu üyeliğin Türkiye'nin soykırımı tanınması koşuluna bağlanması konusunda uluslararası alanda gayret gösterilmesi gerektiğini düşündürmüştür. AB üyesi ülkelere Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Yunanistan, Belçika, Polonya, Litvanya, Slovakya ve Kıbrıs Rum Kesimi bu asılsız soykırımı tanımıştır. Halen Ermenilerin İngiltere ve İsveç'in de soykırımı tanınması için çalışmalarına devam ettikleri ancak henüz başarılı olamadıkları görülmektedir. Ermenistan'ın bu ülkelerin yanında soykırımı tanımamış diğer AB üyesi ülkeler genelinde de girişimlerini sürdürmeleri beklenmektedir.

Ermenileri bu konuda cesaretlendiren Avrupa Parlamentosu (AP)'nin 18 Haziran 1987'de aldığı Ermeni Sorununa Siyasi Çözüm konulu "1915 olaylarının soykırım olarak kabul edilmesi ve Türkiye'nin bu soykırımı tanımadığı sürece AB üyeliğine alınmaması" konulu tavsiye kararıdır.¹⁷¹ Bu karar 1987 yılında Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan 3 ay sonra alınmış, üyelik başvurusu bir sonuca bağlanmayınca gündemden düşmüştür. 1999 yılında Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesinden sonra Ermeni soykırımının

¹⁷¹ "Resolution on a political solution to the Armenian question (18 June 1987), Doc. A2-0033/87", <http://www.ena.lu/>, (18. Mart 2009).

tanınması konusu tekrar gündeme gelmiş ve AP 2002 yılı sonunda kabul edilen Güney Kafkasya Raporu ile 1987 yılı kararına atıfta bulunarak, Türkiye'nin adaylığı ile asılsız soykırım arasında tekrar ilişki kurmuştur.¹⁷²

Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin ve diasporanın bir bölümünün şimdiki beklentisi, bugünkü Ermenistan Cumhuriyetinin -Batı Ermenistan diye adlandırdığı- Türk topraklarına doğru genişlemesi ve soykırıma uğrayanların bir bölümü için tazminat sağlanmasıdır. Bunun mümkün olamayacağını düşünen bazı Ermeniler ise toprak ve tazminat taleplerini ileride ortaya atılabilecek bir pazarlık unsuru olarak kenara bırakmakta ve ilk aşamada, Osmanlı Devleti'nin Ermenilere soykırım uygulandığını Türkiye Cumhuriyeti tarafından bir şekilde tanınmasını istemektedirler. Bunlar, AB'nin Türkiye'nin tam üyelik talebini görüşeceği son karar aşamasında, Ermeni soykırımının tanınmasını olmazsa olmaz koşul olarak ileri sürmeyi hayal etmekte ve AP Ermeni soykırımını tanıyan kararı nedeniyle bu isteklerinin gerçekleşeceğine inanmaktadır.¹⁷³

Soykırım iddiaları Ermeniler haricindeki kesimlerden de destek bulmaktadır. Ermeniler tarafından yıllardır ısrarla sürdürülen propandada faaliyetleri neticesinde pek çok ülkede oluşan genel kanı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından vatandaşı olan Ermenilere büyük bir soykırım uygulandığı yolundadır. Haçlı döneminden beri yüzyıllardır Türkler ile savaşmış olan Batılı ülkeler ve saldırgan Türk imajı ile beslenen Avrupa kamuoyunun bu konudaki tavrı Ermeni tezini desteklemektir.

Ancak yine de Ermenistan hükümetlerinin Türkiye ile kurulacak ilişkilerde soykırımın tanınması konusunu koşul olarak öne sürmeyeceği, buna rağmen gerek diaspora tarafından gerekse zaman zaman siyasilere tarafından gündemde tutulmaya devam edileceği değerlendirilmektedir.

¹⁷² Ömer E. Lütem, "Güncel Boyutuyla", s.6.

¹⁷³ Pulut Y. Tacar, "Hukuki ve Siyasi Boyutuyla Ermeni Sorunu Ermeniler Soykırıma Uğratıldı mı?", <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale38.html> (28 Kasım 2008), s.3.

3.2.3. Sınırın Açılması

Türkiye-Ermenistan sınırının toplam uzunluğu 325 km.dir. Bu hatta kapalı durumda olan iki sınır kapısı bulunmaktadır: Bunlar “Alican Karayolu Sınır Kapısı” ve “Akyaka Demiryolu Sınır Kapısı”dır. Ermenistan tarafından Azerbaycan’a yönelik devam eden işgalin genişlemesi üzerine Türkiye, Ermenistan sınır kapılarını Nisan 1993’de, hava sahasını da 1994’de kapatmıştır. Bununla birlikte, Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılması konusunu sadece Dağlık Karabağ sorununa indirgemek de doğru değildir.

Avrupa Birliği (AB), kapalı durumda olan sınır kapılarının, “Genişletilmiş Avrupa” programı içinde yer verdiği Ermenistan’ın AB ile entegrasyonunun önünde bir engel oluşturduğunu düşünmekte, Ermenistan ise, sınır kapısının kapalı olmasının ülkesinde ekonomik sıkıntı yarattığını iddia etmektedir. ANCA verilerine göre, Türkiye ve Azerbaycan’ın uyguladıkları ambargo Ermenistan ekonomisine yılda 570-720 milyon dolarlık bir maliyet yüklemektedir. Sınır kapılarının açılması durumunda Ermenistan’ın ulaşım masraflarının yüzde 30-50 düzeyinde azalacağı, ihracatının ikiye katlanacağı, Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH)’nin ise yüzde 35 civarında artacağı tahmin edilmektedir. Dünya Bankası verilerine göre ise, sınır kapılarının açılması durumunda Ermenistan’ın ulaşım tasarrufu 6,4-8,4 milyon dolar, enerji tasarrufu 45 milyon dolar olacak ve ihracatında 268,9-342,4 milyon dolarlık bir artış gözlenecek, böylece, sınır kapılarının açılmasının Ermenistan’a toplam faydası 320,3-395,8 milyon doları bulacaktır. Tüm bu mali getirilerinin yanında yine Ermeni iddialarına göre, “sınır kapılarının açılması Azerbaycan için diplomatik bir darbe olacak ve Ermenistan, Karabağ sorununda siyasal bir başarı elde etmiş olacak, diğer taraftan, Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya arasındaki ulaşımda kilit ülke durumuna gelecektir. Böylece Türkiye’nin Karadeniz limanlarını, kara ve demiryollarını serbestçe kullanarak Avrupa ile ekonomik entegrasyonunu da sağlayacaktır.”¹⁷⁴

¹⁷⁴ Kanbolat, “Ermenistan’ın Türkiye ile Sorunu ...”, par.6.

Ermenistan'la sınır kapısının açılması konusu yıllardır Türkiye'de de tartışılmakta, çeşitli kesimler tarafından bu kapının açılmasının hem Türkiye'ye hem de bölgeye faydalar getireceği ifade edilmektedir. Ermenistan Dışişlerine göre sınırın açılması tüm bölgenin yararına olacaktır. Bu çerçevede ileriye dönük olarak Gümrü ile Van arasında açılacak bir demiryolu hattının planları dahi yapılmaktadır.¹⁷⁵ Sınır kapısının açılmasını savunanlara göre, "kapının açılmasıyla Türkiye'nin Kafkasya'daki gücü artacak, Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı ve bölgedeki yalnızlığı sona erecek, bu durum da hem ilişkilerdeki gerilimin düşmesine, hem de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunun çözülmesine yardımcı olacaktır.¹⁷⁶ Fakat eğer Türkiye kapıları açarsa tamamı Türkiye'nin zararına olan üç sonuç ortaya çıkacaktır.

Birincisi, Türkiye karşıtı bir politika izleyen otoriter bir yönetime ekonomik bir yardım sağlanmış olacaktır. Bu durum Koçaryan iktidarını daha da güçlendirecek ve Türkiye karşıtı olmayan, Koçaryan'a karşı koyabilecek demokratik bir muhalefetin ortaya çıkmasını zorlaştıracaktır.

İkincisi, böyle bir durum Ermeni diasporasındaki sertlik yanlıları için büyük bir başarı sayılacaktır. Onlar, son on yıldır yürüttükleri Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerinin sonucu olarak Türkiye'nin boyun eğdiğini ve isteklerini kabul ettiğini düşünecektir.

Üçüncüsü, Türkiye–Azerbaycan ilişkileri ağır bir yara alacaktır. Ermenistan'ın işgal altındaki Azeri topraklarıyla ilgili olarak bir tavize yanaşmadan kapıların açılması, Türkiye'nin Azeri kardeşlerini terk ettiği şeklinde algılanacaktır. Çünkü Azerbaycan Türkiye'den sınırı açmayarak Ermenistan'ı Dağlık Karabağ konusunda geri adım atmaya zorlamasını istemektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki sınırın 16 yıldır kapalı olmasına

¹⁷⁵ Annie Jafalian, "Influences in the South Caucasus: Opposition & Convergence in Axes of Cooperation", <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?id=87514&lng=en> (25 Mart 2009), s.5.

¹⁷⁶ Şenol Kantarcı, "Amerikalı Bir Uzmanın Gözüyle Türkiye-Ermenistan İlişkileri", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=277> (16 Aralık 2008), s.1.

rağmen Ermenistan Dağlık Karabağ konusunda henüz geri adım atmamıştır.¹⁷⁷

Son zamanlarda Ermenistan'ın izole edilmekte ve bölgede yalnızlığa itildiğine ilişkin haber ve yorumlara sıkça rastlanmaktadır. Aslında dört komşusundan ikisiyle ciddi sorunları olmasına karşın, RF'nun verdiği destek ve soykırıma uğramış olduğu iddiasının uyandırdığı ilgi ve acıma duygusundan yararlanarak, dünyadaki birçok ülke ile normal ve ileri düzeydeki ilişkilerini sürdürmektedir.

Ermenistan'ın izole edildiği iddiası, Kars-Ahalkelek demiryolu hattının inşa edileceğinin kesinleşmesi ile ağırlık kazanmıştır. Ancak, Ermenistan'ın bölgedeki yalnızlaşma süreci, Karabağ konusunda Azerbaycan'la savaşa girmesi ile başlamıştır. Bu savaşın en önemli sonuçlarından birisi daha fazla Azeri toprağının işgal edilmesini önleyebilmek amacıyla Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınır kapısını kapatması ve bölgede bağımsızlıklarını ilan eden tüm ülkelerle diplomatik ilişkilerini başlatırken Ermenistan ile ilişki kurmaktan çekinmesi ile başlamıştır. Ermenistan, Türkiye ile olan sınırının açılması için büyük çaba sarf etmekte, ancak bunun için Türkiye ile diyalog kurmak yerine, başka ülke veya kuruluşların Türkiye üzerine baskı yapması için girişimlerde bulunmaktadır. Ermenistan'ın halen devam eden bu politikası sonucunda hem ABD, hem de AB, zaman zaman Türkiye'ye sınırın açılması gerektiğini belirtmektedirler.

Oysa sınır bugün açılrsa, ne Ermenistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalatta veya yapacağı ihracatta, ne de Türkiye üzerinden yaptığı taşımacılıkta kısa vadede kayda değer bir artış olmayacağı, artışın ancak orta vadede beklenebileceği değerlendirilmeleri de yapılmaktadır.¹⁷⁸ Ermenistan'ın Türkiye sınırının açılması çabalarının temelinde gerçekte ekonomik değil siyasi sonuçlar yatmaktadır. Sınırın açılması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin

¹⁷⁷ Aybars Görgülü, **Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008, s.14.

¹⁷⁸ Ömer E. Lütem, "Kafkasların Yalnız Ülkesi: Ermenistan", **Stratejik Analiz**, Mayıs 2007.

yaralanmasına ve Ermenistan'ın Karabağ konusunda elinin güçlenmesine fayda sağlayacaktır.

Aslında Türkiye tarafından Ermenistan'a, sınırın kapalı kalmasına paralel olabilecek etkili ve gerçek bir ambargo da uygulanmamaktadır. Erivan ile İstanbul, Trabzon ve Antalya arasında düzenli uçak seferleri yapılmakta ve taşınan yolcular ile bavul ticareti devam etmektedir. Gürcistan ve diğer ülkeler üzerinden Türkiye'ye gelen Ermeniler de uygulanan vize rejimi ile herhangi bir zorlukla karşılaşmamaktadırlar. Türkiye açısından bakıldığında da İran ve Gürcistan üzerinden gerçekleşen Türkiye kaynaklı ihracatın Ermenistan'ın toplam ithalatının yüzde 10'unu aştığı tahmin edilmektedir. Son dönemlerde Gürcistan sınırında açılması gündemde olan Aktaş sınır kapısı bir anlamda Ermenistan'a açılmaktadır. Aktaş sınır kapısından Gürcistan-Ermenistan sınırındaki Bavra sınır kapısına kadar olan mesafe sadece 68 km'dir.¹⁷⁹

Ermenistan'ın bölgede yalnızlığa itildiği ikinci olay, Bakü-Ceyhan petrol boru hattının Ermenistan'dan geçirilmemiş olmasıdır. Ermenistan yolunun yaklaşık 400 kilometre kadar daha kısa olmasına ve bazı ABD Kongresi üyelerinin çabalarına rağmen, Azerbaycan ve Türkiye'nin ısrarlı tutumları sonucunda hat Ermenistan'dan geçirilmemiştir.

Ermenistan'ın bu bölgede yalnız kalmasına neden olan son olay ise Kars-Ahalkalek demiryolu hattı projesidir. Türkiye 1993 yılında kara sınırını kapayınca Kars-Gümrü demiryolu hattından yararlanamaz hale gelmiştir. Zamanla Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan dış ticaretinin gelişmesi, Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin artması ve Gürcistan'ın bu hattın gelirlerine olan ihtiyacı, Kars-Gümrü demiryoluna alternatif aranmasına yol açmış ve 7 Şubat 2007 tarihinde son anlaşma imzalanmıştır.

Türkiye'nin sınırını kapatması ve halihazırda sınırı açma niyetinde olmaması, Azerbaycan'dan gelen petrol ve gaz boru hatlarının daha kısa bir

¹⁷⁹ Laçiner, "Türkiye Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı", s.8.

yol olmasına rağmen Ermenistan'dan geçirilmemesi ve son olarak da Kars-Ahalkelek demiryolu hattı planına Ermenistan'ın dahil edilmemesi Ermenistan dış politikası için ciddi başarısızlıklardır ve kendisini daha da yalnız hissetmesine sebep olmaktadır. Ermenistan basınında bu durumun fazla gündeme getirilmediği, genelde konuya ilgisizliğin hüküm sürdüğü görülmektedir. Bunun başlıca nedeni RF'nun, Ermenistan ekonomisindeki öncelikli durumudur. Ermenistan doğal gaz ve petrolünü RF'dan almakta, Ermenistan'ın güvenliği bu ülkedeki Rus sınır birlikleri ile büyük bir Rus üssü tarafından sağlanmaktadır. Ancak en önemlisi, kurulduğu günden bu yana Ermenistan'ın RF yanlısı kadrolar tarafından idare edilmesidir. RF hayatın her alanında etkisini hissettirmektedir. Buna karşın, Ermenistan'ın ABD ve AB ile olan bağlarını güçlendireceğine inanılan AB'nin "Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı", ABD'nin "*Millenium Challenge*" programı ve NATO'nun "Ortaklık Eylem Planı" girişimlerinin Ermenistan üzerinde amaçlanan etkiyi gösterdiklerini söylemek zordur.

RF, Ermenistan'daki bazı tesisleri satın alarak veya borca karşı sayarak Ermenistan ekonomisindeki payını daha da artırma çabasındadır.¹⁸⁰ Bu kapsamda RF'nun Ermenistan'da sahip olduğu bu önceliğin önümüzdeki dönemde daha da artacağı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Ermenistan'ın Kafkasya'da bir miktar yalnız kaldığı ancak kendisini sürekli olarak destekleyen RF sayesinde konumunu koruduğu görülmektedir. Ermenistan önümüzdeki dönemde de, ağırlıklı olarak RF yanında yer alarak onun koruma ve himayesini bekleyecek, ancak gerek ABD, gerekse AB ile olan ilişkilerini de sıcak tutmaya gayret edecek, onların desteğinin devamını hissettiği sürece Karabağ sorunu ya da Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkiler konusunda taviz vermeye pek de istekli olmayacaktır.

Türkiye'nin Ermenistan sınır kapısını açması halinde Kafkasya bölgesinin istikrar ve barış açısından büyük kazanımlar elde edeceği de konuya ilişkin önemli iddialar arasındadır. Bölgede istikrarın sağlanması ve idame ettirilmesi için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önemi

¹⁸⁰ Lüttem, "Kafkasların Yalnız Ülkesi", s.3.

vurgulanmaktadır. Özellikle AB organlarının çeşitli kararlarında bu durum zaman zaman dile getirilmektedir. Ancak yıllardan beri Azerbaycan ile olan sorununda adım atmaktan dahi çekinen ve Türkiye ile ilişki kurulması konusunda pek de yapıcı olmayan Ermenistan'ın sadece Türkiye ile olan sınır kapısının açılması ile komşuları ile olan sorunları göz ardı edeceği ve bölgenin bir anda huzur ve istikrara kavuşacağı da pek gerçekçi değildir.

3.2.4. Toprak Bütünlüğünü Tanımama

Türkiye-Ermenistan arasında ilişki kurulamamasının temel sebeplerinden biri de Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamasıdır. Bu durum gerek Ermenistan Cumhuriyetinin bağımsızlık bildirgesi ve anayasasında, gerekse yönetim kademelerinde yer alan kişilerin çeşitli konuşmalarında açıkça belirtilmektedir.

Ermenistan Bağımsızlık Bildirisi'nin 11. maddesinde Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesine atıfla *“Ermenistan Cumhuriyeti 1915 yılında Osmanlılar tarafından Türkiye ve Batı Ermenistan'da yapılan soykırımın uluslararası alanda tanınmasının başarılmasına destek olacaktır- The Republic of Armenia stands in support of the task of achieving international recognition of the 1915 Genocide in Ottoman Turkey and Western Armenia”* ifadesi ve Ermenistan Anayasası'nın giriş bölümündeki Ermenistan Bağımsızlık Bildirisinde kayıtlı ulusal hedeflerin Ermeni Devleti'nin temel ilkeleri olduğu beyanı, yine Ermenistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafında Devlet Arması'nda Ağrı Dağı'nın bulunduğu hususları yer almaktadır.

Ermenistan Bilimler Akademisi Doğu İncelemeleri Enstitüsü Türkiye Bölümü Direktörü Ruben Safrastyan 31 Ekim 2007 tarihinde bir Ermeni gazetesine (Largir) verdiği bir demeçte “Ermenistan Anayasası'nda Türkiye'den toprak talep eden bir hüküm bulunmadığını ve Ermenistan'ın ne Başkan Koçaryan zamanında ne de daha önce Türkiye'den toprak talep

etmediğini" belirtmiştir. ¹⁸¹ Ermenistan Hükümetlerinin Türkiye'den toprak talep etmediği doğrudur. Çünkü böyle bir talepte bulunmak Ermenistan'ın dış politika çıkarlarına uygun değildir. Muhtemelen böyle bir talep, RF dahil, hiçbir ülke tarafından desteklenmemesi bir yana, Karabağ ve 7 Azeri rayonunu işgal etmiş olan Ermenistan'ın yayılmacı bir politika izlemeye devam ettiğinin de kanıtını oluşturacaktır.

Ermenistan Anayasası'nın Türkiye'den toprak talep eden bir hüküm içermediği de doğrudur. Ancak 23 Ağustos 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesi Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak tanımlamakta ve bu toprakları Ermenistan'ın bir parçası olarak kabul etmektedir. Ermenistan Anayasası ise bildirgedeki milli hedefleri temel olarak aldığını ifade etmekte ve dolaylı da olsa, Doğu Anadolu'nun Batı Ermenistan olarak tanımlanmasını Ermenistan Devletinin temellerini oluşturduğunu belirtmekte ve halen Türkiye sınırları içinde yer alan bir bölgeyi Ermenistan sınırları içinde görmeyi arzu ettiğini ve bunun devletin temel ilkelerinden biri olduğunu açıklamaktadır.

19-20 Aralık 2007 tarihlerinde Ermenistan Meclisi'nde yapılan "Türkiye ile İlişkiler" oturumunda Taşnak Partisi Erivan Büro Şefi Kiro Manoyan, "Türkiye ile aramızdaki sınır çizgisi de yeniden belirlenmeli. Kars anlaşması bağımsız Ermenistan tarafından imzalanmadı. Sovyetler döneminden sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan bu yüzden temel olarak Sevr Antlaşmasını görmekte. Bu anlaşmaya göre ise sınırlar çok farklı bölgeleri kapsıyor" demiştir. ¹⁸²

Görüldüğü üzere gerek yazılı metinler, gerekse açıklamalar Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıma konusunda hiç de samimi olmadığını göstermekte bu da ilişkilerin kurulması aşamasında aşılması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

¹⁸¹ Ömer E. Lütem, "Ermenistan Anayasası ve Türkiye'den Toprak Talebi", <http://www.eraren.org /index.php? Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2784> (25 Kasım 2009), par.2.

¹⁸² Hacıoğlu, "301'i At Sevr'i Getir".

3.2.5. Diaspora ve Ermenistan Dış Politikasına Etkisi

Kelime anlamıyla, “dağılma, yayılma” anlamlarına gelen diaspora ülkemizde ağırlıklı olarak çeşitli ülkelerde yaşayan Ermenilerin oluşturduğu cemaatlere verilen ad olarak kullanılmaktadır. Ermeni diasporası 20. yüzyıldan itibaren daha sık kullanılan bir terim olmuştur. Diaspora Ermeni halkının tarihinde büyük yer tutmuştur. Ermeniler tarihin çeşitli dönemlerinde göçler ve tehcirler nedeniyle yüzyıllar boyunca anayurtlarının dışında yaşamışlardır. Anayurtlarının dışında, yaşadıkları toprakların halklarından etkilenen ve etnik kökenlerine ilişkin özellikleri giderek zayıflayan ve yok olan Ermeniler için, diaspora yani bir Ermeni cemaati mensubu olmak da, giderek anlamını yitirmeye başlamıştır.

İşte Ermeni kimliği ve milliyetçiliği 19 ve 20. yüzyıllarda bu ortamda gelişmiştir. Bu açıdan bakıldığında Ermeni kimliğinin bir göçmen ya da diaspora kimliği olduğu söylenebilir. Uzunca bir süre bağımsız bir devlet kuramayan ve bugünkü Ermenistan dışında gerçek anlamda bir çoğunluk oluşturamayan Ermenilerin bu göçmen karakteri olaylara bakışlarını şekillendirmiş, daha tepkisel ve romantik bir nesil hazırlamıştır.¹⁸³

Ermeni milliyetçiliğinin ve diasporanın oluşmasında Lübnan Ermenileri çok güzel bir örnektir: 19 ve 20. yüzyıllarda çeşitli göç dalgaları ile Lübnan’a gelen Ermenilerin gerek dinleri gerekse dilleri açısından büyük farklılıklar taşıması, bir grup oluşturmalarına imkan vermemiş, hatta gruplar arasında ayrılıklara yol açmıştır. Ancak Ermeniler ile Müslümanlar arasında yaşanan gerginlikler ve buna karşı oluşan Hıristiyan ittifak Ermenilerdeki Ermenilik bilincini arttırmış ve Taşnak Ermenileri 1904 yılında Beyrut’ta yerel bir parti kurmuşlardır. Bu çerçevede bir de gazete yayınlanmaya başlanmıştır. Gazetenin adı “*Nor Piunik*”, yani “*Yeni Phoenix*”tir. Taşnaklar tıpkı Phoenix gibi yanan küllerinden yeniden dirildiklerini söylemeye çalışırken Türklere

¹⁸³ Elif Arslan, “Ermeni Diasporası’nın Ermenistan İç Politikasına Etkileri”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasi Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli-2006), s.23.

duydıkları öfkeyi de ortaya koymaktadırlar. Onlara göre Ermenileri bu göçlere zorlayan Türklendir ancak onlar nerede olurlarsa olsunlar kendi küllerinden yeniden doğmaktadırlar.

1920'lerin ikinci yarısından itibaren Lübnan'daki Taşnaklar eğitim merkezli bir kampanya başlatmıştır. Kampanyanın hedefi "gerçek ve doğru Ermeni erkek ve kadını"yı yaratmaktır. Bunun için ilk adım olarak Ermeni kimliğinin, üzerindeki Türk Arap kültürel etkisi silinerek, Ermeni kökleri üzerinde yeniden inşa edilmesi istenmiştir. Parti ile bağlantılı okullar yapılarak, öğretmenleri bu anlayış üzerine yetiştirecek öğretmen okulları ve eğitim kurumları oluşturulmuştur. Ermenicenin öğretilmesine özel bir önem verilmiş, bu dersleri takip eden öğrencilere ise kendilerini üstün bir topluluğun üyesi olduğu bilinci aşılanmıştır. Eğitim kampanyasında sahip oldukları basımevleri vasıtasıyla basın faaliyetlerinin de büyük rolü olmuştur. Böylece Taşnaklar kısa sürede siyasete daha aktif girmiş ve 1970'li yıllara kadar kendi bölgelerinde neredeyse tüm seçimlerde Taşnakların desteklediği adaylar kazanmıştır.

Ermeni Kilisesi de Ermeni gruplar arasındaki bölünmeler nedeniyle özellikle 1915 olayları temelinde, Türkleri düşman olarak tasvir etmiş ve bu sayede Ermenileri tek bir hedef üzerinde odaklamaya çalışmıştır. Böylece gerek Taşnakların, gerekse kilisenin çalışmaları neticesinde "Türk düşmanlığı" Ermenileri birleştirmede oldukça etkili bir araç olmuştur. Bunun sonucunda Lübnan'da Ermeni kimliğinin asimilasyonu durdurulabilmiştir. Çocuklar daha çok küçük yaşlardan itibaren Ermeni kimliği ve ideolojisi ile yetiştirilmiş ve "gerçek Ermeni" bu yolla yaratılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle belki de en radikal Ermenilerin ve Ermeni gruplarının çıktığı yerlerden biri de Lübnan olmuş ve diğer Ermeni diasporalarını da bu bölgeden gelenler etkilemiştir.¹⁸⁴

Ermeniler için zorunlu bir tehcir de Ortadoğu'da yaşanan etnik gerginlikler neticesinde ortaya çıkmıştır. Arap ülkelerinde bağımsızlık süreci

¹⁸⁴ Arslan, a.g.t., ss. 26-28.

hız kazandıkça buralarda yaşayan Ermeniler başta Fransa ve ABD olmak üzere Batılı ülkelere göç etmeye başlamışlardır. Bu göç sonucunda İngiltere, Kanada, Avustralya ve Almanya'da da Ermeni diasporası oluşmaya başlamıştır. Buna rağmen bu ülkelere birbirinden çok farklı kültür ve coğrafyalardan gelen Ermeniler birbirleriyle dahi anlaşamaz hale gelmişlerdir.

Bu ortamda daha önce denenmiş ve başarıya ulaşmış olan Lübnan örneğinden çıkarılan dersler bir kez daha asimilasyonun önlenmesi için ihtiyaç duyulan reçete olmuştur. Ermeni grupların bir araya toplanması için milliyetçi gruplar ve kilise tarafından "1915 olaylarının bir soykırım olduğu ve Türklerin Ermenileri yok etmeyi amaçladığı" yönünde yapılan yoğun propaganda ve özellikle çocukların eğitimi ile başlayan hareket, basın yayın organları ve sanatın da devreye girmesiyle başarıya ulaşmıştır. Böylece Ermeni kimliğinin oluşumunda Türkler, bir kez daha en önemli rolü üstlenmişlerdir.

Dünyanın çeşitli ülkelerine yerleşen Ermeni diasporası Ermenistan'ın en büyük destekçisidir. Ermeni lobisi özellikle ABD, Fransa, Kanada, Rusya ve Lübnan'da çok etkilidir. Diaspora Ermenistan'a maddi kaynak sağlamakta, buldukları ülkelerin Ermenistan'a yardım yapmaları konusunda lobi faaliyetlerinde bulunmakta ve sözde soykırımın o ülkede tanınması için çaba sarf etmektedir.

ABD diasporanın en yoğun faaliyetlerinin olduğu ülkedir. Lobi faaliyetleri sonucunda Ermenistan, İsrail'den sonra nüfusuna oranla en fazla Amerikan yardımı alan ülke olmuştur. ABD'nin son on yıl içinde Ermenistan'a doğrudan yaptığı yardımların toplamı 1,4 milyar dolara varmaktadır ki bu Ermenistan'ın yılda 2 milyar civarında olan milli gelirin yüzde 7'sini oluşturmaktadır. Diaspora kuruluşlarının Ermenistan'a yaptığı yardımlar bunun dışındadır.¹⁸⁵

ABD'de faaliyet gösteren Ermeni lobisi üyeleri yaklaşık 1.250'dir. Bu örgütler, 1984 yılında Amerikan Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of

¹⁸⁵ Arslan, a.g.t., s.167.

America-AAA) adıyla bir çatı altında toplanıp bir lobi kurumu olarak etkili bir çalışma yürütmeye başlamışlardır. AAA çatısı altında yaklaşık 7 bin kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir ve yaklaşık bütçesinin 2,5 milyon dolara ulaştığı kaydedilmektedir. Ermeni lobisinin Amerikan Kongresinde üzerinde çalıştığı ve çalışmaya devam ettiği temalardan birincisi; (sözde) Ermeni soykırımını Amerikan Senatosu'ndan çıkarmak ve dolayısıyla ABD'nin resmen bunu kabul etmesini sağlamaktır. İkincisi; ABD'nin Ermenistan'a insani yardım programları uygulamasını, teknik yardım ve kalkınma yardımı yapmasını sağlamaktır. Üçüncüsü ise; Azerbaycan ve Türkiye lehine olabilecek teklif ve girişimleri engellemektir. Lobi faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları son tema da Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan lehine politikaların geliştirilmesidir.¹⁸⁶

Günümüzde diasporadaki Ermeniler Ermenistan'daki Ermenilerden daha zengin ve daha güçlüdürler. Bağımsız bir Ermenistan'ı desteklemekte ancak bu bağımsız Ermenistan'da yaşamak istememektedirler. Buna rağmen bağımsız bir Ermenistan diasporanın Ermenileri bir arada tutmak için kullandığı ve yaklaşık 100 yıldır tek hedefi olan Türk düşmanlığı ve sözde soykırımın tanınması girişimleri için çok faydalı olmuştur. Bu amaçla diaspora Ermenistan iç siyasetinde söz sahibi olarak ve hükümetin yetkili kademelerine diaspora taraftarı siyasetçileri getirerek Türkiye karşıtı girişimlerini çift taraflı ve daha güçlü olarak sürdürme gayreti içerisinde. Bu da Ermenistan'ın dış politikasında ciddi sorunlara yol açmakta, çünkü Ermenistan üzerinde büyük bir etkisi olan diaspora Ermenistan'ın ulusal çıkarlarının farkında olamayabilmektedir. Denebilir ki, Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmemesinde ve Ermeni dış politikasının sertliğinde diaspora başat rol oynamaktadır.

Ermeni diaspora partileri olarak bilinen Ermeni Devrimci Federasyonu, Taşnak ve Sosyal Demokrat Hınçak Partileri Ermenistan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasıyla daha da faal hale gelmişlerdir. Bu partiler bir yandan Ermenistan içinde aktif olarak siyasi parti çatısı altında faaliyette

¹⁸⁶ Asil S. Tunçer, "ABD'de Ermeni Diasporası'nın Çalışmaları", **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir-2006), ss.113-115.

bulunurken, diğ er yandan da Ermeni diasporasının bulunduğ u büt ün ö lkelerde örg ütl enerek, diasporanın kontrol ünü ellerine geç irmiş lerdir. Diasporanın gerçekleşt irdiğ i lobcılık faaliyetlerini sürdü ren Ermeni kuruluş larının ortak amaçları; Ermenilerin kimliklerini, kö ltürlerini, tarihlerini, edebiyatlarını korumaktır. Ancak bunun yanında hepsinin birleş tikleri, hatta kuruluş sebebi olarak gösterilen noktaları Türk Düş manlığ ıdır.¹⁸⁷

Diasporanın etkisini Ermenistan üzerinde arttı rdığ ı dönemlerde bu durum Ermenistan dış politikasına da yansımaktadır. Ermenistan'ın ilk devlet başkanı Levon Ter-Petrosyan yeni kurulan bir ö lkenin devlet başkanı olarak bölgedeki ö lkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi ve ö lke ekonomisinin dü zeltilmesi amacıyla diasporanın Ermenistan üzerindeki etkisini azaltmak istemiştir. Ancak Ter-Petrosyan'ın Türkiye ve Azerbaycan politikalarını yeterince sert bulmayan Taşnaklar hükümet aleyhine çalışmalara baş lamışlar ve Ter-Petrosyan'ın dış politikasını muhalefetlerinin merkezine yerleştirmiş lerdir. Ter-Petrosyan iktidarını da tehdit etmeye baş layan Taşnak Partisinin ve bağı lantılı kuruluş ların faaliyetleri "siyasi terörizm" ve "uyuşturucu madde kaçakçılığ ı" suçlamalarıyla Ermenistan Ü st Mahkemesi tarafından önce 6 aylığ ına askıya alınmış , belirlenen zamanda şartlar yerine getirilmeyince de önlemlerin uygulanma süresi uzatılmış tir.

Ancak Ter-Petrosyan'dan sonra devlet başkanı olan eski Dağlık Karabağ kökenli Koçaryan iktidara gelir gelmez Taşnaklar üzerindeki yasaklar kaldırılmış ve 1995 yılından beri hapiste olan Taşnakların lideri Vahan Ovenesjan serbest bırakılmış tir. Bu durum Koçaryan ile Taşnakların dış politika yaklaşımlarının birbirlerine ne kadar yakın olduğ unu gösteren en büyük ipuçlarından biridir. Nitekim Petrosyan, iktidarı süresince Türkiye ile ilişkilerde daha sert bir tutum izlemiş ve sözde soykırımın tanınmasını bir devlet politikası haline getirmiştir.

¹⁸⁷ Zeynep Boyacıoğlu, "Ermeni Diasporasının Türk Dış Politikasına Etkileri", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya-2005), s.38.

Ermenistan iç ve dış politikasındaki diaspora etkisi Koçaryan'dan sonra devlet başkanı olan Serj Sarkisyan ile devam etmektedir. Sarkisyan da Koçaryan gibi bir Karabağ Ermenisidir. Görülmektedir ki diasporanın Ermenistan iç ve dış siyasetini kontrol amacına yönelik olarak Türk düşmanlığı ve sözde soykırım iddiaları yanında bir argüman daha geçmiştir ki bu da Dağlık Karabağ sorunudur.

Diaspora sözde soykırımı ve Dağlık Karabağ sorununu kullanarak Ermenistan'ın iç siyasetine hakim olmaya çalışmakla beraber asıl hedefi Ermenistan değil Batı Ermenistan'dır. Yani diaspora Türkiye'den alabileceği toprak ile sözde soykırımın kabulü neticesinde kazanacağı maddi ve manevi tazminatları hayal etmektedir. Bu nedenle diasporanın ülke iç siyasetindeki hakimiyetinin artması, Ermenistan'ın dış siyasetinde Türkiye ve Karabağ konusunda daha sert tavırlar takınmasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın konusu olan Dağlık Karabağ sorunu ve bu sorunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine etkisi son 20 yıllık bir dönemi kapsamasına rağmen, Türk-Ermeni ilişkilerinin geçmişi Türklerin Anadolu'ya gelişlerine kadar uzanmaktadır. Bu iki ulus yüzyıllar boyunca birlikte ve kardeşçe yaşamışlar ancak, bir yandan Osmanlı Devleti'nin güçten düşmesi ve milliyetçilik akımlarının etkileri, diğer yandan Çarlık Rusya'sının Kafkasya'da müttefik bir devlet oluşturma isteği Türkler ile Ermenilerin arasını açan faktörler olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmaya başlanan gerginlikler 20. yüzyılın başlarında iyice belirgin hale gelmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında karşı cephelerde yer alan iki ulusun birbirlerine karşı girişmiş oldukları eylemler günümüzde dahi onarılamayan yaralar açmıştır.

Ermenistan'ın Sovyetler Birliği içinde yer alması ilk başlarda bu iki ülke arasındaki sorunların fark edilmesini zorlaştırmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Ermenistan adına Kars ve Ardahan'ı istemesi, ardından 1953 yılında Ermenistan adına ileri sürdüğü taleplerinden vazgeçtiklerini bildirmesi günümüze kadar süregelen sorunların ortaya çıkışının başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerinde baskı kurmak amacıyla Ermeni sorununu yeniden gündeme getirme gayretleri sayesinde Ermeniler tarafından 1967 yılında Erivan'da bir Ermeni soykırımı anıtı inşa edilmiştir. Bu olay Ermenistan dışındaki Ermeni toplumunda o zamana kadar pek görülmemiş Türkiye ve Türkler karşıtı duyguların güçlenmesine yol açmış, Yahudi soykırımından esinlenerek ve Almanya'nın bu olayda zarar görenlere büyük tazminatlar ödemesi dikkate alınarak, Osmanlı Devleti döneminde 1915 yılında gerçekleştirilen zorunlu sevkini bir soykırım, Türkiye'nin de bu olayın faili olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu yolda hayli yoğun propaganda yapılmışsa da o yıllarda bu girişimlerin dünya kamuoyunda kayda değer bir etkisi görülmemiştir.

1970'lerin başlarında dünyanın çeşitli ülkelerinde bulunan Ermeni Enstitüleri tarafından tüm ülkelerde Ermeni soykırımının anlatılması yönünde çalışmalar ve propaganda faaliyetlerine başlanmıştır. Ermeni Şehitlerini Anma Günü olarak ilan edilen 24 Nisan tarihlerinde çeşitli ülkelerde gösteriler düzenlenmiş ve "tehcir" adına değişik ülkelerde çok sayıda anıt yaptırılmıştır. Ayrıca seslerini en kolay ve en etkili yoldan duyurmak amacıyla 1973 yılından itibaren ASALA ve JCAG gibi Ermeni terör örgütleri çok sayıda Türk diplomat ve vatandaşını öldürmeye başlamış, dünyanın çeşitli yerlerindeki Türk temsilciliklerine saldırmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Ermeni sorununun Ermenistan boyutu ortaya çıkmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığı Türkiye tarafından çok hızlı bir biçimde tanınmış, ancak aşılamayan sorunlar ve Dağlık Karabağ sorununun bunların üzerine eklenmesi nedeniyle diplomatik ilişkiler bir türlü tesis edilememiştir.

Dağlık Karabağ sorunu ortaya çıktığı 1988 yılından itibaren Türk halkının ve kamuoyunun yoğun ilgisini çekmiştir. Türklerin tarihi kökleri kapsamında eski Sovyet coğrafyasında yaşayan Türkler ile olan manevi bağları ve bu uluslar içerisinde Azerbaycan Türkleri ile olan farklı ve yakın ilişkileri, Karabağ'ın önemini bir kat daha artırmıştır.

Türkiye'de yaşayan büyük miktarda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri kökenli veya bu bölgeden göç etmiş insan bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Azeri Türklerinden oluşmaktadır. Bu Türklerin Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikası ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerinde oluşturduğu kamuoyu etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Ayrıca açılan ve açılması planlanan petrol ve doğalgaz boru hatlarının yanında sürekli artma potansiyeli ile Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin Türkiye'nin Ermenistan politikasını etkilemesi kaçınılmazdır.

Bu kapsamda, Dağlık Karabağ sorununun başlangıcında Ermenistan ile ilişki kurma aşamasında olan Türkiye, gerek kendisi gerekse diğer ülkeler ve topluluklar nezdinde yapılan barış girişimlerine rağmen Ermenistan'ın Karabağ ve Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve kamuoyundan gelen tepkiler neticesinde Ermenistan ile olan kara sınırını ve hava sahasını kapatmış, diplomatik ilişkilerini başlatamamıştır. Kara sınırının açılması Dağlık Karabağ sorununun çözümüne endekslenmiştir.

Hava sahasını ancak Azerbaycan-Ermenistan arasındaki ateşkesten sonra açan Türkiye, günümüzde dahi Karabağ konusunda yaşanacak gelişmelerin ve Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilmesinin, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi yolunda atılacak adımlarla paralel yürümesi gerektiğini ifade etmektedir. Kısacası Dağlık Karabağ sorunu ilk ortaya çıktığı andan itibaren Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen ana unsur olmuş, aradan geçen 21 yıl boyunca kilidi açmak mümkün olmamıştır.

Ermenistan'ın Karabağ haricindeki sorunlar ile ilgili olarak bağımsızlık sonrasında yapmış olduğu faaliyet ve girişimleri sıralamak gerekirse, Ermenistan, Bağımsızlık Bildirisi ve Anayasası'nda Türkiye'den toprak talep ettiğini belirtmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı belirleyen 1921 Kars-Gümrü Antlaşması'nın yürürlükte olmadığını savunmaktadır. Ermenistan'ın ve Ermeni diasporasının dünya çapında yürüttükleri faaliyetler neticesinde 19 ülke parlamentosu sözde Ermeni soykırımını kabul etmiş durumdadır ve bu durum Türkiye'yi AB üyeliği gibi çeşitli alanlarda oldukça zorlamaktadır.

Karabağ sorunu aslında Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerinin ana sorunlarından biri değildir. Türkiye, Azerbaycan'la olan özel ilişkileri nedeniyle Karabağ'daki durumu kendisi içinde bir sorun olarak kabul etmiştir. Ayrıca, Karabağ sorununun başından itibaren Türkiye tarafından, en yetkili kişilerin ağızından birçok kez Karabağ sorununun çözümü, 1993'te kapatılan Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması için ana şart, Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin başlaması için ise şartlardan biri olarak belirtilmiştir. Ancak, Karabağ

sorunun çözümlenmesi ve sınırlarının açılması Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarının sona erdiği veya ereceği anlamına gelmeyecektir.

Aslında Karabağ sorununun çözümünün Ermenistan'a sağlayacağı büyük getiriler bulunmaktadır. Bu durumda Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a karşı uyguladığı ekonomik önlemler kalkacak, Böylece Ermenistan Türkiye üzerinden Avrupa ve Yakın Doğu ülkelerine erişebilecek ve Ermenistan ekonomisi olumlu yönde etkilenecektir. Ermenistan'ın komşularıyla olan sorunlarını çözülmesi bölgede ve uluslararası alanda kredibilitesini artıracak, halen savunma için harcadığı kaynaklardan önemli bir bölümünü kalkınma projeleri için kullanabilecektir. Kısacası komşularıyla olan sorunlarını aşabildiği takdirde Ermenistan ekonomik alanda süratle kalkınan bir ülke durumuna gelebilecektir. Bunun gerçekleşmesi için Ermenistan'ın yapması gereken Karabağ'ın, geniş özerklikle, Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmesi ve halen işgal ettiği topraklardan çekilmesidir. Diğer taraftan Ermenistan'a değil Azerbaycan'a bağlı olmak ekonomik açıdan Karabağ'ın da lehine olacaktır.

Karabağ sorununun çözümlenmesi ve Kafkasya'da güvenliğin artırılması jeopolitik açıdan Türkiye'nin de lehinedir. Ancak, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarının başında Karabağ sorunu değil, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması ve soykırım iddiaları bulunmaktadır. Bu kapsamda Karabağ sorununun çözümü Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelmesi için yeterli olmayacaktır. Normal ilişkilerin kurulabilmesi için Karabağ sorunu ile eş zamanlı olarak bu sorunların çözümünün de sağlanması gereklidir. Karabağ sorunu yanında iki ülke arasındaki sorunların giderilebilmesi neticesinde Ermenistan sınırının açılması bu ülke ile olan ticareti arttıracak, Türkiye-Azerbaycan arasındaki kara ulaştırmasında Ermenistan yolları da kullanılabilir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki sorunlardan biri olsa bile belki de en kısa vadede ve en kolay çözümlenebilecek olan Karabağ sorununda ateşkesin üzerinden geçen 15 yıla ve çözüm için uluslararası alanda yapılan

pek çok girişime rağmen hala herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır. Kaldı ki Ermenistan'ın soykırım iddialarından vazgeçmek ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıdığını ifade etmek, gerek Ermenistan içindeki radikal gruplar, gerekse yurtdışındaki Ermeni diasporası nedeniyle günümüzde ve gelecekte iktidarda olacak Ermenistan hükümetleri tarafından atılması çok güç adımlardır.

Şu da unutulmamalıdır ki ilişkilerdeki en büyük eksikliklerden birisi de Ermenistan'ın irade noksanlığıdır. Bu durum Ermenistan'ın bağımsızlığı sonrasında defalarca yaşanmış bir durumdur ve halen de yaşanmaya devam etmektedir. Şöyle ki ne zaman ilişkilerin geliştirilmesi için uygun koşullar oluşsa ve her iki ülkenin optimist medya ve politika yorumcuları umutlu görüş bildirmeye başlasa Ermenistan hem de en yetkili ağızlardan tarihi düşmanlıkları unutamadığını gösteren açıklamalarla ortaya çıkarak görüşmelere veya diyaloga son vermektedir.

Ayrıca Ermenistan'daki Karabağ partisinin dış politikadaki egemenliği de Türkiye ile ilişkilerin ana sorunlarından biridir. Ter-Petrosyan'dan sonra devlet başkanı olan Koçaryan ve Sarkisyan Karabağ Ermenisidir ve her ikisi de diaspora ile yakın ilişki içindedirler. Diaspora Ermenistan iç ve dış siyasetini kontrol amacına yönelik olarak Türk düşmanlığı ve sözde soykırım iddiaları yanında artık Dağlık Karabağ sorununu da kullanmaktadır. Karabağ kökenli Ermenilerin hem de diaspora destekli olarak Ermenistan'a devlet başkanı olması bu durumun en büyük kanıtıdır. Diasporanın ülke iç siyasetindeki hakimiyetinin artması, Ermenistan'ın dış siyasetinde Türkiye ve Karabağ konusunda daha sert tavırlar takınmasına sebep olmaktadır.

Şu anki durum göz önüne alındığında Türkiye Karabağ sorununu göz ardı ederek Ermenistan ile olan sınır kapılarını açsa, hatta soykırım suçlamalarını da kabul etse Ermenistan devlet işleyişindeki yapısal sorunlar nedeniyle ilişkilerde gelişmeler çok ağır ilerleyecektir.

Ancak var olan tüm sorunlara ve Ermenistan'ın irade noksanlığına rağmen, son dönemde iki ülke arasında yaşanan yakınlaşma ve ilişkilerin normalleştirilmesi yolunda her iki ülke politikacıları tarafından yapılan açıklamalar ve atılabilen adımlar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin çok uzak olmayan bir gelecekte kurulabileceğini göstermiştir.

Türkiye ve Ermenistan dışişleri bakanlıklarının İsviçre'nin arabuluculuğunda Türkiye Ermenistan ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla başladıkları görüşmeler Nisan 2009'da ilk meyvelerini vermeye başlamış, 31 Ağustos 2009'da üç ülke dışişleri bakanlığı tarafından eş zamanlı yapılan basın açıklaması ile "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin parafladıkları "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü"ne dair iç siyasi istişarelerini başlatma hususunda mutabakata vardıkları" kamuoyuna duyurulmuştur.

Özellikle Nisan'daki ilk açıklamaların ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan gerginlik Türkiye tarafından en yetkili ağızlardan yapılan "Dağlık Karabağ sorununda ilerleme sağlanmadıkça Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin ve sınırın açılmasının mümkün olmayacağı mesajı" ile sona ermiştir. Benzer açıklamalar protokollerin açıklanması sonrasında da yapılmıştır.

Ermenistan ile ilişkilerde yapılan son hamleler klasik Türk dış politikasının dışında ve Türkiye'nin bölgesel bir güç olma yolunda attığı adımlardır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "komşularla sıfır sorun" hedefi paralelinde Dışişleri Bakanlığı tarafından benimsenen dış politika değişimi, Türkiye'nin değişen dünyada yerini belirleme yolunda attığı adımların sağlam olmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin yıllardır Ermenistan ile ilişkilerin kilidini Karabağ'a bağlaması, kendi dış politikasını sınırlandırmış ve Karabağ sorununun belki de ilişkilerin kurulması ile çözülebileceğini görememiştir.

Son gelişmeler ışığında yakın gelecekte Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kurulması ile Dağlık Karabağ sorununun çözümüne ilişkin belirlenen yol haritasının işlerlik kazanması sürpriz olmayacaktır. Ayrıca gelişmeler, eğer Dağlık Karabağ sorunu olmasaydı ve Ermenistan ile ilişkilerin kurulması temeline yerleştirilmeseydi, yaşanabilecek zorluklar ve her iki ülke açısından ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşın, Türkiye-Ermenistan diplomatik ilişkilerinin daha önce kurulabileceği ve ağır ağır yol alabileceğini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ARIBOĞAN, Deniz Ü., **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, İstanbul, Mavi Ada Yayıncılık, 1998.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)** , İstanbul, Alkım Yayınevi, 2003.
- ATTAR, Aygün, **Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.
- AYDIN, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, (Ed.) Baskın ORAN, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- BAL, İdris, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, (Ed. İdris BAL ve Mustafa ÇUFALI), Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- BALCI, Gökhan, **Türkler Soykırım Yaptı mı?**, İstanbul, Truva Yayınları, 2007.
- BARUTÇU, Faik A. **Siyasi Anılar 1939–1954**, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1977.
- BAŞGÜN, Necla, **Türk-Ermeni Münasebetleri**, Ankara, Töre-Devlet Yayınevi, 1973.
- BOSTANOĞLU, Burcu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, Aralık 1999.

- ÇEÇEN, Anıl, **İnsan Hakları Rehberi**, Ankara, Bilim Yayıncılık, 1999.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998.
- ERALP, Atila (der.), **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- ERKİN, Feridun C., **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, ve SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara, Alkım Kitapevi, 1989.
- GÖRGÜLÜ, Aybars, **Turkey-Armenia Relations: A Vicious Circle**, TESEV Yayınları, İstanbul, 2008.
- GÜNAY, Bekir, "Kafkasya Jeopolitiği ve Ermenistan", **Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye'nin Güvenliği**, (Der:Gamze Güngörmüş KONA), İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1983.
- HERZİG, Edmund, **The New Caucasus, Armania, Azerbaijan and Georgia**, London, Royal Institute of International Affairs, 1999.
- KARABIYIK, Osman, **Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü-Yarını**, İstanbul, Hizmet Limited Şirketi Yayınları, 1984.

- KESKİN, Funda, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.
- KOÇAŞ, M.Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1990.
- KÖKLÜGİLLER, Ahmet (haz.), **Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk**, Tarih Dizisi, İstanbul: Milliyet Kitapları, Aralık 1997.
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası**, Cilt:II, 8. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- ÖKE, M.Kemal, **Ermeni Meselesi (1914-1923)**, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayınları, 1986.
- SELEK, Sabahattin (haz), **İsmet İnönü, Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ekim 1985.
- SONYEL, Salahi R., **Türk Ermeni Çıkmazı, Barışma Ümitleri**, Kıbrıs Türk Cemiyeti Yayınları, Londra, (Çev. Hasan ÜNAL), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, ve ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1995.
- TOKLU, Vefa, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara, İmaj Yayınevi, 2006.

- YAPICI, Utku, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları, Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.
- YEĞEN, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- YILMAZ, Veli, **Siyasi Tarih**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 1998.

Makaleler

- ASLANLI, Araz, “Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu?”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 9, Bahar 2003.
- ASLANLI, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001.
- ATAÇ, Kaan Kutlu, “Türkiye ile Yatıp Kalkıyorlar”, **Strateji**, 04.02.2008.
- BOZKUŞ, Yıldız Deveci “Dağlık Karabağ'da Sular Isınıyor mu?”, **Stratejik Analiz**, Şubat 2007.
- DUMAN, Selçuk, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Tehcir Gerçeği”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 9, Aralık 2005.
- ÇELİKPALA, Mitat, “Ermenistan'da Kritik Seçim”, **Strateji**, 11.02.2008
- KANBOLAT, Hasan, “Dağlık (Yukarı) Karabağ'da “Devlet Başkanlığı” Seçimleri ve Sonrası”, **Stratejik Analiz**, Eylül 2007.

- KASIM, Kamer, “The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 2, 2001.
- KASIM, Kamer, “Turkish–Armenian Reconciliation Comission: A Missed Opportunity”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 4, Aralık 2001.
- KHACHATRIAN, Haroutiun. “On Razor’s Edge: An Armenian Perspective on the Georgian-Russian War”, **Caucasus Analytical Digest**, Sayı:1, 17 Aralık 2008.
- KÖNİ, Hasan “Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları”, **Avrasya Dosyası**, Ankara, 1994. Cilt: I, Sayı: I.
- LAÇİNER, Sedat, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 6, Yaz 2002.
- LÜTEM, Ömer E., “Kafkasların Yalnız Ülkesi: Ermenistan”, **Stratejik Analiz**, Mayıs 2007.
- LÜTEM, Ömer E., “Olaylar ve Yorumlar”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 1, 2001.
- LÜTEM, Ömer E., “Olaylar ve Yorumlar”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005
- OKUTAN, Cevat ve EREKER, Fulya, “Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde “Rejim” Unsuru”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, Güz 2005/2.
- VELİEV, Cavid “Karabağ'da Kırmızı Çizgiler”, **Strateji**, 21.05.2007.

- VELİEV, Cavid, “Karabağ'da Sonuçsuz Yeni Öneri” **Cumhuriyet**, 25.12.2007.

İnternet Kaynakları

- AGİT Resmi Sitesi
“Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chairs”,
<http://www.osce.org/item/37541.html>, (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2009).
- ASLANLI, Araz, “Çözümsüz Bir Yıl Daha Bitmek Üzere”,
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=748&sayfa=16>,
(Erişim Tarihi: 22 Kasım 2008).
- ASLANLI, Araz, “Karabağ Sorununa Çözüm Getirmeyen Çözüm Önerileri”,
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=592&sayfa=42>,
(Erişim Tarihi: 09 Şubat 2009).
- ASLANLI, Araz, “Karabağ Sorununda Çözümsüzlük Süreci Ortadan Kalkıyor mu?” <http://www.tusam.net/print.asp?id=178>
(Erişim Tarihi: 19 Ocak 2009).
- ASLANLI, Araz, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Geleceği: Tek Tarafı Tavize Devam mı?”,
<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=161&sayfa=63>,
(Erişim Tarihi: 08 Mart 2009).
- “Bağımsızlık Sonrası Savaş”,
<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/bagimsizlik/bagimsizlik.html>
(Erişim Tarihi: 15 Şubat 2009).
- Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Resmi Sitesi “Ayın Tarihi”, www.byegm.gov.tr, (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2008).

- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi,
<http://www.un.org/millennium/webcast/statements/armenia.htm>,
(Erişim Tarihi: 05 Mart 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “Definition of Aggression”,
<http://www.un-documents.net/a29r3314.htm>,
(Erişim Tarihi: 15 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, Security Council Resolutions 1993,
<http://www.un.org/Docs/scres/1993/scres93.htm>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “The Situation in the Occupied Territories of Azerbaijan”,
<http://daccess-ods.un.org/TMP/4993896.html>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “UN Resolution 822 (30 Nisan 1993)”,
<http://daccess-ods.un.org/TMP/4121475.html>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “UN Resolution 853 (29 Temmuz 1993)”,
<http://daccess-ods.un.org/TMP/9681596.html>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “UN Resolution 874 (14 Ekim 1993)”,
<http://daccess-ods.un.org/TMP/886370.7.html>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).
- Birleşmiş Milletler Resmi Sitesi, “UN Resolution 884 (12 Kasım 1993)”,
<http://daccess-ods.un.org/TMP/966997.3.html>,
(Erişim Tarihi: 01 Şubat 2009).

- “BM Antlaşması”,
<http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/bmsarti.html>,
(Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2009).
- BOZKUŞ, Yıldız Deveci, “Ermenistan’ın Kafkas İttifakı Önerisine Yaklaşımı ve Türkiye’nin Tavrı”,
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2510&kat1=44&kat2=>,
(Erişim Tarihi: 15 Ocak 2009).
- CABBARLI, Hatem, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri”,
http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/bagimsizlik_sonrasi_ermenistan_rusya_iliskileri.doc,
(Erişim Tarihi: 09 Şubat 2009).
- CABBARLI, Hatem “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümünde Son Gelişmeler”,
<http://www.azsam.org/modules.php?name=News&file=article&sid=88>,
(Erişim Tarihi: 15 Kasım 2008).
- “Çözüme Yönelik Girişimler”,
<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/cozum/cozum.html>,
(Erişim Tarihi: 15 Kasım 2008).
- “Dağlık Karabağ Sorunu”,
<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/daglik.html>,
(Erişim Tarihi: 28 Kasım 2008).
- Dışişleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
“Genel Görünüm”, <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>
(Erişim Tarihi: 09 Mayıs 2009).

- Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
“No: 153, 31 Ağustos 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışışleri Bakanlığı'nın Ortak Basın Açıklaması” http://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa, (Erişim Tarihi:01 Eylül 2009).
- Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
“Türkiye-Azerbaycan Ekonomik İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2009).
- Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
“Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2009).
- Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
“Türkiye'nin Güney Kafkasya Ülkeleriyle İlişkileri” http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-guney-kafkasya-ulkeleriyle-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2009).
- Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi,
http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa, (Erişim Tarihi 15 Mayıs 2009).
- EREN, Oya, “Dağlık Karabağ'da “Cumhurbaşkanlığı” Seçimleri ve Tepkiler”,
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1714&kat1=44&kat2=,>
(Erişim Tarihi: 28 Ekim 2008).
- “Ermeniler Ziyaretten Memnun”, 5 Eylül 2008, CNN TÜRK,
<http://www.usakgundem.com/haber.php?id=24132>,
(Erişim Tarihi:19 Şubat 2009)

- Ermenistan Dışışleri Bakanlığı Resmi Sitesi, “Declaration of Independence”, www.armeniaforeignministry.com/htmls/doi.html. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2009).
- Ermenistan Başkanlık Resmi Sitesi, <http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub:=constitution&chapter=1>. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2009).
- JAFALIAN, Annie “Influences in the South Caucasus: Opposition & Convergence in Axes of Cooperation”, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?id=87514&lng=en> (Erişim Tarihi: 25 Mart 2009).
- KANBOLAT, Hasan, “Ermenistan'ın Türkiye ile Sorunu Nedir, Sınır Kapısı Açılmalı mıdır?”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1799&kat1=44&kat2=,> (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2008).
- KANTARCI, şenol, “Amerikalı Bir Uzmanın Gözüyle Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, [http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=277,](http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=1&yazi=277) (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2008).
- KANTARCI, şenol, “Karabağ Sorunu Diplomasi ile çözülemez: Askeri Müdahale şart”, <http://www.turksam.org/tr/a216.html>, (Erişim Tarihi: 09 şubat 2009).
- KASIM, Kamer, “Ermenistan Seçimleri”, [http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=GBultenDetay&BultenNo=9465,](http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=GBultenDetay&BultenNo=9465) (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2008).

- KASIM, Kamer, “Uluslar Arası İlişkiler Boyutuyla Ermeni Sorunu”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale37.html>, (Erişim Tarihi: 26 Kasım 2008).
- “Kronoloji”, <http://azerbaycan.ihh.org.tr/kronoloji.html>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2009).
- LÜTEM, Ömer E., “Ermeni Sorunu, Türkiye-Ermenistan İlişkileri ve Beklentiler”, Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyetin 100. Yılında Dünya ve Türkiye konulu panel, <http://www.scribd.com/doc/7528067/Asam>, (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2009).
- LÜTEM, Ömer E., “Ermenistan Anayasası ve Türkiye’den Toprak Talebi”, [http://www.eraren.org /index.php? Lisan=tr&Page=Makaleler& MakaleNo=2784](http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Makaleler&MakaleNo=2784), (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2009).
- LÜTEM, Ömer E., “Ermenistan’la İlişkilerde Duraklama mı?”, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2931&kat1=44&kat2=> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2009).
- LÜTEM, Ömer E., “Güncel Boyutuyla Ermeni Sorunu”, [http://www.ermenisorunu.gen.tr /turkce/makaleler/makale39.html](http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale39.html), (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2009).
- LÜTEM, Ömer E., “Karabağ Sorunu”, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=149&Itemid=44, (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2008).

- LÜTEM, Ömer E., “Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile Sorunları”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_2.htm (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2009).
- LÜTEM, Ömer E. “Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası”, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri-II. Cilt, <http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=85>, (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2008).
- “Obama 24 Nisan Başkanlık Açıklamasında, 1915 Ermeni Olayları İçin "Soykırım" Demedi, Yerine "Büyük Felaket" İfadesini Kullandı.”, <http://www.guardianturk.com/news/129/ARTICLE/5780/2009-04-25.html>, (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2009).
- “Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations Between The Republic of Armenia and The Republic of Turkey” ve “Protocol on Development of Relations Between The Republic of Armenia and The Republic of Turkey”, <http://www.armeniaforeignministry.com>, (Erişim Tarihi: 03 Eylül 2009).
- “Resolution on a Political Solution to the Armenian Question (18 June 1987), Doc. A2-0033/87”, <http://www.ena.lu/>, (Erişim Tarihi: 18 Mart 2009).
- TACAR, Pulut Y., “Hukuki ve Siyasi Boyutuyla Ermeni Sorunu Ermeniler Soykırımı Uğratıldı mı?”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale38.html>, (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2008).
- Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi Resmi Sitesi, Turkish–Armenian Business Development Council, <http://www.tabdc.org/index.php?Sid=9>, (Erişim Tarihi: 17 Mart 2009).

- “Why does Nagorno Karabakh matter?”
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/analysis/72268.stm>
(Erişim Tarihi: 10 Şubat 2009)

Raporlar ve Tezler

- ALİYEV, Toğrul, “Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara-2006).**
- ARSLAN, Elif, “Ermeni Diasporası’nın Ermenistan İç Politikasına Etkileri”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyasi Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli-2006).**
- BOYACIOĞLU, Zeynep, “Ermeni Diasporasının Türk Dış Politikasına Etkileri”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Konya-2005).**
- ÇİFTÇİ, Kemal “Siyasal Kimlik Algılamalarının Türk Dış Politikası’nın Oluşumuna Etkisi”, **(Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2007).**
- ERTEKİN, Birnur, “1995–2005 Yılları Arasında Türkiye-Ermenistan İlişkileri”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2007).**
- EYVAZOV, Elnur “NATO ve Azerbaycan”, **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara 2004).**

- İBADOV, Adalat “Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler”, (**Basılmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir-2007).
- KARAGÜL, Soner “Türk Dış Politikası Açısından Ermeni Sorununa Güncel Yaklaşım”, (**Basılmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004).
- SANDIKLI, Atilla, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci”, (**Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007).
- TUNÇER, Asil S., “ABD’de Ermeni Diasporası’nın Çalışmaları”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir-2006).
- ULUADA, Meltem “Geçmişten Günümüze Ermeni Meselesi ve Sözde Soykırımın Uluslararası Kriterler Açısından Değerlendirilmesi”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara 2006).
- UZA, Hüsnü Bozkurt, “Ermenistan’ın ve Ermeni Lobisinin Türk Dış Politikasına Etkileri”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Harp Akademileri K.İğİ Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2008), s.98.

Gazeteler

- “Aliyev ile Koçaryan görüştü”, **Hürriyet**, 14.08.2002, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2002/08/14/166341.asp>, (Erişim Tarihi: 15.02.2009).

- “Başbakan Erdoğan, Azeri Meclisi'nde Konuştu”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/11642551.asp>,
(Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2009).
- ÇETİN, Bilal, “Gül'den Ermenistan'a Koşullu İşbirliği Çağrısı”, **Vatan**,
08.11.2007.
- HACIOĞLU, Nerdun, “301'i At Sevr'i Getir”, **Hürriyet**, 30.12.2007.
- **Hürriyet**, 01.02.2001,
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/01/289217.asp>,
(Erişim Tarihi: 23.02.2009).
- YETKİN, Murat “Soykırım İçin Atak”, **Radikal**, 01.03.2005,
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145098>,
(Erişim Tarihi: 08.03.2009).

ÖZGEÇMİŞ

Emin YAKIŞIKLI 3 Mayıs 1970'de İzmir İli Buca İlçesinde doğmuştur.

İlköğrenimine 1976 yılında Tuğsavul İlkokulu'nda başlamış ve 1981 yılında mezun olmuştur. Orta öğrenimini İzmir Şirinyer Lisesi'nde 1984 yılında tamamlamış, 1984'te lise öğrenimine İstanbul Deniz Lisesi'nde başlayıp 1988 yılında aynı okuldan mezun olmuştur.

Aynı yıl Deniz Harp Okulu'na başlamış ve 1992 yılında mezun olmuştur. Halen Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda görevini sürdürmektedir.